

ירחמיאל כותב ספר / נחום מנדל

נחום מנדל

ירחמיאל כותב ספר:
Esperanza –
חיים ותקווה

ירחמיאל כותב ספר

נחום מנדל, יליד מלין 1927.
התנדב בבריול עלה ב-1948.
חבר קבוץ גוש

ירחמיאל כותב ספר:
Esperanza – חיים ותקווה

סיפור של נבלאי שכותב סיפור – שהסיפורים דמיוניים, אך
שיכולים היו לקרות
כל דמיון בין הדמויות והאירועים בספר – איננו טקרי כל כך

למידע על המחבר אנא הקש

<http://www.gaash.co.il/~nahummandel>

ירחמיאל כותב ספר:

"חיים ותקווה"

פרק 1

א

קרני אור השמש בוקעים מבעד חריצי תריסי החלון. המולת "קרא-קרא" צורמת של עורבים מקרקרים מצמרות האיכליפטוסים שמול הבית. אביב הגיע.

חיוך ביישני של סיפוק השתרע על שפתיו החיוורות של ירחמיאל. הוא היה בהחלט מרוצה מעצמו. המשפט הפותח את הספר שעמד לכתוב יצא לפי רוחו. ציפורים מצייצות הם דימוי שכיח אצל משוררים, אבל עורבים מקרקרים זה משהו אחר – אוריגינלי. לא ידוע לו על מישהו שכתב על כך, אפילו לא ב-"העורב" של אדגר אלן פו. מה שחשוב יותר, עורבים באמת מקרקרים מול ביתו, קרני אור השמש באמת בוקעים מבעד חריצי התריסים של חלונות חדרו והאביב באמת הגיע. אמת ויציב – משפט קב ונקי!

החלטתו של ירחמיאל לכתוב ספר אינה החלטה חדשה שצמחה פתאום יש מאין. לפני שהעזה לעלות על סדר היום של מחשבתו, היא כירסמה אי-שם בקרבו, התבשלה אט אט על אש קטנה, במשך עידן ועידנים. ירחמיאל לא סיפר לאיש על מזימתו – בקושי הודה על כך לעצמו. אבל עובדה: הוא,

לפני שלושה חדשים קנה מחברת והחביא אותה באחת המגירות של המכתבה שלו. בינתיים קנה רק אחת. לא שחשב שמחברת אחת תספיק לו, אך מה יש למהר. יסיים קודם מחברת אחת, ירכוש עוד אחת. בלאו הכי המחברת הראשונה כבר מונחת שלושה חודשים ללא גואל.

ב

והנה, לפתע פתאום, בלי התראה מוקדמת, באה לו ההשראה. הוא לקח את המחברת, את העט הנובע, התיישב ליד המכתבה וכתב. קרן האור, ה"קרא-קרא" והאביב זרמו אל הנייר בשטף כמו פרי בשל הנושר מן העץ, ללא שום הירהור או מחשבה מצידו. הוא היה מרוצה, משום שיצא לו בדיוק כפי שרצה שייצא. הוקל לו, אבן נגולה מליבו. ירחמיאל הרגיש שהוא מרחף באוויר מרוב אושר וסיפוק. הנה הספר התחיל להיכתב. הפור נפל, אין דרך חזרה. הצעד הראשון הוא הכי קשה, כפי שאומרות הצרפתיות – ההמשך כבר יבוא מאליו.

ירחמיאל סגר את המחברת בעדינות והניח אותה בחזרה במחבואה. אחרי מאמץ רוחני כל כך גדול, היה חייב להינפש ויצא לסיבוב בחוץ.

ג

שבועיים תמימים לא נגע ירחמיאל בחוברת. לא ששכת, חס ושלום! ההיפך הגמור הוא הנכון: הנושא לא מש ממנו לדקה. בלכתו לאן שהוא, בחזרתו הביתה, בשעת האוכל, במקלחת, אפילו בשנתו, חשיבתו הייתה נתונה רובה ככולה לספר שהחליט לכתוב. משהו שאין לעצור מתרחש בלבו: פרץ הר געש, מפולת שלגים, בשיטפון. אין הוא יודע איך להסביר את זאת – שיגעון, שיגיון? מה זה חשוב! הדבר היחיד שהוא יודע בבירור: הוא יכתוב את הספר.

הגיגיו לא היו מלאכה לבטלה. הם הניבו פרי. במחשבתו שקל ירחמיאל בכובד ראש מספר לא מבוטל של אפשרויות והסיק כמה מסקנות שאין לזלזל בחשיבותן. אחת מהן, לדוגמה, שלא יעסוק בסיפורים קצרים, מאותם הטעמים שאין הוא מוכן לכתוב שירה. סיפור קצר טוב ואמיתי הוא כמו סונטה, שיר הזהב, שלו חוקים נוקשים וחמורים. עלילה פשוטה וישירה שאין לסור ממנה ימין או שמאל, המתפתחת בהגיוניות לתוך סוף מפתיע, בלתי צפוי. כמו הסיפור הקלאסי של ההוא שהלך לו לתומו ומישהו מגיח מאחוריו בסערה, כמעט מפיל אותו וממשיך בריצה. אינסטינקטיבית הוא בודק את כיסו האחורי – ארנק הכסף איננו! בלי לחשוב פעמיים פותח ברדיפה אחרי הגנב, משיג אותו ומפיל אותו ארצה. "ארנק הכסף, או שאשבור לך את הפרצוף!", הוא צורח, כשאגרופו קמוץ מול עיני הגנב המופתע, שמוסר לו את הארנק, כולו רועד מפחד. הסוף הוא: בהגיעו הביתה הוא מוצא, מונח על השולחן, את הארנק ששכת ...

כך טבעו של הסיפור הקצר, "קורץ און שארף". צריך הרבה כישרון כדי לומר הכול במסגרת מצומצמת. יתר על כן, נדמה לו שכבר נאמר כל שאפשר היה לומר. אין הוא

נכון שאין הוא יודע עדיין מה יכתוב, אבל מצידו הישג גדול הוא לדעת מה לא לכתוב. זאת התקרבות למטרה בדרך השלילה, כמו שלפעמים פותרים בעיות במתמטיקה.

אין לו עדיין דמויות ואפילו לא שם לספר אין לו עדיין. לא נהוג לתת שם לילד בטרם נולד, אבל בלי שם ספר איננו ספר. השם אומר לפעמים את הכול, הוא מוביל ומכוון את העלילה. בזאת הוא משוכנע: אם ימצא שם מתאים, חצי ממלאכת כתיבת הספר הושגה. רק יהיה עליו לפתח קצת את העלילה ולסיים.

הנה קחו אותו גופא לדוגמה – שמו ירחמיאל: תגידו "ירחמיאל" ואמרתם עליו את הכול – פקיד זוטר בדואר, איש שקט ועניו, שחי את חייו השלווים, יום ביומו, במשך שנות דור ועוד דור, מבלי שהתרחש אירוע מיוחד. הייתה לו אישה, יש לו ילדים, נכדים. מה יש להגיד – ירחמיאל...!

הוא חייב למצוא שם. משהו עם צליל מתאים, מוטו אטרקטיבי, שיוכל ממנו לפתח את הסיפור המיוחל שלו. הוא התחיל להעלות רעיונות, לא בצורה מאורגנת. סתם שמות: של חפצים, של חיות, של ערים והרים, של בני אדם, אולי איזה משפט קצר וקולע, או מימרה עסיסית מעוררת עניין

אישה גמלונית, שמנה וממושקפת. קלסטר פנים צהבהב אדמדם ועור מחוספס: את מוצאה הגרמני הסגירו שערותיה הג'ינג'יות המקורזלות ולחיייה הסמוקות, כאילו גמעה זה עתה מספר כוסות של בירה... ירחמיאל איננו זוכר אם אי־פעם החליף עמה מילה, פרט ל"שלום" או סתם ניד ראש, כאשר הצטלבו דרכיהם בסביבת המכולת. למען הספר אזר עוז וחיפש הזדמנות לפתוח עמה בשיחה.

בקול צורמני, משהו גברי, במבטא יקי מובהק, כאילו דיברה עברית בגרמנית, נאותה להסביר לו מאין שמה. ירחמיאל לא ידע אל נכון איך לאיית אותו, "פרינצה" או "שפרינצי", כי הרי קראו לה פעם כך ופעם כך

– "גרנו בדאנציג", סיפרה. "ההורים שלי באו לשם מפולין, מייד אחרי מלחמת העולם הראשונה. אבי היה מורה לעברית ולימד שפה זאת לדרדקים וגם הכין נערים לבר־מצווה. את השפה הגרמנית לא למד כפי שצריך. כיהודי פולני שהיגר לגרמניה, הסתפק באיזו אידיש מעוותת שהייתה גרמנית קלאסית עבורו. הוא דיבר רוסית, פולנית ואוקראינית, כולם ברמה בה דיבר גרמנית. השפה השורשית שלו בה שלט היטב הייתה אידיש, עשירה ועסיסית, מלאת חן ושזורת ביטויים ופתגמים שלא הייתי מסוגלת לתרגם לשפת הדיבור שלי – הגרמנית."

"נחזור לשאלה ששאלת, מאין שפרינצה? ובכן, אבי היה ציוני. לא סתם ציוני, ציוני נלהב, בלב ונפש. איש נאמן ומסור מפלגת "מזרחי", שהיה מתגאה בכך שנפגש פנים אל פנים עם הרצל, אחד העם וז'בוטינסקי. הכיר אישית את ד"ר מרדכי נורוק, מנהיג ה"מזרחי" והיהדות האשכנזית באירופה, שזכה להיות חבר כנסת בישראל ואף מועמד לנשיא המדינה – איש חשוב, שהתייחס אליו כאל חבר. אז איזה פלא הוא שכאשר נולדתי, אני הבת הבכורה שלו, נתן לי את השם "תקווה". כן, זהו השם המקורי שלי, כך שמי בדרכון ובתעודת הזהות הישראליים. כך גם קראו לי בבית בהיותי קטנה, אבל באוזני הגרמנים "תקווה" לא צילצל כל כך. אינני זוכרת איך זה קרה ומי זה שגילה ששפרינצה מובנה תקווה. אבי אמר לי ששפרינצה שביידיש זה תקווה ושם די מקובל אצל יהודים. כך קרה שהתחילו לקרוא לי שפרינצי בבית ובבית הספר, כך נשארתי – שפרינצה."

ירחמיאל לא הסתפק בהסבר הזה, חיפש, חקר והעלה בחכתו ששפרינצה היא הגרסה באידיש של השם *Esperanza* בלדינו, שמובנו הוא בדיוק תקווה. בזאת נסגר המעגל.

Esperanza – כן, כך כתוב באותיות לטיניות:
Esperanza – זהו השם! הוא לא התלבט יותר: זהו בדיוק השם שהוא חיפש, משהו בעל משמעות: תקווה. והנה לספר שלו יש כבר שם – *Esperanza*.

בערב, לפני השינה, ניגש לכוננית והוציא את המחברת מהמגירה. לא פתח אותה. על עטיפת המחברת היה במרכז מלבן לבן בו שתי שורות מקווקוות לשמו של התלמיד, בהן רשם בכתבו העגלגל, היפה ביותר שידע:

Esperanza

מאת ירחמיאל בן-מיכל

ברור למדי שזה שם ספרותי. מה רציתם? שיכתוב ירחמיאל קצרשבסקי. עם כל ה'ק', 'צ', 'ש', 'ב'ים הסלביים שבקושי ידע להגותם ושנא אותם. בבית הספר לעגו לשמו זה והוא תמיד רצה לעברת אותו, אבל אביו ז"ל עמד מנגד כחומה בצורה. הוא ירש שם זה מסבו, הרבי קצרשבסקי מפומרנץ, איש חסיד וקדוש, שנספה בשואה. הנאצים יימח שמם סגרו את הרבי, משפחתו – אשתו וילדיו – והתלמידים שלמדו אצלו בחזר, בבית הכנסת שבעיירה, יחד עם עוד תושבים יהודים, והציתו אותו. הבית היה מעץ עם גג מקש והאש בלעה אותו בהרף עין על תכולתו האנושית. החיילים בחוץ נהנו וצחקו לשמע הצעקות והזעקות שבקעו מהאש. אביו של ירחמיאל היה הנצר היחיד ששרד מכל משפחת קצרשבסקי. הוא לא ייתן שהשם ימחק.

האמת היא שכאשר אביו נפטר בשיבה טובה, שניים מאחיו עיברתו את שמם. אחד ל"קוצר", השני ל"קציר". ירחמיאל, כיוון שהוא ירחמיאל, לא המר את פי אביו ז"ל ונשאר קצרשבסקי.

בכל זאת, במחברת כתב "מאת ירחמיאל בן-מיכל", בלי כל מחשבה מוקדמת. כך יצא לו – אוטומטית. דווקא יש לו הסבר, פסיכולוגי ופונטי. פסיכולוגי – הוא תמיד היה קשור יותר לאימו. לא שלא אהב את האב, אותו הוא כיבד מעל לכול, אבל איננו זוכר אם אי פעם ישבו זה מול זה ושוחחו שיחת חולין. אביו היה יוצא מוקדם מהבית לעבודה וחזר

לכן חתם ישירות וללא היסוס "ירחמיאל בן־מיכל". כאן מתבקש הסבר קטן. שמה של אימו היה "קיילה", או "קעילע" באידיש. הרי לא יכול היה לכתוב ירחמיאל בן־קיילה. זה נשמע כמו "בענקעלע", כסא קטן באידיש. "מיכל" יצא מקיילה. איך? נסותרות דרכי העולם ואין הוא חייב הסבר לכל מעשיו.

העיקר, ירחמיאל היה מרוצה מעצמו, מין הרגשה של הגשמת יעוד. הוא סגר את המחברת בדחילו ורחימו, הניח אותה במגירתה והלך לישון. השינה עמוקה ושלווה ללא חלומות ודאגות, הראשונה מאז החל לכתוב את הספר.

מסקנה חשובה נוספת בין הרבות אליהן הגיע ירחמיאל בשיקוליו הרבים, הייתה החלטתו להימנע מהתייחסויות אוטוביוגרפיות. סיבת ההימנעות לא הייתה כמובן מודעת, כי הרי אין לאף אחד שליטה על התת־מודע! ידוע שלכל סיפור ולכל דמות שסופר מעצב מתגנב משהו ממנו. אין כתיבה בעלמא. אפילו הכותב ביוגרפיה של מישהו אחר, הוא משליך ללא משים אלמנטים מעצמו לדמות שהוא מתכוון לתאר באובייקטיביות. אין מנוס מכך, החוויות הטמונות עמוק במטמוני הנפש הם מאגר בלתי נדלה של כל אוחז בעט. אין ירחמיאל בוחל במעין הזה, אבל במודע הוא השתדל לא להשתמש במה שעבר על עצמו ועל מקורביו. אין זה לרוחו להיחשף בפרהסיה או לטפוח לעצמו על השכם. מה שהוא באמת רוצה הוא לרקום סיפור דמיוני, מקורי, אותו ימציא מהלב שלו, משהו שהוא יהיה מולידו. משהו ספונטאני, שיכתוב את עצמו.

זה גם לא יכול להיות אחרת, כי מה הוא כבר יכול לכתוב על עצמו לבד מזה שנולד בבית נטוש שהוריו קיבלו בהגיעם ארצה מהמוסדות לקליטת העלייה, כשארית פליטה מפולין – סיפור נדוש המשותף למאות אלפים אחרים. אין חידוש בסיפור כזה, כי על חבלי הקליטה כבר נשפכו נחלי דיו. אף סרטים טיפלו בנושא, הן רציניים, שחדרו למעמקי הפצע וגירדו בו, הן קלים ומבדחים. אין לו מה להוסיף בנושא.

גם בחיי אחיו ואחיותיו לא ניתן למצוא כל נושא פיקנטי או מיוחד שכדאי לספר עליו בסיפור שיכתוב.

אחיו הבכור, זה ששינה את שמו ממתתיהו קצרשבסקי למתי קוצר (מתתיהו, משום שנולד בנר־השני־של־חנוכה), נפלט מבית הספר עוד בעממי. בחור נאה, היפה מכל המשפחה, שבנות השכונה נמשכו אליו. הוא ראה את עצמו כמיועד למסחר והתמסר לו. הוא התחיל במכירת כל מיני "שמונצעס", התקדם עקב בצד אגודל והצליח לא רע בעסקים – התחתן עם בתו של בעל מאפיה וקונדיטוריה עשיר וכעת הוא מסודר בחיים. הוא קיבל מחותנו טנדר פיז'ו והתמחה בחלוקת מאפים ומעדנים למזמינים – בחור בעל כישרון ליחסי ציבור.

לעומתו, הבן השני (שהוא השלישי בסדר הצאצאים, אחר הבת הבכורה), זה שהחליף את שם משפחתו לקציר, היה תלמיד מצטיין בלימודיו. את שמו, דויד שמואל, קיבל מתוך פשרה בין ההורים. דויד בגלל בן־גוריון (אבא עמד על כך) ושמואל כשם אביה של אמו (היא עמדה על כך), אבל כולם הכירו אותו בתור דודו. הוא היה בעל זיכרון פנומנאלי והתגלה מצעירותו כעילוי, במיוחד בתנ"ך, בו שלט ושחה בו ללא מיצרים. דודו ידע בעל פה פרקים שלמים ואיש לא הופתע בניצחונו המרשים בחידון התנ"ך בבית־הספר. על פי ההסבר המוסמך של המנהל, הוא לא נבחר לייצג את מדינת ישראל בחידון התנ"ך הבינלאומי בטלוויזיה בחג העצמאות אך ורק משום עניין של פרוטקציה. גם לדודו היה חוש טבעי למסחר והתלבט לאן פניו מועדות בין נטיותיו ל"ביזנס" לבין תחום הדת, שגם הוא קסמה לו. בחר לבסוף לשלב את שניהם – סיים את הלימודים בישיבה כמשגיח כשרות.

דודו עשה חייל במקצוע, היה למשגיח־כשרות במחלבה של "תנובה" והתקדם למשרה ממשלתית כמשגיח על שחיטת

לבנות לא היה צורך להחליף את שם המשפחה, שהשתנה ממילא עם נישואיהן. פרט למלכה, אחותו הגדולה שקראו לה מלכי, הייתה לירחמיאל עוד אחות מבוגרת ממנו, שרה, שקראו לה שרי. שתיהן היו כל כך עסוקות בקשקושים ביניהן וברכילויות על הבנים בבית הספר ובשכונה, שלא נשאר להן זמן לשים לב אליו. הן השתדלו להרחיקו מהן שמא יפריע לתוכניותיהן. הדבר החשוב ביותר שיכול לספר עליהן הוא שהתחתנו בגיל צעיר ועזבו את הבית – מעשה נבון מצידן. הרי בית היה קטן בשביל כל החמולה. תקרות אמנם גבוהות מאד, אבל החלונות והחדרים קטנים, ואף החדר ששימש סלון וחדר-אוכל לא היה מרווח במיוחד. בסיכום – בית די צפוף ומחסור בפרטיות.

לאחות שבאה אחריו, מאירה, על שם דוד מאיר ז"ל, אחיו של אבא, קראו לה מירי. היא הייתה קצת חולנית (שיעול טורדני קל שלא הניח לה) וכרוכה אחרי החצאית של אמא, שלא חדלה מלפנק אותה. היא המעיטה בדיבורים וריחפה בבית כמו צל המתחמק מהבריות. ירחמיאל תמיד חשד שהיא לוקה בפיגור שכלי כלשהו.

לבסוף, שתי התאומות בנות הזקונים, דינה וזינה. בהיותן קטנות קשה היה להבחין ביניהן והדמיון היה כל כך גדול שאמא נהגה לקשור את צמותיהן בסרטים בצבע שונה. השובבות האלה, צמד-חמד שלתעלוליהן לא היה סוף, היו מתגלגלות מצחוק כאשר אמא התבלבלה ביניהן אם החליפו

משך מספר שנים טובות ירחמיאל נהנה משביתת נשק, כאשר עם סיום השרות הצבאי התחתן עם הפקידה סמלת דבורה. הם עברו לגור בבית הוריה, גם הוא בית נטוש לשעבר, אבל משופץ, עם חדר גדול נפרד רק לשניהם. שם היה להם נוח. דבורה הייתה בת זקונים ויחידה להוריה והם השתדלו להיטיב עמה.

עם מותו של אביו, ירחמיאל לא יכול היה להשאיר את האם לבדה עם הבת מאירה השקטה ושתי תאומות הסוערות, מפלצות קטנות. ירחמיאל ודבורה עברו לגור עמן, עד שהצליחו בשעה טובה, ממש במזל, לשכור בשכנות, ממול בית אמא, דירה במצב משופר, עם גינה קטנה בכניסה. הסתבר שנהגו בחוכמה, משום שעם הולדת הילדים (דבורה וירחמיאל הביאו לעולם ארבעה ילדים ברצף – בן־בת־בן־בת) וכשהם היו קטנים, האמא־הסבתא ומאירה היו להם לעזר רב.

אלו הם בקיצור קורות חייו של ירחמיאל. חסרים כמובן חייו בילדותו (בית הספר העממי והתיכון), שהיו שיגרתיים ואפורים כל כך, שאין מה לספר עליהם, פרט אולי על כך שהיה תלמיד מכונס ושקדן, שחבריו נהנו להציק וללעוג לו. חסר גם השרות בסדיר, תקופת הזוהר בחייו, בה נזכר בנוסטלגיה, ששרות המילואים מדי מספר שנים ריפא. נשאר

אביו ז"ל הוא זה שסידר לו את מקום העבודה. נדמה לו שזאת הפעם היחידה שאביו עשה מעשה למענו. כבן־גוריוניסט שרוף ללא פשרות, הלך לסניף המפלגה ישר אל המזכיר (האורח שנהג לבוא אליו לדון על העניינים שברומו של העולם) ואמר לו (שימו לב: אמר לו, ולא התחנן בפניו), בשקט, אבל בתוקף כזה שאין להתמקח עמו, שבנו ירחמיאל השתחרר מהשרות הסדיר ומחפש עבודה. הוא דורש (דורש!) שהסניף יסדר לו משרה מתאימה לכישוריו. כחבר ותיק ונאמן של המפלגה, "מגיע לו" שהיא תדאג לבנו. שתק ולא הוסיף. דבריו עשו את שלהם – ירחמיאל קיבל הזמנה לסניף־הדואר המקומי. כאן תמה ונשלמה הפרשה. עד יום יציאתו לפנסיה התייצב ירחמיאל מידי יום ביומו לעבודה בשעה המדויקת וסיים אותה בשעה המדויקת, מבלי להחסיר אף יום אחד. לעולם לא איחר אף לא דקה אחת, לא בבואו ולא בצאתו. חוץ מהעובדות האלה, אין כל דבר יוצא דופן שהתרחש במשך כל תקופת כהונתו הארוכה. אפילו למנהל סניף הדואר המפאי"ניק המחמיר והשתלטן לעולם לא היה מה להעיר לו. במסיבת הפרידה לכבוד יציאתו לגמלאות (בנוסף למנהל, הוא והפקידה הזקנה השנייה, רק אשתו דבורה הייתה נוכחת כמוזמנת כבוד – היא גם הביאה את העוגה), הדבר היחיד שהמנהל מצא לומר שהוא מתכבד להרים כוסית לכבוד פרישתו של פקיד למופת. לחיים!

תגידו, רבותי: לאחד הסקירה המאלפת שלפניכם על תולדות חייו של ירחמיאל, האם ניתן לדלות מהן חומר לכתיבת תיאורים? הא לכם ההסבר מדוע ירחמיאל החליט

ה

מהרגע בו ירחמיאל קבע את שם הספר – Esperanza – הכל התחיל להתגלגל, כמו מי־גשם המחפשים להם אפיק לזרום לים, כך זרמה העלילה מעצמה. שם יש לו כבר. חסר רק להלבישו עור וגידים ולהפיח בו רוח חיים. בעיני רוחו הוא רואה לפניו איך אספרנסה נראית: בחורה אצילית, אלגנטית, עם עיניים פיקחיות ושובבות, גבות עבותות ומוארכות, ושערות חלקות היורדות עד המותניים, הכל שחור, שחור משחור. דקת גו, זריזה וחמקמקה. גוון עורה כהה, אבל גם בהיר. נאמר כהה־בהיר. העיניים כחולות – צבע השמיים והתקווה, כיאה לשמה. ירחמיאל יכול היה להפליג בתיאור פרטי הפרטים של האספרנסה שלו כהנה וכהנה עד אין סוף, עד כדי כך ברור היא הצטיירה עומדת לפניו בדמיונו ומחייכת לו בחיוכה המסתורי. היה לה משהו מיוחד בקצות עיניה, תעלומה שהוא לא ידע להגדירה. מוטב שיפסיק בנקודה זו וישאיר את היתר לדמיון של הקורא, אחרת הוא עלול לגלוש להגזמה, או לגרוע מזאת, לגיבוב מילים.

עכשיו, כשיש לו לירחמיאל דמות מעוצבת, חיה, שופעת חיים, עליו להציב אותה על איזו קרקע, כי הרי לא יחזיק אותה כך סתם בחלל. לו היה מדובר בשפרינצה יכול היה למקם אותה בפולין, בגליציה, או בגרמניה, כבת למשפחה אשכנזית עשירה, או ענייה, לפי צרכי המשך העלילה.

Esperanza הוא שם לדינו והוא חייב למצוא מקום מתאים. זה יכול להיות טורקיה, יוון, בולגריה, ספרד... אישית לא נפקא מינא, לא משנה לו איפה, כי הרי הוא נולד בארץ ומימיו לא יצא ממנה.

מדוע לא ספרד? הרי יש כל כך הרבה מה לספר על ספרד, על ריקודי הפלמנקו והגיטרה, על מלחמת השוורים, olé! ...toreros, ובל נשכח את תור הזהב, חסדאי בן שפרוט, אבן עזרא, יהודה הלוי, גירוש ספרד, אברבנאל, קולומבוס, גילוי אמריקה. וישנה גם מלחמת האזרחים בספרד.

אגב מלחמת ספרד, צץ לו רעיון גאוני – Esperanza היא בת של מתנדב ארץ-ישראלי למלחמת האזרחים בספרד. כידוע, באמצע שנות השלושים יצאו מארץ-ישראל קרוב לחמש מאות מתנדבים ללחום למען הרפובליקה הספרדית, חלקם ערבים ורובם יהודים קומוניסטים.

זהו! Esperanza נולדה מקשר רומנטי בין מתנדב יהודי מארץ-ישראל וצוענייה ספרדייה. הפרט הזה מתחבר יפה עם תכונותיה: מאמה היא ירשה את המסתורין ומה שאצלה שחור וכהה, מהאבא הבלונדיני קיבלה את המזג החולמני וכחול העיניים. ירחמיאל יצטרך לחשוב איך להביא אותו מארץ-ישראל לספרד ולהפגיש אותו עם צוענייה. נשאיר את זאת לבוא העת. בינתיים נסתפק בכך ששם הצוענייה Esmeralda, אזמרגד בעברית. שמות האם והבת לא מתחרזים, אבל מצלצלים יפה ביחד. משימה נוספת הממתינה לירחמיאל היא איך להביא את Esperanza ארצה, כי הרי הוא רוצה לכתוב ספר ישראלי.

בחירת ספרד כרקע לְסֵפֶר שִׁירחֲמִיאל כּוֹתֵב טוֹבָה גַם מֵהִטֵּעַם הַפְּשׁוּט שֶׁלִּמְרוֹת שֶׁהוּא אֵף פֶּעַם לֹא בִּיקֵר שֵׁם, הוּא כֵן הִיָּה שֵׁם. בְּצַעֲרֹתוֹ קִרָּא אֶת דּוֹן קִישׁוּט אִישׁ לֵה מֵאַנֶּשׁ, זֶה שְׁחִיִּים נֶחֱמָן בִּיאֲלִיק תִּירָגֵם, וּמִי שֶׁקִּרָּא אֶת דּוֹן קִישׁוּט הִיָּה בִּסְפָרֵד.

לִירחֲמִיאל סִיבָה נּוֹסֶפֶת לֵהִיּוֹת מֵרוּצָה מֵהֵתִפְתַּחֲתוֹת הִיצִירִתִּית שֶׁל מַחֲשָׁבוֹתָיו. דּוֹן קִישׁוּט הִיָּה קָרוֹב מְאֹד לִלְבוֹ, וְלֹא לִלְבוֹ בִּלְבַד. כִּבֵּר מִזְמָן שֵׁם לֵב לִכְךָ, בִּהִסְתַּכְּלוֹ בִּמְרָאָה, שֶׁאִם הִיָּה מִגְדֵּל זִקְנָקָן תִּישׁ קֶטֶן, הִיָּה דּוֹמָה לְדּוֹן קִישׁוּט, אֲמֵנָם נִמּוֹךְ יוֹתֵר, אֲבָל רִזָּה עִם מִבֵּט חוֹלְמָנִי בְּדִיּוֹק כִּמּוֹהוֹ: וְעוֹר, שְׁנִיָּהֵם הִחֲלִיטוּ לֵהֲגַשִּׁים אֶת יִיעוּדָם לְאַחַר שִׁיצָאוּ לְגַמְלָאוֹת.

מִטַּחֲנוֹת־הַרוּחַ שֶׁבִּסְפּוֹר הוּא מֵתַעֲלֵם. הוּא רָאָה גִילִיוֹנוֹת דּוֹאֵר עִם תְּמוֹנַת טַחֲנַת־הַרוּחַ שֶׁל מוֹנִטִּיפִיּוֹרִי בִירוּשָׁלַיִם, אֵךְ בְּדֶרֶךְ כֹּלֵל אֵינִן דָּבָר כֹּזֵה בְּאַרְץ. פֶּעַם הוּא הִשְׁתַּתַּף בְּטִיּוֹל (אוֹתוֹ אִירָגָן סִנְיָף הַמִּפְלָגָה לְפָנָי הַבְּחִירוֹת לְכִנְסֵת) שֶׁכֹּלֵל אֶתֶר עֵתִיק עִם טַחֲנַת־קִמָּח מוֹפַעֲלַת עַל יָדֵי גִלְגַּל עֲנָק בְּנוֹי מַעֵץ וּמִתַּחֲתָיו תַּעֲלֶה, בֵּה זּוֹרְמִים מִיָּם הַמְּסוּבָבִים אוֹתוֹ. גַּם סָאֲנָצוּ פֵּאֲנָסָה לֹא הִיָּה לִירחֲמִיאל. מֵה עִם דּוֹלְצִינָאָה? דְּבוּרָה הַדּוֹלְצִינָאָה שֶׁלּוֹ נִפְטָרָה וְאִשָּׁה אַחֲרַת לֹא הִיָּתָה לוֹ, אֵינִן לוֹ וְאֵינּוּ מִתְּכוּוֹן שֶׁתְּהִיָּה לוֹ. גַּם רוֹסִינָאָטָה, הַסּוֹס הַרִזָּה כְּשֶׁלֶד – אֵינִן לוֹ. וְכֵךְ הוּא יוֹצֵא לְמַסַּע הַהֶרְפֶּתֶקָאוֹת: אֲבִיר גִּלְמוּד, רִכּוֹב עַל סְפָרוֹ.

אֶת דְּבוּרָה, כְּאִמּוֹר, הַכִּיר יִרְחֲמִיאל בְּצַבָּא, בְּשֵׁרוֹת הַסְּדִיר. הוּא סִיִּים אֶת הַטִּירוֹנוֹת כֹּל עוֹד נִשְׁימָתוֹ בְּאִפּוֹ, עִם רִגְלִיִּים זְרוֹיוֹת בּוֹעוֹת מִמַּסַּע הָאַרְבַּעִים הַקִּילוֹמֵטֵר. הַטִּירוֹנוֹת הַתִּישָׁה אוֹתוֹ גַּם בְּתִרְגִּילֵי הַסְּדֵר, מִשְׁמַעַת מִיָּם, טֵרְטוֹרִים, מִסְּדֵרִים

ירחמיאל הוא איש טוב מטבעו, המוכן תמיד להושיט עזרה. החיילים במחנה ידעו שאצלו אפשר להחליף בגדים גם מחוץ לשעות הקבלה התקניות. הוא הרגיש את עצמו חשוב, כי כולם נזקקו לשרותיו והתייחסו אליו בכבוד בהתאם.

בבואו לאפסנאות, ירחמיאל כבר מצא שם את דבורה, כפקידה בדרגת סמלת. היא זו שהכניסה אותו לרזי המקצוע והוא השתלט על העניינים במהירות הבזק, לקח על עצמו יוזמות והפך את המחסן למשהו באמת מכובד.

דבורה הייתה בחורה קטנה, רזונת ושבירה. הדבר הבולט אצלה היה הפה עם השיניים הבולטות, כחרטום של סירה. כשדברה, או נכון יותר – כשלחשה, השפה התחתונה נגעה בשיניה העליונות וקולה יצא בצפצוף. ירחמיאל חשב

נחזור לדון קישוט ונספר איך הדולצינאה שלו התגלתה לירחמיאל. סיפור המחבר את כל הקצוות: דון קישוט, מלחמת ספרד ודבורה.

מה שקרה, כך קרה: באחד הימים השגרתיים עמד ירחמיאל וסידר כהרגלו חולצות שהגיעו מהכביסה ולמרות שלא היו "בגדי-שבת", לפני הקיפול "גיהץ" אותם יפה יפה בידיו. איזה חוט מתכת או סיכה פצע את האצבע שלו. דבר של מה

–"גש מיד למרפאה! יכול להיות משהו חלוד, שיגרום לאינפקציה. לא צריך לזלזל בקטנות..."

ירחמיאל לא יכול היה לעמוד מול נחישותה והלך למרפאה. האמת? הוא התבייש לבוא למרפאה עם כזאת שטות, אבל להפתעתו נתקבל בסבר פנים יפות על-ידי החובש, שהתייחס לפציעתו במלוא הרצינות, כאילו הוא פצוע אנוש שהגיע משדה הקרב: ניקה את הפצע באלכוהול, מרח יוד, כיסה את האזור עם מין משחה אנטיביוטית צהובה וחבש את האצבע, לאחר שעטף אותה בצמר גפן. בסוף תלה את היד עם אספלנית לצווארו.

–"תחזור בעוד שלושה ימים ואבדוק אם הכול בסדר. אם יהיו לך בעיות, אל תהסס לבוא קודם."

ירחמיאל היה נדהם מהטיפול. כנראה שלחובש לא הייתה עבודה רבה במרפאה, אם לשפוט לפי שמחתו בפצינט החדש. בזמן הטיפול התפתחה ביניהם שיחה קלה, על דא ועל הא, ממנה נודע לירחמיאל שחלומו של החובש היא הרפואה, ודווקא כירורגיה. הוא התנדב להיות חובש ואחרי הטירונות נישלח לקורס חובשים. המרפאה במחנה לא משהו, בכל זאת מקרבת אותו לייעודו.

כשקם ללכת, ירחמיאל שמ לב שעל השולחן ספר פתוח הפוך.

– "אתה לומד?"

–"לא. זה רומן. בחופשה האחרונה עשו לי בבית מסיבת יום הולדת וקיבלתי את הספר הזה במתנה: "למי צלצלו הפעמונים", מאת ארנסט המינגוויי, על מלחמת ספרד. הוא מצויץ!"

–"על ספרד רק קראתי את "דון קישוט איש לה מאנש". גם הוא ספר מצויץ. קראתי אותו בתיכון."

–"אם אתה מעוניין, כאשר אסיים לקרוא אותו, אשאיל לך."

ו

דברים מתרחשים בחיים ולא לכל יש הסבר. ירחמיאל והחובש, החייל היחיד בכל המחנה שיכול היה לכנותו חבר – התיידדו. למה ומדוע, רק אלוהים יודע.

ירחמיאל היה מקובל במחנה (הרי היה אפסנאי, ועם אפסנאי רצוי לקשור קשרים טובים) וידיד של כולם, אבל חברות של ממש התפתחה בינו לבין החובש בלבד והרבה להיפגש עמו לשיחה.

לאחר שאותו חובש סיים את השירות בצבא, הוריו העשירים עמדו על כך שהוא ילמד בחו"ל, וכאשר חזר כרופא מאיטליה, המשיכה חברותם. עתה הוא עבד בבית חולים של קופת חולים והיה לראש במחלקה כירורגית. כאשר ירחמיאל היה זקוק לניתוח בתוספתן, חברו הרופא לא חסך מאמצים לסדר לו תור במחלקתו וניתח אותו במו ידיו – חברות אמיתית!

נחזור לתלם. ירחמיאל לקח את הספר בהשאלה ולמרות שבאפסניה לא היה לו פנאי כמו לחובש במרפאה, קרא אותו

עד שפעם זה קרה: שתו תה כרגיל (ולא חשוב על מה דיברו) ואיך שהוא פלט ירחמיאל, ללא שום כוונה תחילה, שהיום יום הולדתו.

– "אם כך, מגיעה לך נשיקה."

בפשטות, בטבעיות, כמעשה הכי שגרתי שיכול לקרות, דבורה קמה ממקומה, התקרבה לירחמיאל, התכופפה לקראתו ובחן רב תקעה לו נשיקונת בלחי, כזאת ערטילאית, שהוא בקושי חש את שפתיה. מיד חזרה למקומה ובעיניה חיוך של שביעות רצון של ילדה שמוחאת כפיים לעצמה. ירחמיאל השפיל את עיניו במבוכה. מה שעבר בקרבו, רק הוא ידע. קולו נחנק. סתם נשיקה קטנה ותמימה וכזה זרם חשמלי אדיר פרץ במקום הנשיקה, עלה לקודקודו, ירד בן רגע לבהונות רגליו, טיפס עד ללבבו, שם נעצר והתפוגג באיטיות. כאשר הכרתו וקולו חזרו אליו, הוא מלמל חרישית

לאחר האירוע החדפעמי הזה, שיגרת החיים באפסנאות של ירחמיאל המשיכה כדרכה, הוא בעבודתו – איסוף הכביסה המשומשת בחבילות למשלוח למכבסה ומיון הכביסה המכובסת, קיפול וסידור באצטבאות. היא, בפינתה, שקועה ברישומים.

לא תמיד העבודה הייתה מאומצת במיוחד. אפילו מצאו פנאי לקריאה בספר, כל אחד בתורו הסתדר להתקדם בקטעים במקביל ולפעמים נוצר מצב ששניהם היו פנויים באותה עת והם קראו ביחד: דבורה קראה בקול רם, כלומר לא כל כך רם, וירחמיאל האזין לקריאתה בקשב רב, בלי להוציא הגה.

בחצי השעה "הקדושה" של הפסקה בעבודה, בזמן הרתחת המים, דבורה קרא בספר, שהפסיקה להכנת תה. שתית כוס התה המהביל, לגימה זעירה אחת ועוד אחת, בקצב איטי (מה בוער, פרט לתה?) הייתה כמובן מלווה בשיחה. תמיד היה להם על מה לדבר, על "למי צלצלו הפעמונים", על אירועים במחנה, על עצמם... שיחות רגועות, כאילו ממתיקים סוד. דבורה בדיבורה השרקני ששש...ש הובילה את השיחה על מי מנוחות.

עבודה קשה עבדו רק לפני יציאה מהמחנה לסידרה, או עם בוא (או שיחרור) אנשי מילואים. אמנם היו מקבלים תגבורת, סתם חיילים שלא ידעו את המקצוע וסלדו ממנו, וביצעו את עבודתם כמי שכפה אותו השד. ירחמיאל השליו

עם גמר קריאת הספר והדיונים המעמיקים עליו, נגמרה גם תקופת שירותה של דבורה. מסיבה קטנה בשעת הפסקה (הפעם האחרונה שדבורה הכינה את שולחן המשרד לתה, הפעם לשמונה איש). החובש השתתף, מוזמן במיוחד. גם הוריה של דבורה באו, נרגשים מאד. קצין האפסנאות נשא כמה מילים שגרתיות ביותר. דבורה הודתה בשריקת תודה ונגשה להיפרד מכולם בלחיצת יד. ירחמיאל היה האחרון, משום שהתרחק, כדי להסתיר את מועקתו.

דבורה הושיטה לו את ידה ושוב זה קרה, ספונטאנית, ללא כוונות ותכנון קודמים. הם התחבקו. דבורה הקטנטונת נאלצה לעמוד על בהונותיה כדי להגיע לצווארו (והוא לא היה גבוה מי יודע מה). גופה נצמד אליו לכל גובהה והוא פחד ללחוץ את לחיו ללחייה, שמא תשבור את משקפיה. סתם חבוק חברי קצר שהספיק להזרים את המעגל החשמלי בקירבו כמו בעת הנשיקונת ההיא. זהו – ניגמר!

ביום הקודם. בעת הפסקת התה, החליפו כתובות, והוא הבטיח לבקר אותה כשיתאפשר לו.

המחסן נעשה ריק. נכון שקיבל פקידה אחרת לעזרתו – דידי, חיילת חדשה קטנה ודקת גו כמו דבורה, אבל בלונדינית, בלי משקפיים וקשקשנית. מה זה קשקשנית?! קשקשנית שלא עצרה לקשקש אפילו לנשימה. דווקא הייתה

עובר יום. עוד יום. חודש ועוד חודש, שנה. הנה הגיעה מסיבת הפרידה המסורתית, הפעם לכבוד שחרורו של ירחמיאל. הפעם לא יכול היה להזמין את חברו החובש, שהשתחרר לפניו ונסע ללמוד רפואה באיטליה, בבולוניה, אם איננו טועה. כן באו אמו ושלושת אחיותיו הצעירות. אחיותיו המבוגרות היו נשואות ועסוקות בענייניהן. בלאו הכי לעולם לא שמו לב אליו. גם האחים לא באו, אבל הצמד־חמד דינה וזינה הספיקו די והותר למילוי גם את מקומם. הפקידה דידי התגלתה כמארכת מעולה. ערכה שולחן בטוב טעם ואפילו קשטה אותו באגרטל עם פרחים. הכול התנהל כרגיל. קצין האפסנאות אמר את ברכתו עם ציון החנות ברחוב אלנבי בתל אביב, כפי שכבר סופר. לחיצות ידיים חזקות וממושכות. חבוקים לא היו, אבל דינה וזינה, כאלו שופט במרוץ אולימפי ירה את האות – זנקו עליו ולפני שירחמיאל נתן את דעתו על המתרחש, והדביקו לו נשיקות מצלצלות בו-זמניות, דינה בלחי השמאלית וזינה בימינית. משתי השובבות האלה, הכול צפוי.

ח

שוב ירחמיאל אזרח מן המניין.

מאז עזיבתה של דבורה, כל עוד עבד במחסן בצבא, התייחס ירחמיאל אליה כאל אובדן. אובדן כואב. משהוא יקר שמאבדים וזהו. אין מה לעשות.

בחופשותיו הקצרות, כל מיני מטלות, חשובות יותר, חשובות פחות, לא השאירו לו פנאי לקיים את ההבטחה לבקר אצלה. כעת הוא אזרח, פקיד בסניף הדואר בשכונה, הבונה בשקידה את עתידו. באחד הרגעים הבודדים בהם התייחד עם עצמו, דמותה של זכורה התגנבה למחשבתו והזכירה לו את הבטחתו לבקר אותה כאשר יתאפשר לו. לא הוא, ירחמיאל, ימנע מלקיים הבטחה. הגיע הזמן לפעול: הבטחה היא הבטחה!

הוא חיפש ומצא איפה־שהוא את הכתובת שלה. היא גרה בעיר לא כל כך רחוקה מעירו, אולי חצי שעה נסיעה באוטובוס. לא, לא יודיע לה מראש על בואו. רצה להפתיע אותה ולראות איך תקבל אותו, אם תזכור אותו, אם תזהה אותו בכלל.

נדמה לו שהיום השלישי הקרוב יהיה מתאים. יום שלישי בו נאמר "פעמיים כי טוב" – לא שהוא מאמין בדברים כאלה, אבל לא היה מסתכן ביום שני. אין זאת דעה קדומה, אלה פשוט עניין של מסורת משפחתית. יום שני זה יום שני ויום שלישי הוא יום שלישי. זה הכול.

*

יום שלישי. ירחמיאל רץ מעבודתו ישר הביתה מבלי להתעכב בדרך כדי להשחיל מילה פה ושם, כמנהגו. אמא השתוממה שהוא הקדים לבוא ושלא כיום ביומו נכנס מיד למקלחת, להתקלח ולהתגלח. ירחמיאל לא סיפר לה דבר כשביקש להביא לו חולצה לבנה נקייה ואת מכנסי השבת שלו.

– "יש לי פגישה עם חברים ואין אני יודע מתי אחזור".

ביקש שתכין משהו לאכול, כי איננו יודע אם יזמינו אותו לארוחה. הוא תיכנן להגיע אחרי הארוחה – ולא מאוחר מדי, קצת אחרי שמונה בערב – כדי למנוע מדבורה את הצורך להזמין אותו, אם לא תרצה.

זה מה שהיה: בדיוק בשמונה ורבע הקיש בעדינות על דלת דירתה, בקומה השנייה, בבית בלוקים בעל ארבע קומות. כול הבתים הקרובים דמו זה לזה. שכונת עולים, כנראה.

עמד מתוח ומכונס במחשבותיו.

–"רגע", בקע קול מבפנים ולאחר זמ־המן שנראה לו אינסופי, נפתחה הדלת והנה דבורה לפניו. הייתה מאד מופתעת, נבוכה, עיניה פעורות ומשקפיה בקצה אפה.

–"היכנס", לחשה כמי שמשלימה עם גורלה ופתחה את הדלת לרווחה, באוהזה את הידית בשתי הידיים. ללא אומר, הובילה אותו עד הספה וסימנה לו איפה לשבת. גם היא התיישבה על אותה ספה, לא על ידו. בקצה השני.

–"זה ירחמיאל". אמרה באידיש לאמה, שהציצה מדלת המטבח, סקרנית ככל אמא פולנייה. קולה של דבורה באידיש היה עוד יותר ציפצפני ממה שהיה רגיל לשמוע אצלה.

"עבדנו יחד בצבא. באפסנאות. את לא זוכרת אותו? הוא היה במסיבה."

–"שלום", ברכה האמא בקול מתנגן ומכניס אורחים ונעלמה לתוך המטבח. היא הופיעה רק מאוחר יותר עם מגש כיבודים – שתי כוסות תה, קערית סוכר וצלחת עם "קיכעלעך". ירחמיאל התכבד באחד מהם. מאפה קשה,

–"אז מה אתה עושה, ירחמיאל?" , שוברת דבורה את הדממה. דבורה קרא לו "ירחמיאל", בשלוש הברות נפרדות עם הטעמה מודגשת על ה"אל". הוא קרא לה "דבור-רע", במלרע. מאז ומתמיד, וכך ימשיך גם להבא.

–"אני עובד בדואר של השכונה, כפקיד הראשי בסניף". זה היה נכון אמת ויציב, הוא היה הפקיד הראשי, והיחידי. בנוסף לו עבדו שני אנשים בסניף, המנהל מר יצחק והעובדת, שמה יפה. את שני השמות נהגו לבטא במלעיל. המצחיק הוא שיצחק המנהל לא צחק ולא היה מצחיק, ויפה העוזרת בכלל לא הייתה יפה.

מר יצחק המנהל, מפא"י'ניק בדיוק כפי שמפא"י'ניק צריך להיות, איש שתלטן וסמכותי, שאינו מוותר על פסיק, לא ידע "סליחה" מה היא. לעומתו הרס"ר הצעקן בטירונות היה שה תמים. הוא הפיל את חיתיתו על הסניף, כלומר על העוזרת, כי מעולם לא מצא תירוץ להיטפל על ירחמיאל. הוא היה מגיע בבוקר לסניף בסערה, עם פרצוף חמוץ של מי שרב עם אשתו או שהבטן כואבת לו, פלט "בוקר טוב" גרוני מרוגז ומסתגר בחדרון שלו, מקדש קטן שאיש לא נכנס בו. ירחמיאל היה יכול לספור באצבעות יד אחת כמה פעמים הזדמן לחדר הזה במשך כל שנות כהונתו בסניף. היה בו רק שלחן, עליו טלפון ומספר ניירות, וכסא נוסף לאורחים, מיותר לגמרי, כי איש לא נכנס למנהל. על קיר מאחורי מקום מושבו סמל המדינה ותמונתו הממוסגרת של בן-גוריון מכריז על הקמת המדינה.

אם לומר את האמת, ירחמיאל לא הבין מה עשה המנהל בסניף, מלבד בטלפון, בו דיבר ודיבר ודיבר, ירחמיאל לא ידע למי ולמה. פעמיים ביום נהג לעשות סיקור בכל הסניף לבדיקת העניינים. לירחמיאל לא היה לו מה להעיר, ואילו פועלת הניקיון, יפה, שלא היה לה כל כך הרבה לנקות, הייתה הקורבן התמיד לזעמו. מר יצחק התמחה במציאת כשלים בעבודתה. עיניו החדות לא היו מפסידות טיפה והוא שפך את חמתו על המסכנה. יפה השפילה את עיניה ושתקה, לא הוציאה הגה מפיה. לא פעם היה לו לירחמיאל חשק לקום ולומר למנהל כמה אמיתות, אבל התאפק. חבל על הזמן, כי הטלפון מצלצל, מר יצחק רץ לענות והכל חוזר לתיקנו. שקט אחרי הסערה, עד למסדר הבא וחוזר חלילה.

*

— "אז אני מבינה שאתה מסודר בתפקיד."

— "בתור התחלה אינני מתלונן. אני חדש בעבודה והולך לי טוב. את הרי מכירה אותי כעובד רציני ומסודר. אני משתדל מאוד ומאמין שאתקדם, אולי אגיע להיות מנהל הסניף ומי יודע מה הלאה."

ירחמיאל הרגיש שתשובתו סיפקה את דבורה. היא נזכרה שיש לה תמונות מהצבא, בקשה סליחה והלכה להביא את האלבום. הפעם התיישבה על ידו, צמוד ממש, ודיפדפה באלבום בעליזות, בתנועות מהירות, עד שמצאה את מבוקשה והצביעה על אחת התמונות:

— "הנה אתה!" הוא התכופף לראות טוב יותר. צחק. המשיכו להסתכל וצחקק כמו שני ילדים. נזכרו בחייל הזה ובאחר, מה קרה לו ומה עשה השני.

גמרו להסתכל באלבום התמונות של הצבא ונזכרו ב"למי צלצלו הפעמונים". הדמויות עלו מן נשייה והשיחה קלחה. לשניהם היה כל כך הרבה על מה לשוחח...

–"את יודעת, דבורה, כשהשתחררתי גם לי עשו מסיבה ונתנו למזכרת. את יודעת מה? ספר. החברה אספו כסף ביניהם והפתיעו אותי עם ספר, "במו ידיו" מאת משה שמיר, על אחיו שנפל במלחמת העצמאות. ספר מצוין, אני כבר בסוף, אם את רוצה, אביא לך אותו לקריאה".

איזו הברקה! סיבה לביקור חוזר.

–"למה לא, אם אתה מוכן..."

ירחמיאל הציץ בשעון.

–"אואאו, איך הזמן רץ. כבר מאוחר, עלי לרוץ, אחרת אאחר לאוטובוס האחרון".

דבורה לוותה אותו עד לדלת ופתחה אותה. הוא יצא לפרוזדור והסתובב כלפיה. היא הושיטה לו את ידה לשלום. ירחמיאל אחז בידה העדינה והרכה בין שתי כפות ידיו והחזיק אותה בחוזקה. הוא חייך אליה והיא החזירה חיוך. לא אמרו דבר. לא היה צורך.

ט

אם כבר היה לו הזמות הראשית בשביל הסיפור שלו, האבא של Esperanza, שקרא לו חיים, כעת על ירחמיאל לצייר כעת את הקווים לדמותו ולתאר את תכונותיו. עליו להפיח חיים ב"חיים".

ירחמיאל חשב וחשב, שקל לכאן ולכאן והתקשה להחליט לאיזה כיוון לפנות. אבל ככתוב, יגעת – ומצאת... חיוך עלה על שפתיו ופניו קרנו מסיפוק, כאשר רעיון מוצלח עלה בדעתו: הוא יעצב דמות שהיא הפוכה מהדמות שלו! מיד החל לערוך מאזן של תכונות דמותו שלו עצמו, כדי מהן לשלוף את קווי דמותו של חיים. בוא נראה: קודם כל, הוא ירחמיאל טיפוס רזה, גל עצמות מצומק (כשהיה ילד קטן, אימו קרא לו בחיבה "אפרוח קטן שלי"), ממושקף, שעריו השחור מפעם עתה נהפך לשער שיבה אפור, גוון עורו כהה במקצת. היה נשואי, לדבורה, שנפטרה לא מזמן.

מבחינת השכלתו הפורמאלית, תמיד היה תלמיד מצטיין בכיתה (לא הראשון – בין הראשונים) ולמרות שכולם ניבאו לו עתיד מזהיר, לאוניברסיטה לא הגיע. הוא חלם להיות סופר וללמוד סיפרות באוניברסיטה העברית בירושלים. כן, בירושלים, לא בתל אביב: בירושלים. חלומות לחוד ומציאות לחוד: מצבה הכלכלי של המשפחה איפשרה לו בקושי לסיים את התיכון (בהצטיינות!). בהמשך זרמו חיוו כמו מים שקטים בנחל רוגע: שרות סדיר בצבא, עבודה, חתונה, ילדים, גמלאות, התאלמנות... עד שהגיע הלום ובערוב ימיו הוא עומד להגשים את חלומו – לכתוב ספר.

למרות זאת, מהבחינה הלא־פורמאלית השכלתו המעשית הייתה די רחבה. ירחמיאל היה חובב ספר, בכל התחומים ובכל הנושאים. הוא היה מנוי בספרייה בשכונה, ויתכן שהיה הלקוח הכי מתמיד שלה, הראשון בקצב החלפת הספרים. הספרנית נהגה לשמור לו את הספרים החדשים, משום שתוך ימים ספורים קרא והחזיר אותם. מהשכונה לא התרחק הרבה, פרט לתקופות השרות בצבא. לתל אביב היה נוסע רק

זהו! נדמה לו לירחמיאל שבסיכום הזה מיצה את רוב הנתונים המהווים את אישיותו. עכשיו הוא מוכן לבנות את "חיים" עבור הספר שלו. ראשית כל, חיים איש גדול-מימדים מבלי להיות ענק; גבה קומה, שרירי, כתפיו רחבות, בעל מבנה גוף אתלטי ממש. השער – שופע, בלונדי ומשוך לאחור; העיניים – כחולות; גוון העור – בהיר ביותר, עם משהו אדמדם, כי הרי עליו להיות אשכנזי מאיזה עיירה בפולין. מי שלא ידע שהוא יהודי, היה בודאי חושב אותו לגוי, לטבי, אוקראיני או גרמני.

חיים סיים בית-ספר תיכון עברי, בית-ספר "תרבות". למד "על רגל אחת" ובתורה הסתפק בפסוקו המפורסם של הלל הזקן, "ואהבת לרעך כמוך", כלומר, היה חברתי ונוח לבריות. חיים לא התמסר לענייני נפש ולא ביזבז זמן על ספרים, אבל טיפח את גופו החסון ועסק בספורט. הוא חיבב כל צורה של התמודדות פיזית, במיוחד התגוששות, שטח בו הצטיין. חרף מראהו הנחוש של חיים, ירחמיאל, סולד האלימות, קבע שגיבור ספרו איננו טיפוס אלים, ולא איכפת לו אם בזאת הם דומים. בסיפור חיים מתרחק מבית הולדתו ומשפחתו ונקלע בהרפתקאות ביבשות שונות, אם כי כֶּעַל כורחו.

דווקא בתפירת האליבי עבור הבאת חיים לספרד, ירחמיאל לא התקשה במיוחד. קודם יעלה את חיים ארצה, לא כחלוץ, כי אפילו ציוני הוא לא היה. היה ספורטאי. פוליטיקה

ההזדמנות אודותיה חלם חיים כדי לחרוג מעולמו הקטן ניתנה לו עם המכבייה שעמדה להתקיים בארץ־ישראל. הוא שמע עליה, על ארץ ישראל, ואפילו הרבה, בבית הספר, במועדון בית"ר ובבית (אם כי אביו הבונדיסט היה מתייחס לארץ ישראל כדי לנגח את הציונות), מבלי שהנושא יעסיק אותו. לא שהתעלם או היה אדיש. פשוט ארץ־ישראל לא הייתה בתוכניותיו, אך רעיון המכבייה כבש את ליבו ולא נדרש ממנו כל מאמץ להיכלל בצוות המתאגפים של הנבחרת הפולנית. המועדון הגיש את מועמדותו לנבחרת ודאג לסידורים הנחוצים.

והנה הוא בתל־אביב, צועד בגאווה ברחובות העיר במצעד הפתיחה של המכבייה השנייה.

כאן המקום לספר שירחמיאל התעניין בספורט, אבל לא עסק בו. המשחק היחיד שלפעמים הקדיש מזמנו היה הדמקה, שסבו לימד אותו והיה משחק עמו כשביקר אצלו. גם בשרתו

חיים הצטיין בקרבות והישגיו היו מרשימים. גם כאן לא מצא מתחרים רציניים עבורו. הוא היה חזק באמת ובעל רוח לחימה עזה. לראשונה בחייו הפליא מכותיו ביהודים, מכות רצח, כדי להפיל ולהכניע. השאיפה לניצחון וציבור אוהד ושואג הם מניעים כבירים. חיים לא ידע מהיכן שאב כוחות ובעצמו הופתע מעוצמתו.

מועדוני ספורט בארץ חיזרו אחריו והציעו לו להצטרף אליהם, עם הסברים על היתרונות שיפיק מכך. יהודים בגולה נלחמים שנים להשגת סרטיפיקטים לעלות ארצה והוא כבר כאן. המוסדות כבר ידאגו שיוכל להישאר. מה לו עם פולין? איזה עתיד מחכה לו שם?

באמת, אם לחשוב היטב, מה יש לו בפולין? המשפחה – משפחה שפרנסתה צולעת. עבודה קבועה ומבטיחה איננה ממתינה לו שם. גם לא מקצוע. למד בחדר ואחר-כך בבית ספר "תרבות", שלא סיים. מה עוד שתל אביב דווקא מצאה חן בעיניו. עיר יפה, נקייה, מודרנית. העיקר – עיר יהודית. וחסר ירושלים, שלא הכיר עדיין וגם בארץ טרם טייל, אבל הספיק להתלהב ממנה. השפה לא הייתה בעיה עבורו ולאחר כמה ימים שלט בה. זהו, הוא נשאר.

חיים מצא לו בעיר מיני תעסוקות מזדמנות. לא הרוויח מי יודע מה, אבל הספיק לו לקיום ועוד חסך כמה פרוטות, כדי

ירחמיאל לא הכיר את חיפה והחלטתו לשכן שם את חיים נבעה משיקולים להמשך העלילה. חיפה הייתה מפורסמת כ"העיר האדומה" והנמל, נשמתה. ברור שאדם חזק כמוהו יעבוד בנמל. הנמל הוא גם זירה מתאימה לנסיעה לספרד.

*

ביתו של ירחמיאל היה מבצרו, ושכונתו – עולמו. אם לא הטיולים שהמפלגה הייתה מארגנת לפני הבחירות לכנסת, ספק אם היה אייפֶּעם מגיע לגליל ולסחנה. לתל אביב היה בא באחד־במאי להשתתף בהפגנת הפועלים, כי לא יכול היה להתכחש לצוו המפלגה. פוליטיקה הייתה מתמיד זרה לו, אבל חש מחויבות לסניף שלו, לו היה חייב את פרנסתו. פעילותו הפוליטית החשובה ביותר: משקיף או חבר קלפי ביום הבחירות כנציג המפלגה; פעם אפילו היה יושב ראש השולחן. הוא היה מוכן ברצון לוותר על הכבוד הזה, אבל לאנשי הסניף שלו היה חשוב שפקיד־דואר מוכר ומכובד כמוהו יזכיר במו נוכחותו למי יש להצביע.

ירחמיאל לא היה אף פעם בנמל חיפה ולא ראה מימיו אונייה גדולה, ובכל זאת כתב בספר שלו שני דפים מלאים תיאורים של הנמל והעבודה בו. מאין לו כל המידע הזה?

חלומותיו של ירחמיאל בילדותו להיות גיבור כמו הדוד הקיבוצניק היו חלומות באספמיא. פרט לשרות הצבאי, רק לעיתים רחוקות יצא מהשכונה לתל אביב, כפי שכבר נאמר, לקופת חולים או לקניות מיוחדות, כמו למשל נעליים. בקיבוצים ביקר בטיולי המפלגה לפני הבחירות. הוא לא תיאר את עצמו עובד בחקלאות או בתעשייה. בדואר היה פקיד, תפקיד שהלם אותו: אחריות ושיגרה. השיגרה הייתה מאז ומתמיד הנשק הכבד הסודי שלו. עברו השיגרה לא הייתה כל כך שיגרתית. הוא שיכלל אותה מידי פעם

המכתבים נחלקו על־ידו לשתי קבוצות: אלה המיועדים לתיבות דואר, ואלה לדוור. את הקבוצה המיועדת לתיבות היה מסדר לפי סדר המספרים של התאים וגב' יפה הייתה מחלקת אותם. לו לא היה פנאי לכך.

את המכתבים לדוור היה מסדר בדיוק לפי מסלול ההליכה הקבוע שלו. הדוור, זקן תימני מצומק שקשה היה להבין איך סחב את משקלו של תיק המכתבים. הוא היה צריך לשלוף מהתיק את המכתב התורני, תמיד החיצוני בחבילה, ולגשת למסור אותו. אחר כך את השני, וכך הלאה. לא נודע לו אם אי־פעם נאלץ הדוור היה לחזור על עקבותיו בגלל טעות במיקום מכתב בתיק. במקרה של שבוש כלשהו בכתובת היה ירחמיאל כותב, בעפרון, את הכתובת הנכונה בפנינה, באותיות קטנות, אבל ברורות למדי.

באשר לכתב ידו של ירחמיאל, יש לציין שאם היה משהו אצלו שכל הבריות שהכירו אותו לא פקפקו בו, הוא יופי כתיב־ידו, כתב אָמנותי, אסטטי, שאיש לא יכול היה להסתכל בו מבלי להתפעל. במיוחד נדירות ביופיין היו המודעות שהיה תולה על לוח המודעות בכניסה לדואר – מרשימות! לא שהתאמץ ולא שהקפיד במיוחד. האותיות יצאו לו יפות בטבעיות, מאז ימות בית־הספר. המורים חשדו שילדה הייתה כותבת לו את השעורים, כי הרי רק לילדות כתב כל כך עגלגל ומסודר.

בנמל חיפה עבדו סלוניקאים וחברי קיבוצים, אנשים בעלי־חזון, בעלי מודעות מעמדית. באווירה כזאת חיים לא יכול היה להסתגר בעולם הספורט שלו. העבודה עבורו לא הייתה קשה והוא היה מסוגל להתחרות בה בכול עובד אחר. ההרגשה של תחרות, ולא של עבודה, הפכה בעיניו את המלאכה לספורט, למשחק. חיים נהנה מהאתגר והימים חלפו מבלי שחש בכך. נוצר קשר טבעי בינו לבין עובדים רבים, עמם שוחח רבות. הוא חש השתייכות לחבורת האנשים המגובשת הזאת, היודעת מה היא רוצה ויודעת לעמוד על שלה – למרות השוני הפוליטי והרעיוני ביניהם. חיים לא היה בקי כל־כך בכל גווני־גוונים של הקבוצות השונות, הן הציוניות, הן הקומוניסטיות. הציונים התפלגו לכל מיני מפלגות ופלגים, וגם הקומוניסטים לא היו מקשת אחת, דבר שלא הפריע לחיים להתיידד הן אלה והן עם אלה. כיוון שלא היו לו עמדות עליהם נלחם ולא ניסה לשכנע אף אחד, כולם ראו בו מטרה להשקיע בו דברי הסבר, כדי לקרב אותו

מבין כל העובדים עם חיים בנמל, סיומקה הוא מי שנטל על עצמו לפקוח את עיניו למלחמת־המעמדות ול"עולם המחר" העומד להגיע לגאולת האנושות ממכאוביה. בלהט ובעקשנות לא היה עוד אחד כמוהו. תעמולן מבטן ולידה, לא מש מחיים, לא הירפה ולא נח, וכל כך הרבה דיבר אל ליבו, עד שמהוא דבק בו. בכל השיחות חזרו משפטים שלמים, כמו פזמון חוזר בשיר:

"הדת הוא האופיום של העם", "הגיע הזמן שמעמד הפועלים המדוכא ירים את ראשו ויכבוש את השלטון", "המהפכה אינה יכולה להיעצר, היא תצעד קדימה על חורבות האימפריאליזם המתנוון" ועוד ועוד פנינים כאלה. משפטים אלה זרמו מפי סיומקה בשטף, כמו תפילת־מנחה מפי יהודי דתי.

באחד הימים נקלע חיים לתא של המפלגה הקומוניסטית. הוא לא גילה עניין מיוחד ברעיונות המהפכניים של הפק"פ (מפלגה קומוניסטית פלסטינית). בארץ התחוללו המאורעות והיחסים בין יהודים וערבים הידרדרו לשפל המדרגה – שנאה, פחד, חוסר אימון הדדי תהומי והנה הוא מוצא מקום בו יהודים וערבים נפגשים ורוקמים יחד תוכניות לתיקון העולם. הוא לא הבין את כל הדיבורים ואת הלהט המהפכני של החברים, אבל הסתקרן לדעת, ולמרות הסיכון, המשיך לבוא לפגישות. בינתיים סיומקה הסתבך בפעילויותיו המחתרניות והבולשת המנדטורית הבריטית עקבה אחריו. הוא נמלט מהארץ לצרפת וחיים נגרר בעקבותיו, שם

*

מאין התמצאותו של ירחמיאל במלחמת האזרחים בספרד? על "למי צלצלו הפעמונים" כבר סופר. ספר זה הטביע עליו רושם בל יימחה. במלאת חמישים שנה למלחמה האזין לתוכניות רבות ברדיו ובטלוויזיה ושמע ראיונות עם מתנדבים ישראלים שעדיין היו בחיים. הוא ידע על הקיטוב במדינה הספרדית: מצד אחד "הרפובליקנים", שבידיהם השלטון החוקי, שעיקר התומכים בהם היו הקטלאנים והבסקים. בנוסף להם פעלו קבוצות שונות ומגוונות, החל מאנשי מרכז, שתמכו בדמוקרטיה פרלמנטרית, ועד אנרכיסטים וקומוניסטים, ששאפו לשינוי מהפכני בחברה הספרדית. לעומתם ה"לאומנים" העדיפו ממשל חזק על בסיס התיאוריות המדיניות הפשיסטיות שכווחו באירופה בשנות־השלושים של המאה ה-20. אלה היו לרוב נוצרים, קלריקלים ומונרכיסטים. המרד פרץ מדרום, ממרוקו הספרדית, ובראשו גנרל פרנקו, המפקד החזק והכריזמטי של הצבא. כדי להרחיק אותו ממדריד, הממשלה העבירה אותו למושבות הספרדיות באפריקה, ושם הוא הצליח לארגן צבא חזק הנאמן לו.

לעומת רוב מדינות העולם (פרט לברית המועצות), אשר נמנעו מלהושיט עזרה לממשלה הספרדית־הרפובליקנית החוקית ואף הקימו "וועד בינלאומי נגד התערבות" (אם בשם ניטראליות, אם משום הרתיעה מנטיות השמאלניות של

שוחרי דמוקרטיה מרחבי העולם התנדבו ללחום למען הרפובליקה. מעריכים את המתנדבים בסביבות 40,000 איש ואישה. שלישי מהם נפלו בקרבות. הגרעין המאורגן הראשון בא מברית המועצות, לוחמים זרים ותיקי המהפכה הסובייטית, והצטרפו אליהם צרפתים, אמריקאים, קנדים, פולנים, יוצאי ארצות אמריקה הלטינית ועוד, אף קומוניסטים גרמנים ואיטלקים. נציגים מ-50 אומות השתתפו במלחמה הזאת וראו בה מאבק עולמי בין החופש לדיקטטורה. כחמישית מבין אנשי הבריגדה הבינלאומית (ושליש מבין האמריקאים) היו יהודים מכל הפלגים – סוציאליסטים, קומוניסטים, אנרכיסטים, בונדיסטים ואף ציונים. מסופר שהרופאים בבתי החולים של הבריגדה הבינלאומית דיברו ביניהם באידיש.

ירחמיאל אסף את כל הנתונים האלה מקריאה ושמיעה אקראית במשך שנים, אבל לאחרונה נודע לו פרט שזיעזע אותו והרעיד את נימי נפשו: פרשת "הילדים הספרדים הנעלמים". עם גבור ההפצה הכבדה על מזריד, התארגנה תנועה להוצאת ילדים מהבירה למקומות בטוחים. הילדים הובאו לאנגליה, צרפת, בלגיה, אך רובם לברית המועצות, שהייתה מהיוזמות של המפעל ההומניטארי הזה, ששימש מנוף לתעמולה הקומוניסטית ברחבי העולם. הילדים האלה לא חזרו מעולם מברית המועצות – הם נעלמו כאילו בלעה אותם האדמה. המנהיגות הקומוניסטית הספרדית שהצליחה לברוח לברית המועצות והקימה שם מעין ממשלה גולה שלא

אדם רגיש כמו ירחמיאל לא יכול היה להישאר אדיש לטרגדיה אנושית כזאת והקדיש לה מקום בספרו.

יא

ירחמיאל הירבה בתיאור מפורט של אירועים, בהתבסס על מה שידע ועל המידע על הנושא שרכש בחקירותיו על הנושא בספרים שמצא בספרייה העירונית, כאשר התחקה אחר חומר לספר שכתב. העובדות שבירר התערבבו עם הדימיון. כך סיפר איך בהגיעם חיים וסיומקה לספרד, צרפו אותם לבריגדה הבינלאומית של מתנדבים, אותה החזיקו בתחילה במחנות סביב מדריד באימונים מפרכים אין סופיים, ומשום מה לא הזדרזו להפעיל אותה. המתנדבים נשלחו לקרבות רק כאשר המורדים, צבא מאורגן וחמוש היטב, המשיך להתקדם צפונה מניצחון לניצחון, בסיוע האווירונים הגרמנים. מנגד

התנקשויות בין הקומוניסטים לבין האנרכיסטים גבו מחיר יקר בטיהורים פוליטיים והוצאות להורג של "בוגדים" במשפטי שדה מאולטריים, מבלי שאשמתם הוכחה. גם בליל השפות לא תרם רבות לתיאום בין היחידות השונות של הבריגדה הבינלאומית. ברית המועצות, המדינה שלמעשה יזמה ואירגנה את הבריגדה הבינלאומית, השתדלה לחזק את המפלגה הקומוניסטית בספרד ולאן דווקא להציל את הממשלה הרפובליקנית והתנהלותה תרמה לסיכסוכים פנימיים שהחלישו את הרפובליקנים, מול הצבא המגובש והמקצועי של המורדים הלאומניים, אף על פי שחלק מהחיילים היו מרוקנים ערביים.

*

שלוש שנים של קרבות אינן דבר של מה בכך. חיים וסיומקה השתנו. השמש, מסעות אינסופיים, קרבות עקובים מדם וסבל. סבל רב!

ZZZ שמותיהם הוחלפו: חיים היה לחואן וסיומקה לסאנצו. Sanchez Taciturno, כך קראו לו לסיומקה. בספרד נעלמה הדברנות האופיינית לו והוא נעשה מכונס בעצמו, שתקן ועצוב; פניו הצטמקן, עורו התכהה מהשמש הלוהטת, עיניו שקעו ורק אפו הדק בלט בפניו; הלוחם האמיץ ללא חת, בעל כושר הישרדות רב, שתק – כאילו ביזבו מְזמן את מלאי המילים שהיה לו.

מאין המציא ירחמיאל את השם הארוך והמשונה Taciturno? הסיפור פשוט: אחד הלקוחות של סניף הדואר שלו, יהודי איטלקי שמנמן ועליז, היה בא לסניף עם כלבלב קטנצ'יק, אותו נשא לרוב ביד אחת צמודה לחזה וביד השנייה ליטף אותו. כנראה אהב אותו מאוד. ירחמיאל, מתוך סקרנות או מתוך נימוס, התעניין בשמו של הכלב.

– "כשהיה צעיר קראנו לו פוצי, אבל כעת אנחנו קוראים לו Taciturno". ירחמיאל לא יכול היה לעצור את החיוך וציחקק – הא־חא.

– "עוד לא שמעתי שם מצחיק כזה של כלב. הוא יותר גדול מהכלב... מה פירושו?"

– "פירושו: המעיט לדבר, שתקן, עגום. זה בדיוק מה שקורה לכלב הזה. הזדקן, אינו נובח כלל. הסתכל בעיניו כמה עצובות הן."

ירחמיאל נזכר בכלבלב כאשר חיפש לכנות את סיומקה בספרד. הוא לא היה אדם נמוך, אך גובהו פחות משל חיים. רזה, השקט והעצב, סיומקה הזכיר לירחמיאל את תאסיטורנו הכלב...

*

חיים־חואן השתנה גם הוא. נעשה כהה יותר. דברן גדול לא היה ממילא גם קודם. רִזָה וחדל להפגין שרירים, אבל נשאר חסון, בעל מבט נחוש. שניהם דמו לשודדי־ים דבוקים זה בזה. עברו ביחד את כל המערכות והתלאות, כשהאחד שומר ותומך בחברו.

הם השתתפו בקרבות קשים, בהם לא תמיד הייתה ידם של הרפובליקנים על העליונה. לאויב היה יתרון בנשק ובחיילים, ולכן הרפובליקנים הירבו באסטרטגיית הנסיגה... מלחמת חתול ועכבר, בה התפקידים של מנצמים-מפסידים בין הצדדים היריבים מתחלפים. תחת המטריה המסיבית של האווירונים הגרמניים, הכוחות של פרנקו מצפינים בהתמדה לכוון מדריד.

חיים וסיומקה חשו שהם לוחמים קרבות מאסף במלחמה אבודה. נעשו פטליסטים, לא-אכפתיים. סיומקה, איש משכיל, העיר פעם בחיוך לחיים "ראה מה זה גורל: שוב פולשים המוסלמים לספרד. הפעם הקודמת, לפני מעל לאלף שנה, הבדואי טריק איבן זיאד כבש את דרום ספרד ובצבאו השתתפו לוחמים בדואים יהודיים רבים. הפעם, בצבאו של גנרל פרנקו מורים מוסלמים ואנחנו, היהודים, לוחמים בצד הרפובליקנים הנוצריים..."

*

מאין שאב ירחמיאל אומץ לכתוב על מלחמה, קרבות ומסעות אם לא היה לו שום ניסיון קרבי? נשק, רובה, נשא בטירונות בלבד ופרט לאימוני מטווח ותרגילי שדה ספורים, לא ירה יריה אחת. את שרותו בסדיר ובמלואים בילה רוב ככולו במחסן האפסנאות, ממנו יצא לאוכל, לשינה ולשירותים בלבד. גם בסידרות ישן באוהל האפסנאות. ובכן, מהיכן ידיעתו על קרבות? מהסיפורים ששמע. אנשי המילואים במיוחד לא חדלו מלספר על החוויות בהם התנסו במלחמות ישראל. אנשים שבחייהם האזרחים רחוקים מהצבא כרחוק המזרח ממערב, בהגיעם למלואים חלה בהם

בעניין מסעות דווקא היה לו נסיון אישי שלעולם לא ישכח: מסע של סיום הטירונות, ארבעים קילומטר. ביום קיצי נאה יצאה כל הפלוגה מהמחנה, כל אחד עם ציודו האישי המלא, תרמיל-גב, תרמיל-צד, מימיה מלאה מים, שתי שמיכות, רובה, חגור עם שני "פאוצס", חגורת כדורים, קסדת פלדה ואת חפירה מתקפל, הכל ארוז צמוד לגוף ללא מרווחים, כמו מצנח על צנחנים. תחילה יצאה הפלוגה מהמחנה בשלשות וצעדו בסך מעודדים מעצם ההליכה הקצבית. פה ושם פרצה מפיהם שירת לכת עליזה והטור הארוך והמלוכד דמה למצעד יום העצמאות.

ליעד לא הגיעו כך. חום האוויר עלה במידה והשעה התקרבה לצהריים. זיעה חמה טפטפה ממצח ירחמיאל וירדה על חולצתו. בתוך מדי החאקי העבים והכבדים הרטיבה זיעת הגוף את הגופיה והתחתונים ופרצה החוצה. החיילים נראו כאילו יצאו זה עתה לבושים מבריכת מים, מבלי להתנגב. אם מים מדובר, היו להם מים, אבל גם הייתה משמעת מים. איש לא העז לגעת במימיה. משלשות עברו להתקדם בזוגות ובלי להרגיש יצרו טור עורפי שהלך והתארך. הקטע הכי קשה היה החולות לאורך חוף הים. כשהלכו על החלק הרטוב קרוב לים, עוד חשו איזו יציבות והנעליים הרטובות קיררו את הרגליים, אבל כשהתרחקו לחול היבש, דמו לשיירה במידבר

מעל לשעה רבצו הטירונים בדשא של אתר ההתכנסות וחיכו למאחרים. שורת משאיות צבאיות שהמתינו בקרבה, להסעת החיילים חזרה למחנה. מספר טירונים, שכוחותיהם לא עמדו להם – התמוטטו בדרך, ונאספו באמבולנס.

ירחמיאל נראה היה איום ונורא, פניו אדמו מכויות שמש, שפתיו יבשות ושסועות, גבו דואב. באוהל הסיר את הנעלים והגרביים הספוגות זיעה מהרגליים כואבות מלאות בועות. מכל ההתנסויות הקשות של ירחמיאל בימי חלדו, המסע הזה היה הקשה ביותר, מבחן סיבולת הרציני ביותר שחווה. יום טראומטי בל ישכח.

יב

כשכוחות המורדים שמו מצור על מדריד, התגבשו קבוצות של לוחמי הבריגדה הבינלאומית שפעלו מאחורי קווי האויב ותפקידן להציק ולהפריע למהלכיו. חיים וסיומקה השתייכו לקבוצה כזאת, מלוכדת ועשירת ניסיון קרבי. נוסף לשני הארץ־ישראלים וחמישה ספרדים, גם היו אמריקאים, קנדים, צרפתיים ובולגרים, שיצגו קשת רחבה של

נפילתה של מדריד לידי הלאומנים סימנה את סיום מלחמת האזרחים בספרד. גנרל פרנקו העלה את עצמו לדרגת גנרליסימו, שבתקופת המונרכיה הייתה שמורה לבית המלוכה, והחזיק בשלטון ביד קשה עד יום מותו. לא לכל חיילי הבריגדה אשר נותרו בחיים היה לאן לחזור, כי המדינות האנטי־קומוניסטיות מהם באו, לא ראו בעין יפה את התנדבותם ולא ששו לקראתם. חלק מאלה שחזרו לברית המועצות מצאו שם את מותם בטיהורים של סטאלין. אחרים סיימו את חייהם במחנות הריכוז של הנאצים. דרכם של אחרים צלחה יותר: היו כאלה שהגיעו למעמד מכובד של סופרים, אָמנים ופוליטיקאים. ביניהם ארנסט המינגווי והבמאי הישראלי פיטר פריי, למשל.

אחרי מלחמת העולם השנייה אנשי הבריגדה היו למיתוס, לגיבורים שהקדימו את העולם החופשי במאבק נגד הפשיזם. הקימו פסלים ואתרי זיכרון לכבודם. אך הופקו בולים מוקדשים לבריגדה הבינלאומית.

*

קבוצות קטנות של הבריגדה המשיכו להאבק נגד הדיקטטורה של פרנקו במלחמת גרילה. תגובתו הייתה חריפה ואכזרית, וכעבור פחות משנתיים לא היה בספרד כל גורם שיעמוד בדרכו. קבוצות הגרילה האלה היו אמנם מאומנות, אך נרדפות עד צוואר. קשה היה להן להסתתר ולהשיג מזון ותחמושת. היו להם אוהדים באוכלוסייה, אבל

הקבוצה של חיים וסיומקה הייתה אחת מאלה שהמשיכו את המאבק. סכוייה היו קלושים, אך לא הייתה ברירה. כוחות לאומניים רדפו אחריה ולא הירפו. הקבוצה נדדה ממסתור למסתור והתקשתה להשיג מזון ומיקלט. רק בודדים היו מוכנים להסתכן ולסייע לה. הלאומניים היו נוקשים ואכזריים, לא בחלו בכל אמצעי להשגת מטרתם. יש הטוענים שרוב ההרוגים במלחמת ספרד לא נפלו בקרבות, אלא נהרגו בהוצאות להורג, משני הצדדים.

היו להם הצלחות בגיחות פגע־וברח נועזות, מתוכננות היטב. בהיותם חיילים מאומנים, הנחילו אבדות לכוחות הלאומניים, אותם התקיפו כאשר היה להם יתרון טקטי. מעטים עזרו להם להסתתר וגם סיפקו להם מזון ומודיעין, אבל כוחות האויב סגרו עליהם בשיטתיות וסכנת ההלשנה רחפה באוויר.

ירחמיאל השתדל להרחיב בתיאור מעלליהם בהתבססו על הסיפורים ששמע על הפלמ"ח ואנשי המחותרות העבריות בארץ. חזר על סיפורים בהחליפו את האנגלים והערבים בכוחות של אנשי פרנקו.

אחד המעשים הכי מוצלחים שתיאר, בעיניו לפחות, הייתה התגנבות אנשי הקבוצה למחנה של הצבא הלאומני, הגיעו למחסני הנשק ונסוגו עם שלל רב של תחמושת – רובים,

יג

למקום המארב הם התקדמו בצינת הלילה בשורה עורפית, אחד אחרי השני, בדממה. השתדלו להתרחק ממקומות יישוב, כדי לא להביא עליהם את נקמת הפשיסטים, שהענישו ללא רחמים כל מי שרק חשדו בו בשיתוף פעולה עם קבוצת הגרילה.

בהגיעם למקום שנבחר כמתאים, כל אחד תפס עמדה. היו מאומנים וידעו מה לעשות. כהרגלם, חיים וסיומקה שכבו קרובים איש ליד רעהו, שיכלו להידבר בלחש. האנשים היו מפוזרים בשטח, אבל דאגו לקשר עין בין שכנים.

השטח בו התמקמו היה מדרון לא תלול. הסלעים יצרו טרסות מדורגות וחיים התמקם בין מדרגה סלעית לבין שיח נמוך ומאורך, אבל מספיק גדול להסתירו וממקומו יכול היה לצפות יפה על הדרך במיפלא הנמוך יותר, בו הייתה אמורה לעבור השיירה שציפו לה. משם גם היה יכול לראות את סיומקה, ששכב מספר מטרים ממנו. בכל הפעולות בהם השתתפו היו משתדלים להיות יחד, עד כמה שאפשר. אחד שמר על השני ובשעת הצורך עזר זה לזה. אם אחד מהם נפצע, ומצבים כאלה קרו, חברו דאג לפנותו, שיקבל חבישה ויפנו אותו לעורף. שנים של חברות ועזרה הדדית יצרו ברית דמים ביניהם.

השעות עברו, השמש עלתה ועמה החום המייבש. השמש הלוחטת והצימאון החונק הפכו את ההמתנה לסיוט – ואין שיירה באופק. שום סימן, שום רמז שהיא מתקרבת. לא הייתה ברירה אלא להמשיך ולהמתין. אי אפשר היה לנוע בשטח באור השמש ולחזור למקום המסתור שלהם מבלי להתגלות – מסוכן מדי. כדי לעזוב את המקום חייבים לחכות עד החשיכה.

הם קבלו מידע מפורט, ממקור מהימן: בדרך העפר הזאת תעבור שיירת אספקה המובילה מצרכים ותחמושת למחנה של הצבא הלאומני. הם סמכו על המקורות המודיעיניים שלהם, שבעבר סיפקו להם מידע מדויק ונאמן. לכן מוזר שהשיירה לא הופיעה עדיין, משום שבדרך כלל משתדלים לצאת למסעות כמה שיותר מוקדם, עדיף בלילה, כדי להתחמק מחום הצהריים.

על פי מידע של משקיפים שראו את השיירה מתקדמת לעיתה, היא הייתה צריכה לעבור בשעות הבוקר. היה מדובר ביחידה של חיילים רגליים ואנשים שהובילו חמורים עמוסי חבילות. חיילי השיירה היו חמושים היטב, אבל התוכנית של אנשי המארב נתנה להם יתרונות רבים. לא רק ההפתעה, אלא השליטה שהייתה להם על השטח, היות והשמש הייתה בעורפם ואמורה הייתה לסנוור את האויב. ההוראות היו ברורות – לחכות עד שכל השיירה תכנס לטווח הירי, וכאשר המפקד ישליך רימון על השיירה, זאת תהיה האות לפתיחת אש בכל העוצמה שברשותם. עליהם לפגוע בחיילים בלבד – לכוון היטב ולא לבזבז תחמושת סתם. מארב קלסי ממש.

המתינו והמתינו, והנה הם באו. לא בכביש, כפי שציפו, אלא מהעורף, מלמעלה, מצד השמש. הפשיסטים התקיפו פרושים בקשת רחבה שסגרה עליהם כמלקחיים, מספרם פי שלוש או יותר מהם, ולא התגלו עד שהיו קרובים למדי ופתחו באש תופת. אנשי הקבוצה נאלצו להפוך כיוון כדי להחזיר אש. היה להם קשה לאתר את המטרות. בקרבות כאלו הנמצא למטה הוא במצב נחות – מלכודת ללא מוצא. לא היה טעם לברוח, כי מי שיעלה על הכביש, אם יצליח להגיע אליו, יהיה מטרה קלה לצליפה. אין מנוס אלא להמשיך להתגונן ולירות, עד שתיגמר התחמושת. מוות איום ציפה לנכנעים, כי לפשיסטים היו לא מעט חשבונות־זעם לסגור עמם. ברור שהיו קרבנות של הלשנה, אבל לא היה להם פנאי לחשוב על כך. זהו הסוף.

חיים שמע את היריות של סיומקה. יריה אחר יריה, בקצב אחיד, של מי שמכוון היטב לפני הלחיצה על ההדק. חיים תמיד העריך את קור הרוח והנחישות שלו. חייל אמיץ מאד. חיים ירה כל העת ושמע לידו את היריות של סיומקה. הוא ספר בלבד אחת, שתיים, שלוש ונשמע "פום", כמו נקישה על תוף ענק הנותן קצב למצעד. פתאום היריות האלה השתתקו. בתחילה חשב חיים שסיומקה עצר כדי להחליף מחסנית, אבל לא, היריות לא התחדשו. חיים המשיך לצפות כלפי מעלה ולירות לכיוון שבו לפי חשדו מסתתר אויב. הוא לא יכול היה להפנות את ראשו לכיוון סיומקה ולראות מה קרה לו. את סיומקה חברו לא שמע ולא ראה יותר, לעולם לא. הוא נעקר מחייו כמי שטבע בים וגופתו לא נמצאה.

חיים אינו זוכר כמה זמן המשיך לירות עד שחש מכה בכתפו. כאב עמום. נגע בידו בכתף, החולצה הייתה רטובה בנוזל חם ודביק. הוא הרגיש סחרחורת ובמאמץ עילאי זחל אינסטינקטיבית לתוך השיח וכיווץ את רגליו, להקטין את עצמו כמה שאפשר, להיעלם.

יותר, איננו זוכר.

יד

היה לו מעין הרגשה נעימה, פרט לצמאון נורא, יובש בשפתיים ואי־יכולת לפקוח את העיניים. חיים לא ידע אם ער הוא או ישן. גם לא יכול להבחין מה מתרוצץ במוחו – חלומות או מחשבות. לא היה מסוגל לזוז. האם זהו המוות?

פתאום, הוא שמע נביחות עצבניות של כלב. ממש לידו. לא היה מסוגל לזוז או להגיב.

–"הוא חי עדיין!"

–"לא נוכל לקחת אותו לאור היום. נצטרך להסתתר באיזה מקום ולחזור כשיחשיך." שמע חיים במעומם ולא ידע אם הייתה זאת מציאות או חלום.

שוב דממה. דממה אינסופית. כמה זמן חלף מאז נפגע לא ידע. יום, יומיים, שלושה? לא היה איכפת לו. מענין איך במצבים כאלה אדם נעשה אדיש, משלים עם הגורל ומפסיק להאבק. עברו כל המלחמות נגמרו. הוא שכב ללא נייע. נגמר. אולי נרדם מחדש, אולי מת. הוא לא ידע כלום.

הנה חש חיים שידיים חזקות סוחבות אותו, מרימות אותו ומשכיבות אותו על בטנו בין שתי חבילות שמתחילות לנוע.

*

תחושת מים בשפתיים העירה את חיים. הוא השתדל ללגום אותם וליקק כל הזמן את השפתיים היבשות, מבלי לפקוח את העיניים. הוא הרגיש ששוכב על מחצלת רכה ושמיכה עבה וקוצנית, אולי מצמר, מכסה אותו. למרות זאת היה לו קר ורעד כולו. מצחו כבד ובוער. לא הרגיש את ידו הימנית, והכתף הייתה כאילו עטופה בבוץ יבש. הוא לגם את המים שמישהו טפטף לשפתיו.

–"יש לו חום. חייבים לקרר אותו. אביא מגבת רטובה", שמע קול של אישה.

לאחר פסק זמן קצר חש שמניחים מגבת רטובה וקרה על מצחו ופניו. הבין שהוא חי ובהכרה, רצה לפקוח את העיניים ולומר משהו, אך ללא הצלחה.

–"כדאי לבדוק מה עם הפצע". הזיזו את השמיכה בכדי לחשוף את הכתף. הרטיבו והורידו באיטיות את החלק בו החולצה הייתה דבוקה לגופו בדם קרוש, לאחר שחתכו את הבד סביב סביב. כאב לו, אבל לא היה לו כוח לצעוק.

–"הפצע גדול, נראה שהכדור חתך לו שריר, אך יצא. לא נראה שנשאר כדור בגוף. נדמה שאיבד הרבה דם."

חיים הצליח במאמץ גדול למצמץ בעיניו ולהרים קצת את העפעפיים. לאט לאט הצטיירו לפניו דמויות של שני גברים ואישה אחת. רצה לומר משהוא, אבל שום צליל לא יצא

–"חייבים לנקות אותו ולהחליף לו את הבגדים. אנחנו מסתכנים יותר מדי אם יתפסו אותו בבגדים האלה. נלביש אותו כצועני".

האשה הלכה וחזרה עם בגדים. בינתיים הגברים הפשיטו את חיים והחלו לנקות אותו עם המגבת הרטובה. חלצו לו גם את הנעליים הכבדות ואת הגרביים. עשו חבילה עם הבגדים המלוכלכים והרטובים מזיעה ושתן כדי לסלק אותם, משום שחיים לא ראה אותם יותר. הלבישו אותו בבגדים קלים ונעימים לגוף. ה"מקלחת" הטיבה עמו והוא נרדם.

טו

חיים התעורר כשהרגיש שמאכילים אותו מרק. הניחו כר מתחת לצווארו להרמת ראשו, ואשה הגישה לפיו, בכף, מרק מתוך קערת חימר. המרק היה מוזר, חמים וטעים. הוא אכל אותו בתאבון, כף אתר כף. הפעם פקח את עיניו והסתכל סביב. נראה לו שהוא נמצא בביקתה, היה חשוך והיה קשה לו להבחין ממה היא בנויה. לצדו עמדה מנורת נפט שהאירה את החלל באור עמום וצהבהב. דרך פתח הכניסה ראה אור בחוץ. לא היה לו מושג כמה זמן ישן. על פי הבגדים של האנשים המטפלים בו, הבין שהם צוענים.

החלמתו של חיים הייתה איטית, אבל מיום ליום חל אצלו שיפור. האשה אמרה שהוא אדם חזק מאד, אם שרד במצב בו מצאו אותו. אדם רגיל לא היה נשאר בחיים אחרי איבוד דם כה רב. האוכל שהאכילו אותו היה כנראה מזין וחיים הרגיש

בבגדיו החדשים נראה חיים כצועני לכל דבר. שערותיו הפרועות, שמזמן לא ידעו מסרק מהו, והמשקל שאיבד תרמו להשלמת התמונה. חיים והאישה, ששמה היה אסמרלדה, איזמרגד בעברית, סיכמו ביניהם להגיד שהם דודנים ושהוא מתארח אצלה.

כאשר כבר היה מסוגל להבין את המתרחש, נודע לחיים שהביקתה, בה הוא שוכב, שייכת למחנה בקיתות של חמולת צוענים בבוסתן בקרבת כפר. הביקתה עמדה ממש בין שיחים גבהים ועצים נמוכים, שהקיפו אותה מכל צד, תמכו בה והגנו עליה. היא הייתה הקיצונית במחנה ומרוחקת במקצת מיתר הבקתות, שפנו למין רחבת עפר. הכניסה אליה הייתה נמוכה וצרה, אבל החלל בפנים היה יחסית מרווח.

האישה שטיפלה בו, אסמרלדה, נראתה באמצע שנות השלושים לחייה, קטנה ורזה, יפה וזריזה. התברר לו שהיא אלמנה ולה שני בנים, פדרו ופאבלו, כבני עשרים, הם הבחורים שהצילו אותו; כלבם, פאקו, הוא שמצא אותו בין השיחים כשחזרו עם החמור הקטן עמוס מרכולות מאחת העיירות, כי מזאת התפרנסו – פה קנו ושם מכרו. הכלב בנביחותיו במשך אליו את שני האחים. הם החליטו להביא את הפצוע לביקתתם. הם הבינו שמדובר באיש גרילה, מהרפובליקנים, והחליטו לעזור לו. אביהם, שעמו התחתנה אמם בגיל 14, נלקח על ידי חיילים של פרנקו, יחד עם עוד

*

ירחמיאל רכש אהדה לצוענים, למרות שלא ידע עליהם הרבה. החומר שקרא עליהם לא היה רב. פה ושם שמע או קרא משהו עליהם בעתונים, ברדיו ובטלוויזיה. למשל, שמע על האופרה "כרמן" של ביזה, ואפילו ידע לזמזם את האריה של הטוראדור. בנעוריו הוא קרא את "הגיבן מנוטרדם" מאת ויקטור הוגו, ספר שלקח מספרית ביה"ס התיכון. אין זה הרבה, אך רושם הדמויות הצועניות שנחרט בזיכרונו היה חזק ונשאר. הן השפיעו ללא ספק על יצירת הדמויות הצועניות בספר שלו. לא בכוונה, אבל למעשה.

ההתעניינות של ירחמיאל בצוענים קרתה בהרבה לפני שעלה בדעתו לכתוב את הספר. בעיניו היה משום קסם במסתורין ובמוזרות של העם הזה, אם אפשר לראות את הצוענים כעם. גורלם היה דומה מאוד לגורל היהודים. גם הם שנואים, נרדפים ומפוזרים בכל העולם. אין לאמר שסבלו מאנטישמיות, כי אינם שמיים, אבל מאנטי־צועניות שאיננה פחות חריפה ומושרשת. גם עליהם העלילו עלילות, שהם חוטפים ילדים למופעי הקרקס שלהם, כפי שהעלילו על היהודים שרצחו ילדים נוצריים לאפיית מצות בפסח. אמרו שהם גנבים מועדים, כמו שהיהודים הם מלוויים בריבית

העובדה שאין מכירים ומבינים אותם, וטוענים שהם פרימיטיביים, איננו אומר שאין להם תרבות. הרי יש להם שפה משלהם, מנהגים שלהם, חוקים שלהם וביגוד שלהם, וגם היסטוריה עתיקת ימים. האין כל אלה מעידים על תרבות, תרבות שלהם?

לא בכל דומים הצוענים ליהודים. הם המשיכו לחיות בשבטים של נוודים עד ימינו. הנוודות מושרשת עמוק בקרבם. גם כאשר מתיישבים במקום אחד, יצר הנוודות אינו עוזב אותם. הם אינם מצטיינים בהשכלה ואם מגיעים לבית הספר, באיזה שהוא שלב נושרים ממנו. לעומת חתני פרס נובל, בו היהודים אלופים, יש בהם ברוכי כשרונות טבעיים למוזיקה ולאמנויות אחרות. גם אין להם ירושלים וארץ־ישראל משלהם, להתגעגע אליהן ולחלום, ואין להם אלהים אחד ויחיד שלהם, כמו ליהודים.

גם אין להם הרגלי נקיון כמו ליהודים, ששמרו על טהרת הגוף ושנהגו לבנות מקוואות גם בתקופות האפילות ביותר של קיומם בהיסטוריה, כשעמים שלמים לא ידעו מה זאת מקלחת (ירחמיאל שמע שעד היום אין ששים באירופה להתקלח יום־יום).

כולם שונאים את הזר והמוזר. בבית הספר ירחמיאל למד שהן פינסקר והן הרצל, שבתחילת דרכם היו מתבוללים, הגיעו לרעיון הציונות שלהם לאחר שהשתכנעו שמקור האנטישמיות הוא האנומליה (זאת המילה שלמד: אנומליה,

ירחמיאל חושב שהפחד מהזר ומהשונה, ובעקבותיו השנאה אליו, תחילתו בעריסה. אימהות הלעיטו את ילדיהם משחר ימיהם ("אם לא תאכל (או לא תלך לישון) יבוא הצועני"), כפי שסיפר לילדיהן שהיהודים הרגו את ישו. כך הכל מתחיל, מילדות. ירחמיאל זוכר היטב איך אמו הצחיקה אותו כאשר אמרה לו "אם כך וכך, יבוא השוטר". אולי בפולין היהודים פחדו משוטר, אבל לא הוא. הוא לא פחד משוטרים. השוטר אותו הכיר ירחמיאל בילדותו היה אחד מהשכנים שעם בניו הוא שיחק, והוא היה אדם נחמד מאד.

טז

יום רדף יום ואין חדש תחת השמש. חיים התחבב על מארחיו והקשרים ביניהם הלכו והתהדקו. כשהחלים והיה מסוגל להתהלך בחופשיות, לא עלה על דעתם שהגיעה העת שיעזוב. חיים לא הזכיר את הנושא כי לא היה לו לאן ללכת וכנראה המצב היה נוח למארחים. חיים, איש חברתי, קל להתרועע עמו ונעים הליכות, הסתגל והשתלב במהירות בארחות חיהם. בעל כשרון בלתי רגיל לשפות (המדוברות, כמובן. בכתובה לא הצטיין כל כך), קלט את המבטא של

לאט לאט התחבב חיים גם על הצוענים שבשכנות. ייתכן והיו להם חשדות בקשר לעברו, אבל הם לא שאלו והוא לא ענה. הימים חלפו בשיגרה ושיעמום; חיים לא שש לצאת ממחנה הצוענים – לא ניגש לכפר הסמוך. הוא חיפש לעצמו כל מיני תעסוקות והשכנים נוכחו להכיר בנכונותו לעזור להם במלאכות במחנה. הוא איבד את תחושת הזמן ולא היה מסוגל לחשוב על העתיד. אפטיה והשלמה עם השיגרה השתלטו עליו. מה שהיה הוא שיהיה, מה שיהיה הוא מה שהיה והימים חולפים כסידרם.

והנה קרה מה שהיה צפוי שיקרה. חיים גבר ואסמרלדה אישה והם ישנים באותה בקתה. הקשר ביניהם התהדק מאד והם מצאו שפה משותפת. היא סיפרה לו על ילדותה, נישואיה והגילגולים שעברו עליה בחייה הצועניים. הוא גולל לפניה את עברו שלו, משפחתו, המכבייה (וכך נודע לה שהוא יהודי – עובדה שכנראה לא עשתה עליה רושם), העבודה בנמל, סיומקה, ההתנדבות לבריגדה הבינלאומית, האימונים המפרכים והקרבות הרבים שהשתתף בהם, הפצעים, בתי החולים ושוב קרבות, עד שבניה מצאו אותו.

לא בבת אחת חיים פרש לפניה את עברו, אלא טיפין־טיפין, כמו שפורמים גליל של חוט ארוך שהסתבך, לאט ובזהירות. הוא בעצמו לא ידע להסביר איך קרה שהסיפורים זרמו והוא העז לספר לה כל כך הרבה ובזאת הפקיד את חייו בידיה.

הדבר היחיד שהטריד אותו הוא שדמותו של סיומקה בזיכרונו הטשטש ונעשה מעורפל. פרט לאף החד בין העיניים העמוקות, לא זכר הרבה. דמות החבר שמשך שנים ליווה אותו ועמו לחם, הלכה ונמחקה. הוא נזכר שמאז הגיעו לספרד ללחום נגד הפשיסטים, הפטפטן הזה, תועמלן קומוניסטי מקצועי בעל שטף דיבור, בלע את לשונו. דבקה לשונו לחכו.

על עצמו סיומקה לא נהג לספר וחיים לא ידע דבר על עברו. חיים גם לא זכר בדיוק איך פגש אותו בחיפה. חברו סיומקה, Sanchez el Taciturno, נעלם מזיכרונו ואיננו עוד.

ערב חורפי, קריר. שני בניה של אסמרלדה לא היו בבית. הם יצאו לאחד מסעותיהם המסחריים בכפרי הסביבה, לקנות חפצים משומשים ממי שלא היו צריכים אותם יותר כדי למכור אותם בשווקים למי שהיו זקוקים להם. כך זה בחיים – מה שלא טוב לאחד ייתכן והוא חשוב לאחר. מזה התפרנסו. בדוחק, אבל התפרנסו. שאיפות גדולות יותר לא היו להם. כנראה שנהנו יותר מהמסעות (הדם הנוודי) מאשר מהרווחים במסחר שניהלו.

חיים שכב במיטתו ועמד להרדם כשראה במעומם איך אסמרלדה יושבת על יצועה ומתפשטת. והנה היא קמה, עירומה כביום היוולדה, מתקרבת למיטתו ונכנסת מתחת לשמיכה.

– "קר לי", לחשה.

חיים חיבק אותה. היתר התרחש מעצמו.

יז

ירחמיאל סגר את החוברת והניח אותה במגירה. הוא הרגיש נבוך. מהנקודה הזאת היה צריך לפתח סיפור על ההתעלסות, כפי שמקובל בסרטים שראה ובספרי אהבה שקרא; אך מעצורים נפשיים חזקים עצרו בעד ידו ומנעו ממנו להמשיך לכתוב. החינוך שקיבל בביתו וחיוו עם דבורה אשתו – זיכרונה לברכה – מנעו ממנו לתאר פרטים על חייו מין.

מין לא היה נושא בו עסק במיוחד בימי חלדו. על נסיונו האישי לא היה מוכן ומסוגל להרחיב. את חייו האינטימיים עם דבורה לא יחשוף ברבים. תחום זה שייך רק לו ולה; אין הוא עניין לאיש פרט להם.

כשהיה נער, חבריו התגודדו להציץ בסקרנות בתמונות ובצילומים שגילו טפח וכיסו טפחיים. הוא האזין לסיפורים המדהימים, עליהם חלם אחר כך בחלומותיו. האזין בלבד, כי לו לא היה לו מה לספר. הפוריטניות, שלא יכול היה להתגבר עליה, לא איפשרה לו לדבר על נושאים כאלה. למעשה אפילו לא הבין מאין שאף את האומץ להתחתן עם דבורה. כשהוא מפשפש יפה במעשים ובהתרחשויות בעברו, יש לו הרגשה שלמעשה דבורה היא מי שהייתה תמיד היוזמת, בחוכמה ובמרמה. אשה פיקחית שידעה מאז ומתמיד להוליך אותו לאן שהיא רצתה, מבלי שהוא יחוש בדבר.

אחרי הביקור הראשון בביתה, ירחמיאל חזר ביום אחר להביא לה את הספר שהבטיח. זה היה תירוץ מצויין.

באחד הערבים השיחה ביניהם גלשה לסרטי קולנוע.

–"ירחמיאל", צפצפה דבורה, עם הטעמה חזקה על הברת ה"אל", "אתה יודע שהשבוע יש סרט מצוין בקולנוע הקרוב לביתנו? שמעתי מחברות ביקורת חיובית מאד עליו".

–"לא, לא שמעתי", השתומם ירחמיאל וההמשך היה טבעי. "אם את רוצה, אנחנו יכולים ללכת מחר לראות אותו".

–"למה לא?", הגיבה בחיוך רחב, עם פרצוף של מי שמופתע מההזמנה.

למחרת היום ירחמיאל הקדים לבוא ומצא את דבורה ממתינה לו, מוכנה. הפעם הראשונה שיצאו יחד, בזרועות שלובות. ההמשך התפתח במהירות ולפני שירחמיאל נתן את דעתו על המתרחש, מצא את עצמו עם דבורה מתחת לחופה.

את ירח הדבש הם בילו באילת. הייתה זאת הנסיעה הכי רחוקה וההרפתקה הכי מסעירה בה ירחמיאל התנסה בימי חלדו. ארבעה ימים בלתי נשכחים. שכיבה על החול בחוף, טיולים בטיילת ובלילה... ההתייחדות ביניהם גילתה לירחמיאל עולם חדש של ריגושים שמרוב סיחרור העלתה אותו עד לשמיים. למעשה לא רק בלילות, לפעמים לא יכלו להתאפק במנוחה אחרי הצהריים.

הם דברו מעט ביניהם. לא היה צורך – אין דבר יותר רועם מאשר השתיקה. כל פעם שמבטיהם נפגשו, הצטיירו בפניהם חיוך וציחקוקים ספונטניים – היו מאושרים. ירחמיאל תפס

עם חזרתם, התגוררו תחילה בבית הוריה של דבורה. חייהם נכנסו מהר מאד למסלול שגרתי והוא נמשך ארבעים שנה, עד יום פטירתה של דבורה הכול היה מסודר ושיגרתו, הכול צפוי במקום ובזמן, גם חייהם המיניים נעשו מנהג קבוע ללא הפתעות. השגרה הייתה פוליסת הביטוח של ירחמיאל, המצפן שניווט את חייו באוקיינוס של החיים והוא נאחז בו כטובע בקש. כך נהג לאורך כל חיי בבית ובעבודה בסניף הדואר. לפעמים חשב לעצמו ותהה מאין לו ה"יקיות" הזאת? הרי הוא גדל במשפחה יהודית פולנית טיפוסית ואמו הייתה "יידעשע מאמע" נורמאלית. ביתם לא הצטיין בסדר מופתי – ההפך הוא הנכון. לא שהיה שם בלגן, אבל גם סדר לא היה. פרט ממנו, רק אחותו מאירה שקראו לה מירי הייתה זקוקה שהדברים שלה יהיו תמיד באותו מקום, אחרת הייתה מתבלבלת ולא מצאה, לא אותם ולא את עצמה, כאילו הייתה עיוורת. לירחמיאל היה הסבר מדוע נהגה כך – היא הייתה קצת מפגרת. הוא אפילו החל לחשוד לגבי עצמו שאולי הקפדנות שלו מעידה שגם הוא לוקה בפיגור כלשהו. מחשבה שמעמיקה אותו יותר בנושא, נאמר פילוסופית, הניעה אותו למסקנה שייתכן והדייקנות המאפיינת את הגרמנים מעידה על איזה פיגור אתני שלהם, דבר שיכול אולי להסביר איך עם כזה תרבותי הפך לנאצי. הסבר טוב יותר לתופעה לא מצא.

כל המחשבות האלה התרוצצו במוחו של ירחמיאל בעת ששכב במיטתו וחשב איך להמשיך את הספר אחרי המשפט האחרון שכתב, "חיים חיבק אותה. היתר התרחש מעצמו".

ירחמיאל הקיץ בבוקר כמו מתרדמת, מבלי להבין מה קורה לו. בחוץ השמש כבר גבוהה והאור החודר לחדר סינוור אותו. הוא חש מיוזע. המודעות חזרה אליו והבין שחלם, או שמא היה לו סיוט, או יותר מזה. בחווייה כזאת לא התנסה מעולם. הוא קפץ ממיטתו, ובלי להתלבש ניגש למכתבה ושלף את המחברת מהמגירה. קרא את הפרק שכתב אמש. "חיים חיבק אותה. היתר התרחש מעצמו" וחייך לעצמו. גם הוא חיבק אותה והיתר התרחש מעצמו. לא, לא יוסיף יותר. לא יפרט מה התרחש עמו – הוא מתבייש. חוץ מזה, מה שקרה לו הוא עניינו בלבד. שהקוראים יפעילו את דמיונם.

יח

אין כמו שיגרת יום אחר יום. הימים פשוט חלפים, עד שיום אחד אסמרלדה סיפרה לחיים על חשדיה שמא היא בהריון. בתחילה לא ידע אם לשמוח או להצטער. ירחמיאל נזכר שגם לו קרה דבר דומה. כשבפעם הראשונה דבורה סיפרה לו שהיא חושבת שהיא בהריון. הוא עמד מבולבל מבלי לדעת איך להגיב, עד שהתעשת ומשהו דחף אותו לחבק ולנשק אותה ולומר לה בעליזות "שיהיה במזל טוב ובשעה טובה".

חיים ואסמרלדה קיבלו את הבשורה בטבעיות, אפילו בשמחה, וחשו יותר קירבה ביניהם מאשר קודם. חיים החל לדאוג לה, אולי אפילו באופן מופרז. הם השתדלו להסתיר את מצבה מהבריות. כרסה תפחה והחצאיות והבגדים הרחבים שלבשה לא הצליחו להסתיר; תקפה אותם חרדה איך החמולה של הצוענים תקבל את הדבר. אסמרלדה סיפרה לחיים על מנהגי הצוענים ועל מושגיהם בנושא טוהר המשפחה ועל נקמת הדם הנהוגה אצלם. אין היא יכולה לחזות מה תהיה תגובת המשפחה של בעלה הנפטר. כלפי גברים יש סלחנות מסוימת ליחסי מין מחוץ לנישואין, אבל לנשים אין סליחה וכפרה. עליהם להסתלק, לברוח, לפני שתיוודע מצבה. השאלה רק לאן. שאלה זו העסיקה אותם והפכה לנושא המרכזי בכל שיחותיהם האינטימיות. הם שקלו את כל האפשרויות שעלו במוחם ובחנו כל מוצא. הצורך בהכרעה נעשה כל פעם דחוף ומלחיץ יותר.

באחד הדיונים מאוחר בלילה אסמרלדה נזכרה שלאחר חתונתה עם בעלה, כאשר ילדה והיא בת ארבע עשרה, הוא לקח אותה עמו למסעות שנהג לעשות בענייני עסקיו והגיע פעם לעיירה בקרבת מדריד והתאכסנו באיזו חווה. בעלה הכיר את בעל הבית מקודם, אין היא יודעת באיזה נסיבות. העיקר שהתקבלו בסבר פנים יפות, סידרו להם חדר באחד המחסנים בחצר ואף הציעו לבעלה עבודה כעגלון לתקופת מה, כמחליף זמני לפועל שחלה וגם מוכנים להעסיק את אשתו הצעירה כעוזרת במשק הבית. לבסוף נשארו מעל לשלושה חודשים ואסמרלדה זוכרת שהתייחסו אליה יפה מאוד. בין אסמרלדה לבין בתו הצעירה של בעל החווה, בת בגילה בערך, אף התפתחה ידידות.

מאז עברו כעשרים שנה ואין לאסמרלדה מושג מה קרה לחווה ולמשפחה ההיא, אם חיים שם עדיין או לאו, ואם יזכרו אותה בכלל. בכל זאת, לדעתה אין ברירה אלא להגיע לשם. אולי המשפחה ההיא עדיין שם ויזכרו בה. אם לא, אולי בכפר ההוא או בסביבתו המזל יאיר להם פנים. עדיף כל דבר מאשר להישאר ולהסתכן. היא גם החליטה לגלות לבניה את סודם ותוכניתם. היא סומכת עליהם. הם חיבבו והעריכו את חיים ובנוסף לזאת, היא בטוחה שהם בוודאי כבר חושדים במהות הקשר ביניהם. כינו אותו "דוד" כדי להסתיר מהמחנה שהוא איש זר. הסתבר שהם באמת קיבלו את הידיעה בהבנה, שיתפו פעולה ועזרו לארגן בחשאי את הבריחה: שני חמורים קטנים וציוד.

פדרו ופאבלו היו שונים אחד מהשני ובכל זאת קשורים אחד לשני ותמיד ביחד, אי אפשר היה לתאר אחד בלי השני. הם היו זוג דון קיחוטה וסנצ'ו פאנסה, שרלוק הולמס ומר

פדרו הבכור היה גבוה מאד ורזה להחריד. טיפוס מוטורי עם עיניים מרצדות, המתנועע בקוצר רוח ללא לאות. בנהיותו ילד היה כנראה שובב גדול; פעם נפל ושבר את שתי שיניו הקדמיות, והרווח המצחיק שנוצר בפיו התאים לפרצופו. לעומתו, פאבלו, הצעיר ממנו, היה נמוך ושמנמן במקצת, מכונס תמיד בעצמו, רציני ושקט, אבל שלא כפי הרושם שעשה, מבין שניהם היה הוא המנהיג, החושב והמחליט. את פאקו הכלב שלהם, לא היה ניתן לשייך לגזע כלשהו. נבחן בגודל בינוני, אוזניים שמוטות, שערו הדקיק והצמרי כמו אצל טלה צעיר, היה בעל גוון אפור בהיר של לבן מלוכלך. עם זאת היה נקי, מטופח ומוצק, לא כפי שמצופה מכלב של צוענים.

אפשר לציין שתי תכונות שהיו משותפות לשלושתם: אלף: לא היו יפים, אבל גם לא מכוערים – כלומר, היו לא-יפים ולא-מכוערים. בית: שלושתם היו טובי לב ומסורים אחד לאחרים.

יט

השכם בבוקר, כשעדיין חשוך, הושיבו את אסמרלדה על אחד החמורים שנשא בצדדיו שני סלים לא גדולים. החמור השני היה עמוס עד לעייפה במטלטלים. הם נפרדו מהבנים ויצאו לדרך, כשחיים לפנייהם מושך את שיירה בחבל. היה להם חשוב להספיק להתרחק כמה שיותר מאזור מגוריהם כל עוד השמש לא קופחת על ראשיהם ולפני שישימו לב להעדרם. הבקתה שלהם עמדה אמנם בודדת ומרוחקת

התקדמו במהירות המרבית האפשרית, מבלי לעצור לדקה, עד הגיעם לחורשה קטנה שלדעתם די רחוקה ובטוחה. מצאו בה צל מתאים לחנייה ולנתינת אוכל ומנוחה לחמורים. גם הם היו זקוקים לאוכל ומנוחה. שביל העפר בו הלכו חצה אזור שומם, בעל צמחייה דלה, נמוכה ומיובשת. לא פגשו איש בדרכם, דבר ששימח אותם, כי כך אף אחד לא יוכל היה לזהות אותם או למסור מידע אודותם. אסמרלדה העירה משועשעת לחיים, שהיא מרגישה כאילו הוא יוסף הקדוש המושך חמור הנושא את מריה הקדושה עם ישו בן אלוהים בכרסה והם בורחים לבלם (בית-לחם). חיים הסכים עמה שהנוף דומה לדרך לבית-לחם ולא חזרו יותר לנושא – אסמרלדה הבחינה שאין ההיקש לרוחו של חיים.

הם החליטו לחנות במקום עד שקיעת השמש ורק אז להמשיך בדרכם. מוכרחים לנצל את הצל הידידותי למנוחה ואף לישון במקצת כדי לאגור כוחות להמשך המסע. רצוי לנוע בלילה הקריר, עד שיגיעו למקום בו יכלו לשאול מהי הדרך המדויקת ליעדם.

התקדמו כל הלילה ובבוקר הגיעו לכפר שלא ידעו מה שמו. לא נכנסו לתוכו, אלא פנו לבית קטן בשולי הדרך. חיים שש לפגוש שוטרים או חיילים סקרנים. הוא נשא אמנם עמו ניירות זיהוי, שהיו שייכים לבעלה של אסמרלדה. הפרטים, פרט לגיל, לא התאימו כל כך, אבל מכיוון שלא היו תמונות בתעודות, כי הרי לצוענים לא היו תעודות זהות ממש, אלא אישורים של המשטרה, ומלפני עשר שנים לפחות, הוא יוכל לטעון שהוא השתנה בינתיים. במיוחד מדובר על צבע

בבית אליו פנו חיים ואסמרלדה מצאו זוג כפריים מבוגרים וחשדנים. חיים בירך אותם בנימוס ואמר שהם באים מרחוק מאוד ועדיין רחוקה הדרך ליעדם. הם עייפים, צמאים וזקוקים למנוחה, הם והחמורים. לאחר התייעצות בין הזקנים, הזקן הוביל בלי אומר את חיים עם החמורים אל אחורי הבית, למין סככה כמעט ריקה העשויה מגזעי עצים ושימשה כמתבן.

–"אתם יכולים לנוח בתוכו. שם בצד יש שוקת מים להשקות את החמורים".

חיים פרק את המשא מהחמורים וסידר הכול בפינת המבנה. לאסמרלדה הציע שמיכה שתוכל לשכב והוא לקח את החמורים להשקותם מים בשוקת שבכניסה למכלאה פרימיטיבית, ריקה, עשויה מגזעי עצים.

"דיר לצאן", חשב חיים בליבו: "הכבשים כנראה יצאו לרעות".

לאחר שקשר את החמורים לעץ במקום מוצל קרוב לשוקת, חזר חיים למתבן לשבת על יד אסמרלדה לשתות מנאד המים מעור שהיה עמם. העייפות ניצחה אותם – נמנמו.

רשרוש העיר את חיים. הוא ראה את הזקן לוקח מהמתבן כמות קש והולך עמו לכוון הדיר. הוא קם בקפיצה, ניגש ולקח כמות גדולה של קש בזרועו השמאלית והלך בעקבות הזקן ועזר לו לרפד שלולית בדיר. על פעולה זו הם חזרו מספר פעמים עד שהזקן היה מרוצה ממלאכתם, ורק אז פנה לחיים והודה לו על עזרתו.

–"אדוני, כל זמן שאנחנו כאן, אשמח לעזור. אני אמנם נכה, ידי הימינית משותקת, אבל אני אדם חזק. אל תהסס לבקש, אם אוכל לעזור במשהו – בבקשה".

–"טוב", הגיב הזקן והלך לביתו. לאחר זמן קצר חזר עם כד חימר ובו מים קרים וסל נצרים ועם כמה פירות.

–"קניתי קצת ענפים מהשכן לתיקון הדיר. אם אתה מוכן להביא אותם עם החמורים שלך, אני אשלם לך".

"בהחלט, אני מוכן. אין צורך בתשלום, אנחנו רעבים. נסתפק בארוחה חמה".

הזקן הלך להביא חבלים, חיים התיר את שני החמורים מהעץ וכולם הלכו לשכן, הליכה של כמה מאות מטרים. הייתה שם ערימה גדולה של מוטות עץ ישרים, באורך כמעט שווה. בעזרת הזקן והשכן קשרו ארבע חבילות והעמיסו אותן על החמורים, שתיים על כל אחד. בחזרה לדיר, חיים והזקן פרקו את החבילות וסידרו את המוטות בערימה. עוד שלוש הובלות היו נחוצות להעברת כל הערימה. הזקן היה מרוצה מאד. כנראה שהמבצע פתר לו בעיה מעיקה.

"המתינו קצת, אבוא לקרוא לכם לארוחת-הצהריים". הפעם קולו היה ידידותי, אפילו דיבר עם חיוך.

חיים ואסמרלדה רחצו את פניהם בשוקת, המים היו צלולים, אם כי מחוממים במקצת. הם קיפלו את השמיכות וסידרו אותן ביחד עם שאר חפציהם ונעמדו נשענים על קיר המתבן, ממתינים בדומיה לבאות.

הזקן הופיע בצעדים קטנים נמרצים ועוד מרחוק קרא להם "בואו, הארוחה מוכנה". הזמין אותם להיכנס לבית. חדר

האישה הייתה דברנית יותר ושאלה שאלות. חיים ואסמרלדה השתדלו לקיים את שיחה מבלי לגלות את המתרחש להם. אסמרלדה הייתה זו שדיברה והסבירה מה שהסבירה. הם בדרך לקרובי משפחה שהתחננה שיבואו להתגורר אצלם, לזמן מוגבל, משום ששכלו אחד הבנים בתאונה וזקוקים הן לנחמה ועידוד והן לעזרתו של חיים. הם לא יכלו לסרב לבקשתם, משום שמדובר במשפחה קרובה, אחותה של אימא המנוחה שלה. הסיפור הרשים את המארחים. השיחה קלחה מעבר לארוחה, עד שאסמרלדה קמה מהשולחן והחלה להוריד ממנו. הזקנה העירה שאין בכך צורך כי הם אורחים, אבל אסמרלדה התעקשה באומרה שאין זה נעים לה שאישה מבוגרת תשרת אותה. היא צעירה יותר, בריאה, ולא מפריע לה לעזור קצת.

בזמן ששתי הנשים סידרו את כליההאוכל, חיים חקר את הזקן לגבי הדרך שעליהם ללכת בה. לא מסובך – לא רחוק מהכפר עובר הכביש הראשי המוליך ישר לכפר שהם מחפשים. מהלך של שניים עד שלושה ימים, תלוי כמה ירצו להתקדם מבלי לעצור. חיים הודיע שייצאו לדרך עם שקיעת השמש, ובינתיים ילכו לנוח.

עוד לפני שהחשיך, העמיס חיים את חפציהם על החמורים והתכונן ליציאה לדרך. עדר הכבשים של הכפריים, אולי שלושים ראש, חזר מהמרעה ושני נערים מלווים בכלב מנהיגים בו. היו אלה נכדים של הזקנים. הזקן הציע לחיים

חציית הכפר עברה במהירות וללא תקלות. איש לא עצר ולא חקר אותם, אולי בגלל הנער שהדריך אתם. בהגיעם לצומת מחוץ לכפר, הנער נפרד מהם וחזר הביתה. כחצי שעה הליכה והם הגיעו לכביש הראשי, כשעדיין אור. הם המשיכו במרץ לכיוון יעדם, כשאסמלדה יושבת על חמור הראשון וחיים הולך ברגל ומושך בחבל את השיירה. הם המשיכו בדרכם כל הלילה ורק עצרו למספר חניות קצרות למנוחה חפוזה. בבוקר חיפשו אחר מקום מוצל שיוכלו לנוח בו. ראו כנסייה קטנה ומספר בתים מפוזרים בסביבתה. החליטו לגשת לשם.

אסמלדה נכנסה לכנסיה וחיים המתין בחוץ, שומר על החמורים. לא עבר זמן רב ואסמלדה חזרה בלווי כומר זקן, קטן ומצומק. היא סיפרה לו את אותו סיפור שספרה לכפריים, עם אותה הצלחה. הכומר הדריך את חיים לפינה מאחורי הכנסייה למקום בו יוכל לקשור את החמורים ולפרוק מעליהם את המשא והזמין אותם לבוא אחר כך לכנסייה. חיים הישקה את החמורים ונתן להם לאכול משק עם גרעינים שקיבל מהכפריים.

הכומר דאג להם לאוכל ולמקום מנוחה. הם פרשו על הרצפה את השמיכות שלהם, שכבו ושקעו בשינה עמוקה. הם התעוררו מאוחר אחרי הצהריים. בשעת בין הערביים, הכומר הזקן כיבד אותם עם פירות והם המשיכו בדרכם.

מזג אוויר נוח איפשר להם להתקדם כברת דרך גדולה. הם הלכו כל הלילה ולמחרת בבוקר, עם מספר חניות קצרות למנוחה במקומות לצידי הכביש שנראו להם מתאימים לכך, לרוב קבוצות עצים שיצרו פינה מוצלת, מבודדת ומוגנת.

לא היה חם עדיין ומאנשים שפגשו בדרך נודע להם שאם ימשיכו באותו קצב, יגיעו עד לצהריים. הם החליטו לא להפסיק את ההליכה. כביש שומם נפרש לפניהם, כאשר קבוצה של ארבעה אנשים עלתה מהשדה אל הכביש, המתינה להם וחסמה את המעבר.

–"רדי מהחמור", ציווה לאסמרלדה אחד מהם, שנראה כמנהיג.

–"אינני יכולה", הגיבה בקול החלטי. "אני חולה ואינני יכולה לעמוד על הרגליים".

הם החליפו מבטים ביניהם. לא נראו כשודדי כביש, אלא כסתם כפריים שמצאו שלל קל. אחד מהם שלף סכין מאורך מנרתיק קשור לחגורה במותנו, חתך את החבל שקשר את שני החמורים וסחב את החמור השני לכוון השדה. היתר הלכו בעקבותיהם, הלכו ונעלמו.

חיים חש שדמו רותח, אבל לא זז ממקומו. ארבעת הכפריים היו אנשים חסונים ומקלות בידיהם. חיים לא ראה טעם להתקוטט עמם, בגלל החשש לשלומה של אסמרלדה, וכך, בהרף עין, איבדו את מרבית רכושם. הם התנחמו בכך שנשאר להם חמור אחד, עליו רכבה אסמרלדה כשהיא יושבת על השמיכות שלהם. בסלים בצידי החמור הייתה הצידה לדרך, ומה שחשוב, ניירות הזהות שלהם. כפי שכבר נאמר, כצוענים לא היו להם תעודות זהות, אלה האישורים

הזעם בליבם הגביר את קצב ההליכה. הם עצרו בשני כפרים קטנים בדרך, כדי להשקות את החמור ומיהרו להמשיך הלאה.

אסמרלדה זיהתה מרחוק את הכניסה לחווה שחיפשו בגלל עץ ענף שהזדקף בקירבתה. שונה מיתר העצים שפגשו בדרכם. כמעט עשרים שנה חלפו מאז שהייתה שם והעץ בכניסה לא השתנה, רק גדל במיקצת. הם עברו דרך שער כבד מקרשים והמשיכו בדרך עד שהגיעו לבית אבן רחב מימדים ובקרבתו בתים עם גגות שטוחים, קטנים יותר, לבנים כולם.

בכניסה לבית הגדול עמדה אישה בשנות הארבעים. אישה מלאה, עם מבט חודרני, שהסתכלה בבאים בסקרנות.

–"בוקר טוב, את קונסואלה?", פנתה אליה אסמרלדה.

–"כן, מה ברצונכם?"

–"אני אסמרלדה. אינך זוכרת אותי?"

–"או, כן. בהחלט, בהחלט. כעת אני יודעת מי את."

אסמרלדה גלשה מהחמור. כל כך קטן החמור שרגליה של אסמרלדה כמעט נגעו בקרקע. שתי הנשים התחבקו.

–"זה גונסאלו, בעלי החדש. הקודם, שגם לו קראו גונסלו,

נפטר לפני שלוש שנים".

שתי הנשים היו באותו גיל בערך, אבל קונסואלה נראית יותר מבוגרת, שמנה יותר, כבדה יותר. קשרי חברות חזקים נוצרו ביניהן כאשר אסמרלדה התאכסנה בחווה, לפני כעשרים שנה. קונסואלה נשארה ברווקותה. היא הלכה ללמוד באוניברסיטה במזריד, אבל הפסיקה את לימודיה במלחמת האזרחים, בה נהרגו שני אחיה. כעת היא מנהלת את החווה. הוריה, דון רמון ודוניה דולורס די דיוס הזדקנו מאד, עקב האבל וצרות אחרות. דוניה דולורס די דיוס לא הסירה את בגדיה השחורים.

אסמרלדה סיפרה לקונסואלה שהיא בהריון ושהם מחפשים בית ועבודה. היא מוכנה לבשל ולטפל במשק הבית וגונסאלו בעלה מוכן לכל מלאכה. קונסואלה הציעה להם שקודם יסתדרו ואחר כך ישוחחו. היא קראה לעובד שעבר בסביבה והנחתה אותו לאן לקחת את החמור. חיים־גונסאלו הלך אחריו. לאחר שקשר את החמור, פרק את משאו ודאג שישקו אותו מים, חזר לבית עם החבילות, כשהעובד עוזר לו לשאת אותם. אסמרלדה חיכתה בדלת ויחד הלכו לחדר שהוקצה להם. שם הניחו את החפצים והמשיכו למטבח, שם קונסואלה הכינה להם משקה ואוכל.

בשעת הארוחה ואחריה שתי הנשים פיטפטו ללא הרף. היה להן כל כך הרבה מה לספר זו לזו. חיים שתק והאזין בלי להוציא הגה מפיו. שתקן שלא הירבה במילים, סמך שאסמרלדה תסדיר את העניינים.

קונסואלה שמחה לקבל את אסמרלדה כעוזרת שלה במשק הבית. כבר עבדו אצלה שלוש נשים, אבל לבית כל כך גדול יהיה מקום לעוד אחת. במה שנוגע לחיים, דון רמון אביה כבר יסדר משהו. היו מקומות פינויים בבתי הפועלים, אבל

ההורים חזרו בכרכרה ממרכז הכפר. הם נסעו לשם לקניות ולביקור אצל מכרים. הזקנים נכנסו לבית, בהשאירם לעגלון את הטיפול בכרכרה ובחבילות. הם נזכרו באסמירלדה, במעומם – ככה טענו לפחות. הם הסכימו עם ההחלטות של קונסואלה והאבא הציע לחיים לעבוד בגידול החזירים של החווה. בתחילה חיים לא ידע כיצד להגיב; אף על פי שלא היה דתי, המחשבה שעליו לעבוד עם חזירים זעזעה אותו, אבל הסכים. לא היה במצב שאיפשר לו לסרב.

כפי שנאמר, חיים לא היה דתי. גם הוריו לא היו. הסבים דווקא כן, ואף דתיים מאד. הוא גדל בבית חילוני, אנטי־דתי להכעיס. אביו היה בונדיסט שרוף שהתפקד עוד בצעירותו. בילדותו למד אמנם בחדר וידע עברית על בוריה, אך היה אידישיסט בלב ונפש, התנכר לכל קשר לשפת הקודש ולציונות. אפילו את המילים העבריות המקובלות באידיש כתב בכתיב אידיש. בכל זאת, להתעסק עם חזירים היה עבור חיים משבר רציני, שבהתחלה היה קשה לו להתמודד עמו.

כושר הסתגלותו של אדם הוא מדהים, ועל אחת כמה וכמה של היהודי. מספר מועט של חדשים נדרשו לחיים להפיכתו לבר סמכא בתחום הענף הזה. הוא למד במהירות את כל שלבי רוזי גידול החזירים, מידע שעזר לו להתרחק מהם, כי במקום לטפל בהם אישית, כמו ידיו, הפך למנהל הפוקד מרחוק הוראות לפועלים מה עליהם לעשות. בכל מגע שהיה לו בעבודה עם הפועלים, מיד התבלט יתרונו המנהיגותי. כעבור פחות משנה התמנה כמנהל הכללי של כל מגזר החזירים בחווה. דירי החזירים היו גדולים, מרווחים

עם הזמן נהפך החזיר בעיני חיים מחיה מאוסה ליצור מעניין, במיוחד משום שלא היה לו צורך לגעת בה. הוא נהג לנהל שיחות ארוכות עם הרופא הווטרינר, ממנו למד והרחיב את ידיעותיו בנושא.

אסמרלדה מצדה השתלטה על המטבח. המבשלת שעבדה שם הייתה די זקנה ולא יכלה להתחרות במרץ, בזריזות ובהמצאות הקולינריות שלה. אם לא די בכך, אסמרלדה הייתה מיוחדת עם בעלת הבית. מעמדה במטבח היה איתן וללא עוררין.

כא

–"אסמרלדה, יש לך אורחים"

ZZZ אסמרלדה ניקתה ויבשה את ידיה במטלית תלויה בפניה ליד הכיריים, הסירה מעליה את הסינר ורצה דרך הסלון אל הכניסה לבית. לפני מפתן הזלת עמדו מחייכים שני בניה פדרו ופאבלו, והכלב פאקו.

אסמרלדה, מופתעת ומאושרת, חיבקה ונשקה את בניה. פאקו זכה לליטוף רוחש חיבה בראשו והוא החזיר לה בליקוק על היד. היא הכניסה אותם לבית, ניגשה למטבח, ביקשה מהעוזרת להשגיח על האוכל המתבשל על האש והלכה עם בניה לחדרה. שם התיישבו על המיטה, היא

שלושתם והכלב הלכו לחזיריה אל גונסלו, וחזרו עמו לבית. פאקו קיפץ סביב חיים ונצמד לרגליו. בחדר פדרו ופאבלו שוב גוללו בפני חיים את סיפורם ושלושתם התגלגלו מצחוק.

גונסלו התעניין בעסקים שלהם. אין להם תלונות, הכל שפיר. מה כן, הם החליטו לשנות את מסלול הנסיעה הקודם שלהם, כדי לכלול בו את החווה, שיגלו לבקר בה מדי פעם. נוכחו שגם בכפרים שבדרך החדשה כר נרחב למסחר שלהם. גם ביררו מקומות לשהות בלילות, כך שתוכניתם ברת ביצוע וכך יתראו לעיתים קרובות יותר. הם שאלו מתי צפוייה לידת התינוק, כי הם מתכוונים לבוא אז לביקור.

קונסואלה הזמינה ושיכנעה את הבנים להישאר לארוחת-הצהריים, אבל מייד אחרי כן יצאו לדרך, כדי להגיע לכפר באור יום ולהספיק למסחר את מרכולתם.

יום זה הבלתי צפוי היה מאושר לאסמרלדה, שבלבה פנימה הייתה מודאגת מאד בקשר מעמד בניה במחנה הצוענים ושמחה על הדרך בה הדברים הסתדרו.

כב

זמנה של אסמרלדה ללדת הגיע ואספרנסה באה לעולם, ללא בעיות וללא תקלות. מיום היוולדה הייתה אספרנסה מרכז ההתעניינות בבית. כולם מפנקים אותה, כולם מרקדים סביבה, והיא מקטנטונת ידעה את כוחה וניצלה אותו. עקשנית בלתי מתפשרת, השיגה בחן את כל מה שרצתה. היא דמתה לאמה ביופי, בזריזות ובפיקחות. חיים הסכים לשם, משום שאספרנסה זאת תקווה, ותקווה מצא מאד חן בעיניו. חיים היה באמת זקוק לתקווה.

כמובטח, שני בניה של אסמרלדה הופיעו ובידיהם שפע מתנות לרגל לידת אחותם. שוב נשארו לצהריים והמשיכו אחר כך בדרכם.

השנים חולפות כסדרן, יום רודף יום, שנים עוברות, ואין חדש תחת השמש. הזמן כאילו עצר מלכת בחווה. הכל אותו דבר, פרט לביקורים התקופתיים של הבנים ולאספרנסה, שהלכה וגדלה. קונסואלה ראתה בה את הבת שלא הייתה לה והזקנים את הנכדה שלא הייתה להם. הם פינקו אותה והשפיעו עליה שפע רוך ואהבה. "סבא" ו"סבתא" היא קראה לזקנים, שהתמוגגו וכנוה "נסיכה". אכן אספרנסה הייתה נסיכת הבית.

בתחילה חיים ואסמרלדה אכלו את ארוחותיהם במטבח, יחד עם המשרתות. לאחר לידתה של אספרנסה וחיים כבר

בהגיעה לגיל בית הספר, הוחלט לרשום את אספרנסה לכתת הבנות שלייד הכנסייה, שם מורות נזירות. על נהג המשאית הקטנה של החווה הוטל התפקיד להסיע את הילדה לבית-הספר ולהחזירה הביתה. אספרנסה, פיקחית מאוד, הייתה תלמידה דומיננטית שהתבלטה בכל המקצועות, במיוחד בחשבון. התלמידות בכיתה חיפשו את חברותה והמורות התגאו בהישגיה בלימודים.

חיי המשפחה של חיים זרמו על מי מנוחות. כלומר, לא כל כך מיני געגועים ומחשבות החלו לכרסם בו. מאז עזב את פולין, הקשר להוריו ויתר המשפחה הלך ודעך. בתחילה החליפו מכתבים מידי פעם, אבל מאז שהתנדב לבריגאדה הבינלאומית בספרד רק פעם אחת ויחידה שלח מפאריס מכתב להוריו ותשובה לא זכה לקבל מעולם. הנושא החל להעיק עליו ולהדאיג אותו מאז הגיעו לחווה של דון רמון ונודע לו לראשונה מה מתרחש במזרח אירופה. לבית היו מגיעים עתונים יומיים, בהם חיפש ידיעות בלהיטות. הוא דיבר ספרדית רהוטה למדי, אבל התקשה בקריאה וכתובה. דון רמון עידכן אותו בקשר מה שהתרחש באירופה לכל פרטיו ודקדוקיו – היטלר כבש את אוסטריה ואת צ'כיה. מדון רמון שמע על צ'מברליין, על הסכם מינכן. הזקן היה איש פוליטי, שעקב והתמצא היטב בחדשות. קרא עיתונים יום יום והאזין לחדשות ברדיו שהוכנס לאחר כבוד לטרקלין, אבל

הדבר הראשון שחיים עשה בחסכונותיו מהמשכורת היה לרכוש רדיו, שיוכל לקלוט בהיחבא בחזרו תשדירים בספרדית ופולנית מהבייביסי. הוא היה מבלה זמן רב בחצות בחיפוש אחרי תדרים ותחנות. כך נודע לו על הסכם מולוטוב-ריבנטרוף, על כיבוש וורשה על ידי הגרמנים, ועל פלישת הרוסים לפולין.

חיים היה נבוך. לא הבין את המהלך הסובייטי, הרי במלחמת האזרחים בספרד הקומוניסטים היו האויבים המושבעים של הפאשיסטים. במלחמת האזרחים בספרד ברית המועצות וגרמניה תמכו באופן מסיבי כל אחד בצד אחר, כלומר, הם לחמו זה בזה בחירוף נפש. חיים נזכר בסיומקה והתגעגע אליו. הוא היה יכול להסביר לו את התעלומה. אולי כן, אולי לא. למרות שלא שמע מעולם איזה שהיא ביקורת מפיו של סיומקה על ברית המועצות ועל המפלגה הבולשביקית (תמיד היו לו הסברים להצדקתם),

ערב ערב, עם אוזן צמודה לרדיו, חיים חווה את מהלכי המלחמה כאילו הוא משתתף בה. כיבוש הולנד, בלגיה ודנמרק, נפילת פריס לידי הגרמנים. היטלר בפריס. הפצצת ערי אנגליה, הנאומים של ווינסטון צ'רצ'יל, המסע של צבא רומל בצפון אפריקה. הפלישה של גרמניה לברית המועצות, פרל הרבור והישגים של היפנים באסיה. כניסת ארצות הברית למלחמה. קרבות סטלינגרד. הכל נגול בפני דמיונו של חיים, כשהוא מרותק לרדיו. רק עם אסמרלדה יכול היה להתחלק בחוויותיו ומחשבותיו, עליהן שוחחו רבות בפרטיות. היה מדבר גם עם דון רמון, נכון יותר מקשיב לו, כי פחד שבהיסח הדעת יגלה על עצמו מה שלא היה מעוניין לגלות. המתח הנפשי הרס אותו וללא תמיכתה של אסמרלדה, ספק אם היה עומד בו.

ובהמשך – גרמניה נוחלת תבוסה בסטלינגרד והרוסים פותחים בהתקפת נגד שמסתיימת בברלין. הוא שמע משהו על היהודים בגטו וורשה. מרד הגנרל בור בפולין, כיבוש ווארשה על ידי הרוסים. אל-עלמיין ונסיגת רומל מאפריקה. פלישת צבאות הברית לדרום איטליה, הפלישה בנורמנדיה. דה-גול נכנס לפריס. המלחמה באוקיאנוס השקט. קרב איוושימה, פצצות אטומיות בהירושימה ונגסקי. התאבדותו של היטלר, כניעת גרמניה, כניעת יפן. כל הידיעות האלה משמשות אצלו בעירבובייה, כמו חלום בלהות. חיים חש שחיייו היו רק מעקב אחר אירועים המתרחשים הרחק ממנו, בעולם אחר שרק הדים ממנו מגיעים אליו. הוא הרגיש מבודד, מנוכר וחסר אונים.

משפטי נירנברג, כינון האומות המאוחדות, ההחלטה על חלוקת פלסטין, הכרזת מדינת ישראל ופלישת מדינות ערב אליה. העולם כמרקחה והוא כלוא בחוות חזירים. ליבו נקרע בקרבו ועליו להסתיר את זאת היטב...

כג

בחווה הכל נוהג כימים ימימה. ללא הרדיו בחדרו, כל העולם כולו היה מצטמצם בחווה. המאורע החשוב היחיד שמדי שנה היה קורה שם הוא הביקור של דון הרננדס ממדריד. דון הרננדס זה, דודו של דון רמון, היה זקן מופלג, קטן ומצומק, שזחל לאיטו נישען על מקל עץ עבה מגולף. לחיים היה תמיד נדמה שאו־טו־טו הוא קורס ושזאת השנה האחרונה של ביקורו בחווה, אבל לא, הוא בא עוד שנה, ועוד שנה ועוד שנה, מדדה נישען על מקלו. הוא היה מגיע באוטו 'פורד' שחור ונהג שהיה גם משרתו האישי ליווה אותו כמו צל, מוכן לתמוך בו ולמלא את פקודותיו.

דון הרננדס היה מתקבל בחווה בכבוד מלכים. כבר שבוע לפני בואו כל החווה הייתה נכנסת למערבולת של ניקיון והכנות. היה לו חדר קבוע, שאיש לא נכנס בו במשך כל השנה ולקראת בואו היו מאווררים ומנקים אותו כמו שהיו מבערים את החמץ לפני הפסח בבית הסבים של חיים.

דון רמון, בעל הבית הכל יכול של החווה, היה משתחוה בפני דודו בהכנעה, מנשק את ידו ומבקש את ברכתו. חיים נדהם איך אדם כל כך קטן וחלש היה שולט בעוצמה כזאת. קולו היה נמוך, אבל בוטה, כשל אדם שאינו רגיל שיתנגדו לו. חיים תיאר לעצמו שהוא בוודאי בעלה האמיתי של החווה. כך לפחות התנהג. נודע לחיים שהוא סוחר ויבואן

בתקופת שהות של דון הרננדס בחווה, בין שבוע לעשרה יום, חיים ואסמרלדה היו אוכלים במטבח עם המשרתות הזקנות. דון הרננדס היה מזמין את חיים לשיחה בטרקלין, לחקירה מה מתרחש בחזיריה. כנראה שהשיחות נעמו לו, משום שהחל לנהל עמו גם שיחות על דא ועל הא.

כשדון הרננדס עזב, כאילו אבן נגולה מלב כולם והחיים היו חוזרים למסלולם, כבמגע של מטה קסם. חייו של חיים התחלקו בין החזיריה, האזנה לרדיו והשיחות עם אסמרלדה והבת, אספרנסה.

את רוב זמנה בילתה אספרנסה מחוץ לחווה, בבית הספר. הא הייתה ילדה פיקחית מאוד ואהבה לשוחח עם אביה. דמותו הייתה חידה עבורה והיא ניסתה לפענח אותה באין סוף שאלות ותחבולות. למרות שאיש לא אמר לה זאת, השכילה מקטנותה להבין שאין לדבר ולספר כל דבר על אביה, ודווקא עובדה זו הגבירה את סקרנותה והיא לא הירפתה ממנו. חיים ידע שיוכל לסמוך על תבונתה, אבל בכל זאת העדיף שלא לגלות לה את עברו ומוצאו, כדי לא להעמיד אותה במבוכה או במצבים מסובכים. אולי באחד הימים יספר לה מה שכבר סיפר לאמה. טיפין טיפין אספרנסה סחטה ממנו מידע אודותיו. משיחותיהם הסיקה למשל, שאביה איננו מאמין בישו.

כשאספרנסה באחת משיחותיהם דיווחה שהמורות הנזירות שבבית־הספר סיפרו איך היהודים גרמו לצליבתו של ישו, היא שמה לב שחיים לא אהב את סיפורה. הוא שיסע את דבריה:

–"איך אפשר לדעת מה באמת התרחש לפני כמעט אלפיים שנה? לא הייתה קיימת אז עיתונות המסקרת מקרוב את האירועים. מה שמתואר ב"ברית החדשה" נכתב אולי מאתיים שנים אחרי ההתרחשויות. יתרה מזאת, אפילו אם מה שכתוב נכון הוא, במה אשמים היהודים של היום במעשי אבותיהם לפני אלפי שנים?".

חיים הצטער מייד על התפרצותו לדבריה. הערותיו עלולות היו לסבך אותה, אם תחזור עליהן באוזני הנזירות. שתק ולא הוסיף.

אספרנסה הנבונה נמנעה בעתיד מלדבר על ענייני דת.

נד

מאז, ענייני דת פסקו מלהיות נושא לשיחה בין חיים לבין בתו, אבל הם לא חדלו מלהציק לו. חיים נקרע בתוכו: האם לגלות לאספרנסה את דבר מוצאו היהודי? איך ילדה המתחנכת במנזר על פי הנורמות החמורות ביותר של הנצרות תקבל את הידיעה? הרי היא רגילה לתפילות ולביקורים תכופים במיסות בכנסייה ולווידויים אצל כמרים. היא אף הייתה משתתפת במקהלת הבנות המופיעה בטקסים. היא עלולה לספר בלי כוונה שאביה יהודי, כפי שקרה לו עם אסמרלדה.

כשאסמרלדה התעניינה בילדותו, הגילוי שהוא יהודי מלידה היה ממש פליטת־פה מצדו, מקרי בהחלט. זאת הייתה הפעם הראשונה שהזכיר שהוא יהודי ונמנע מלחזור על כך. לפני כן היה מתרץ את התחמקותו מביקורים בכנסייה בכך שאיננו דתי. הוא נהג להסביר שהוא מאמין באלוהים, בכוח עליון המושל בעולמנו, אבל אינו מזדהה עם טקסים ופולחנים.

באחד מימי ראשון חזרו כל דיירי הבית מהכנסיה. חיים נאלץ להתלוות אליהם, משום שזה היה קשור לאירוע משפחתי חשוב מאוד לדון רמון והוא לא מצא לו דרך להתחמק.

בבית, אסמרלדה העירה:

–"גונסאלו, נהניתי מהמיסה הבוקר – היה כל כך יפה..."

חיים חזר על כך שלא נעים לו לבוא לכנסייה, משום שקשה לו להשתתף בפולחנים שאין הוא מאמין בהם.

–"אספר לך משהו", הגיבה וארשת פניה ספק רצינית, ספק משועשעת, "גם אני מעולם לא האמנתי בשטויות אלו".

חיים הופתע מדבריה. אף פעם לא שמע מפיה דיבורים כאלה. אסמרלדה הנמיכה את קולה והמשיכה כמי שממתיקה סוד:

–"אנחנו הצוענים, מדורי דורות יש לנו מסורת ואמונות שלנו. משפחתי לא קתולית. אמא שלי לימדה אותי מקטנה להעמיד פנים שאני קתולית אדוקה ושעלי לבקר בכנסייה בימי ראשון. הדתיות שלי היא רק למראית־עין. היא איננה אמיתית".

חיים שתק והמבע פניו לא הסתיר את השתוממותו. אסמרלדה הביטה ישר לתוך עיניו והוסיפה:

–"עליך להבין, גונסאלו: אנחנו הצוענים עם נרדף ושמועות משמועות שונות מתעופפות אודותינו. אנחנו שונים, יש לנו מנהגים משלנו. הבריות אינם סובלים שוני ושונאים זרים. הספרדים הם קתולים קנאים ורק חסר שאנחנו לא נהיה קתולים כמוהם. גם ככה חיינו קשים וכל רגע עלולים להתנכל לנו."

השתררה דממה. חיים שקע בעצמו. הוא מבין היטב מה שאסמרלדה סיפרה לו. כמה הוא מבין חוויות כאלה! הרי הוא יהודי. פתאום התחוויר לו עד כמה הוא ואסמרלדה באותה סירה – שניהם אנוסים להסתיר את אמונתם. ברגע זה, ואולי מתוך דחף פנימי בא לו להמחיש לה עד כמה הוא מבין אותה ומזדהה עם רגשותיה, גילה חיים לאסמרלדה את היותו יהודי והרחיב דברים על גורל עמו וגלותו. אחר כך הצטער על כך. מדוע לסבך את העניינים?

הם לא המשיכו לדון בנושא. לא שסיכמו ביניהם להימנע מכך, אבל כנראה המצב של "לא להעיר את הדוב" היה נוח להם. בפעם האחרונה שהתייחסו לנושא, אסמרלדה סיפרה שהיא חינכה את בניה בדיוק כפי שאימה חינכה אותה.

–"גם את אספרנסה?" , ביקש חיים לדעת.

–"בהחלט! מקטנותה אני משננת באוזניה, שאנחנו הצוענים לא קתולים, אבל עלינו להעמיד פנים, לבטחוננו. השבעתי אותה לא לגלות את הדבר לאיש והיא נבונה מספיק כדי לשמור על הסוד. עד היום הוא לא דלף ואני סומכת עליה שכך יהיה גם בעתיד."

חיים חש צמרמורת. המחשבות התרוצצו בראשו באי־סדר. מה עליו לעשות עם ביתו? מצד אחד היה מאושר לדעת שאין היא קתולית, נוצריה. איזו הקלה! מצד שני, מדוע יספר לה על יהדותו? במה שנוגע לדת, די לה במה שעובר בנפשה כעת. אולי, אולי, אם המצב הפוליטי בספרד ישתנה, הדיקטטורה הפשיסטית תמוגר ותשרור אווירה סובלנית יותר במדינה, יחפש דרך להסביר לה על יהדותו ועל היהדות. בינתיים ייתן לדברים להתגלגל כפי שהם – מה שיעשה הזמן, לא יעשה השכל.

מאז שיצא את פולין הנקודה היהודית לא העסיקה אותו כלל ופתאום, לאחר כל כך הרבה שנים, היא צצה אצלו בכל חריפותה, מכרסמת בו ואין לו מענה עליה. יסורי מצפונו לא הירפו ממנו. הוא נשא הכל בלב, כי לא היה לו עם מי להתחלק במה שמתחולל בו, כי הוא ואסמרלדה לא חזרו לדבר על עניינים אלו.

כה

באחד הימים השתנו חייהם השלווים. אסמרלדה חשה ברע. היא החלה להשתעל ללא הפסקה וחנק העיק על חזה. חומה עלה לעתים קרובות. הרופא שהוזעק לטפל בה אמר שהוא חושד שהיא לקתה בדלקת ריאות, או גרוע מזה, בשחפת! מצבה החמיר מדי יום, חרף התרופות שקיבלה והרופא המליץ להעביר אותה לבית חולים במדריד. דון רמון בעצמו כתב לדודו, דון הרננדס, וביקש את עזרתו. הם הסיעו את חיים ואסמרלדה למדריד במשאית של החווה ואשפזו אותה בבית חולים. דון הרננדס דאג לכל הסידורים, לא הוא אישית, אלא מזכירתו. הוא העמיד לרשותו של חיים חדרון

מה שכתב ירחמיאל בספרו על מות אסמרלדה שיקף את הטרגדיה הקשה ביותר שהוא עצמו התנסה בה – מותה של דבורה אישתו. מחלתה פרצה פתאום והתפתחה במהירות, בדיוק כפי שהוא תיאר את מותה של אסמרלדה: שעול מטריד, הרגשת חנק בחזה, עליית חום הגוף, ביקור מבוהל של רופא, בית חולים ומוות. כאשר התחיל לכתוב את ספרו, החליט ירחמיאל לא להשתמש בפרקים מחייו הפרטיים, והנה נוכח לדעת שפה ושם לא עמד בהחלטתו, וקטעים מחוויותיו האישיות הסתננו לסיפרו מבלי שירגיש בדבר. אין מנוס, מה שכתב, כתב.

לדבורה הייתה מין כריזמה מלידה, לא של מנהיג שתלטן, אלא של "אדם שכולם אוהבים אותן". במשפחה, בשכונה ובכל מקום בו אנשים באו עימה במגע, אהבו אותה. אין רבים כאלו, אבל כזאת הייתה דבורה, מושא של חיבה מכל הסובבים אותה. לא מדובר בהערצה, כי ההערצה היא העלאת האדם הנערץ מעל מעריציו. דבורה לא התיימרה מעל הסובבים אותה – היא התמזגה עימם, הייתה אחת מהם וכמותם, והם חיבבוה, חיבה טבעית ופשוטה. ריכזה בבית את כל תשומת לב, כתובת יחידה לילדים ולנכדים. כולם (גם ירחמיאל) היו כרוכים אחריה ועל מוצא פיה לא היו עוררין. הילדים התייחסו לירחמיאל בכבוד, מה שלא היה יכול להיות שונה בבית שהתנהל תחת שרביטה של דבורה, אבל תו לא. לשאול, להתייעץ, לבקש, להתלונן – רק אצלה. לפעמים ירחמיאל חש את עצמו רהיט בביתו, רהיט מהלך.

כשדבורה נפטרה, המצב השתנה. הבנים גילו שיש להם אבא והחלו לדאוג לו. שתי הבנות התארגנו ביניהן וכל אחת בתורה באה לביתו לבדוק את העניינים, לסדר פה, לנקות שם, לערוך קניות לבית (במיוחד למטבח, למקרר). אפילו הבן, כלכלן עסוק מעל לראש, הרים מדי פעם טלפון לשאול מה שלומו ואם הוא זקוק למשהו. ומה שריענן את נפשו – הנכדים היו באים לפעמים לבלות בחברתו; הם, שלא שמו לב לקיומו. ייתכן שהוא האשם, כי לא ידע איך לקרב אותם, להבדיל מדבורה שלו, מגנט צפצפני של רוך.

הבית רוב הזמן היה ריק. בין הביקורים הקבועים של הבנות והאקראיים של הנכדים, ירחמיאל הסתובב בחלל הגדול (הבית נעשה גדול נורא) ולא מוצא לו מקום. הוא היה מאושר כשיצא לגמלאות – סוף כל סוף יהיה לו זמן לעצמו. היה! כעת יש לו שפע של זמן ואין לו מה לעשות בו. מכאן ההתלהבות לכתיבת הספר שלו, עוגן הצלה מהשעמום, שסיפק לו סיבה בשביל מה לקום בבוקר. הצורך במידע ובבירור פרטים הקשורים לכתיבה הביאו אותו לבקר בספרייה, לשאול ספרים לקריאה ולעיין באנציקלופדיות, תעסוקה שהתאימה מאוד לאופיו.

ירחמיאל הבין את רגשות האבל והבדידות של חיים, שלא כמוהו, חי היה בבית ובחווה שוקקי חיים ואנשים, עם עבודה שהעסיקה אותו ובת אוהבת ואהובה, ובכל זאת שברו היה קשה מנשוא: אבר נקרע מגופו.

אם קודם חיים חש מנוכר מהעולם, עכשיו איבד אותו לגמרי ושקע בבדידות אין אונים. הוא התהלך בחווה כסהרורי ולא יכול היה לתפקד כראוי. לאן שהפנה את מבטו ראה את דמותה של אסמרלדה. שחח רבות עם קונסואלה על

קונסואלה הבינה אותו, כי גם לה האבדה הייתה גדולה. היא הציעה לו לעבור למדריד. עיר גדולה, עולם חדש, אפיקים חדשים. גם לאספרנסה יהיה טוב יותר, כי שם תוכל ללמוד בבית ספר תיכון על רמה שישפר את סיכוייה בחיים. בחווה זקוקים מאד לשירותו בחזיריה, אבל היא מבינה אותו והייתה מוכנה לעזור לו. היא תבקש מאבא לכתוב לדון הרנדס.

התשובה לא איחרה לבוא. מכתב קצר, כתוב כנראה על ידי מזכירה, המודיע שדון הרנדס מוכן להעסיק אותו בחברה ואף יעמיד לרשותו חדר-מגורים. חיים ביקש להחזיר מכתב תודה ולהודיע שהוא מקבל את ההצעה ברצון ובהוקרה. הוא רק מבקש לדחות את נסיעתו למדריד עד לאחר הביקור הבא של בני אסמרלדה, כדי שיוכלו להפרד ולתאם ביניהם דרכי קשר בעתיד. חלפו מספר שבועות והם הגיעו, עדיין מזועזעים מפטירת אימם; קשה היה להם לקבל את הרעיון שאחותם אספרנסה, שאליה התקשרו מאוד, תתרחק מהם – לא פשוט יהיה להם להגיע לביקור במדריד. בסופו של דבר הבינו שהשינוי יהיה לטובת הילדה והחליטו שעד שיוכלו להתראות ישמרו על קשר במכתבים; הן באמצעות קונסואלה והן בסניף הדואר בכפר על יד מחנה הצוענים, מקום מגוריהם.

הפרידה מהחווה הייתה קשה. אחרי שנים רבות כל כך, חיים היה ממש לבן בית. במיוחד הייתה קשה הפרידה מאסמרלדה, נסיכת הבית. קונסואלה חיבקה אותה, הרעיפה עליה נשיקות ושתייהן בכו. דון רמון נישק אותה במצחה

–"זה בשביל אספרנסה, עבור הלימודים שלה".

המעטפה הייתה סגורה וכתוב עליה "לאספרנסה". חיים הודה בהתרגשות וטמן את המעטפה בכיס. מאוחר יותר, כאשר פתח את המעטפה, הופתע מהסכום הנדיב שהיה בה. דון רמון נראה לו תמיד כקמצן, השומר בקנאות על כל פרוטה.

החפצים המעטים שלהם הועמסו על המשאית הקטנה של החוה, חיים ואספרנסה התישבו על יד הנהג בקבינה, ויצאו לדרך, בדממה ובלב שבור. דרך החלון חיים נופף לשלום לפרק מחיו.

כו

הם הגיעו לטירה הענקית במדריד, שחיים הכיר מקודם. שוער בתלבושת קיבל אותם, זיהה את חיים והוביל אותם לחדר המיועד להם. נהג המשאית התקשה להיפרד מאסמרלדה. הוא אחז בידה שהושיטה לו לפרידה, נישק אותה ופרץ בבכי. במשך שנים הסיע אותה לבית הספר ובחזרה הביתה. מה יעשה עכשיו כל בוקר? חיים היה צריך להרגיע אותו ולהבטיח שיבואו לבקר בחווה, אף על פי שלא ידע בליבו אם זה יקרה.

עוד באותו יום קיים חיים את פגישתו העסקית הראשונה, בעניין עבודתו החדשה. הוא הוכנס למשרדו של דון הרננדס, חדר ענק עם דלת, חלונות ותקרה גבוהים מאד. מאחורי

חיים לא הספיק להגיב, להודות או לומר מילה והזקן הנמרץ, בתנועות איטיות, היפנה את מבטו לניירות שעל השולחן והחל לעסוק בהם, מסר ברור שהראיון תם. חיים המשיך לשבת בדומיה וכשראה שדון הרננדס שקוע כל כולו בענייניו, קם בשקט ממושביו ופנה לכיוון היציאה. שם, בצד הדלת, מאחורי מכתבה כמו זו של דון הרננדס, אך כשליש מגודל של מזו של דון הרננדס, ישבה אישה, אולי בשנות החמישים מחייה. גבוהה ורזה, ממושקפת ובעלת מבע רציני, כמי שלא יודע חיוך מה הוא. הוא הסתכלה בו מעל למשקפיים, המונחים על קצה אפה הבולט. היא הייתה לבושה בשמלה כהה צנועה למדי, ישובה בקצה הכיסא, זקופה כמו חייל במשמר של מלכת אנגליה. חיים תיאר לעצמו שכזאת צריכה להיראות מורה לכיתה א' בספרד. עם הזמן נכח לדעת שדוניה גראציה היא היא שמנהלת מאחורי הקלעים את האימפריה הפיננסית של דון הרננדס. היא הייתה

חיים חזר לחדרו. אספרנסה חיכתה לו, כולה דרוכה לדעת מה קרה. הוא דיווח לה במילים ספורות, משום שבעצם לא היה לו כל כך הרבה לספר. לרשותם היו שני חדרים קטנים מאוד, כנראה באגף של הטירה המיועד למשרתים, אבל להם היו מספיקים, כי חפציהם דלים מאד.

בטירה הגדולה, העתיקה והקודרת, שלוש קומות. חיים הכיר רק את קומת הקרקע רחבת הידיים. הם שוכנו בשני חדרים קטנים בחלק האחורי של הבניין, שלמעשה היה תוספת מחוץ לטירה המרכזית, בה כל החדרים היו ענקיים וגבוהים מאוד.

מהכניסה הראשית של הטירה, הוביל פרוזדור רחב לטרקלין המרכזי, עם חדר מזרקות בצידו. הטרקלין התחלק לשני אולמות צמודים, באחד עמדו כורסאות עור עתיקות, ובשני שולחן גדול וארוך וסביבו כסאות בעלי משענות גבוהות, ודלת למטבח, עם יציאה לחצר האחורית ולמחסנים.

בטירה גרו בני המשפחה של דון הרננדס, בנים, נכדים ונינים, לפחות כל אלה שהיו קשורים עם העסקים שלו. ייתכן שהיו לו ילדים ונכדים שחיו עצמאיים והתגוררו בנפרד. אלה שנשארו בטירה היו מועסקים ושותפים בעסק המשפחתי המסועף. הבנים, כולם מעל גיל השישים היו למעשה גמלאים, שבילו את מרבית זמנם מחוץ לעסקים. היו אלה

חיים למד שהיא הדרך הכי בטוחה להגיע למה שרצה בממלכה הזו וכל פעם שהגה רעיון או הצעה כלשהיא שאותם היה מעוניין לקדם, די היה שילחש עליהם בדרך אגב באוזני דוניה גראציה לקבלת הזמנה מדון הרנדס כדי למסור לו פרטים והסברים עליהם. כל פעם שהזדמן לחיים להתייצב בפני הזקן המקומט חש שהנה הוא ניצב בפני אדם כל יכול ובן־אלמוות.

לארוחות הערב התרכזו כל דיירי הטירה בחזרה־האכילה של הטרקלין, בחלקם יושבים סביב השולחן ובחלקם משרתים העומדים מאחור. חיים ואסמרלדה סעדו עם בני המשפחה.

בקומה השנייה היה טרקלין דומה, אם כי קטן יותר, אבל יותר מפואר ועשיר בקישוטים, בתמונות־שמן ובגובלנים גדולים. הוא היה מיועד לאירוח אנשים חשובים. שם נפגשו אנשי השלטון והאריסטוקרטיה, גנרלים, פוליטיקאים ואנשי כמורה. מעין מקדש בו בני־תמותה רגילים רגליהם לא דרכו.

חיים ודוניה גראציה נפגשו למחרת בבוקר, כפי שסוכם. האוטו והנהג של דון הרננדס חיכו להם בחוץ והסיעו אותם ליעדם – מחסן ארוך וגבוה לשקי קמח. מנהל המחסן עמד בשער הכניסה והמתין להם. דוניה גראציה הציגה בפניו את חיים – מר גונסאלו – האחראי החדש על המחסן, וחזרה באוטו, לא לפני שהסבירה לחיים איך עליו לנסוע באוטובוס כדי להגיע משם לטירה. המנהל ערך לחיים סיור חפוז מלווה בהסברים קצרים. עבדו שם כשלושים איש ויותר, מעוסים אבקת הקמח.

חיים והמנהל פנו למשרד, שני חדרים על יד הכניסה. הראשון, חדר גדול שישבו בו שלושה פקידים, וממנו נכנסו לחדר השני, קטן יותר. חיים התיישב מאחורי המכתבה והמנהל, פרדיננדו, מולו. מאחר שחיים שתק, המנהל החל לפרוש לפניו תיאור על המתרחש במחסן, מפורט יותר מאשר בסיור. ניכרים היו בקולו חשדנות וחוסר ביטחון. חיים האזין לו בעיון והניח לו להרצות עד שסיים מבלי להפריע לו או להפסיק אותו בשאלה. כל הזמן ניסה לתהות על קנקנו וסיכם לעצמו שפרדיננדו מבין בתחום בו עוסק.

–"שמע, סניור פרדיננדו. יש לי נסיון רב־שנים בניהול חווה ואנשים, אבל המומחיות שלי היא בחזירים. בשקי קמח אינני מתמצה. אזדקק לעזרתך כדי ללמוד את המקצוע שהטא חדש עבורי. אני מצפה לשיתוף־פעולה מצידך כדי שאוכל למלא את התפקיד שהוטל עלי. אני מתכוון להסתכל, לראות וללמוד במשך מספר ימים, לפני שאתחיל לקחת על עצמי את האחריות שמצפים ממני. אנא, תמשיך לפעול כפי שפעלת לפני בואי, אעקוב אחריו ואשאל את מה שאצטרך."

חיים גילה במופגן יחס אוהד למנהל, אבל לא השאיר ספק מי הוא הקובע במחסן ושמעמדו של המנהל יקבע על פי נאמנותו ושיתוף הפעולה שלו. חיים לא אמר את הדברים מפורשות, אבל רמז בצורה ברורה דייה כדי שהמנהל יקלוט את המסר.

יתר שעות היום חיים ליווה את המנהל, מבלי לומר מילה, מבלי לשאול שאלה. הוא החזיק פנקס ביד ומדי פעם הוא רשם משהו. הוא לא פנה לאף עובד ולא דיבר עם אף אחד. הסתכל, האזין ורשם. יותר מאשר אחראי על המחסן, דמה למפקח הבוחן ונותן ציונים. הוא עורר סקרנות אצל כולם ואיש לא ידע למה לצפות.

חיים ביקש מפרדיננדו להקדים את גמר העבודה ברבע שעה ולכנס את כל העובדים מול המשרד, כדי שהוא המנהל יציג אותו לפניהם. רבע שעה לפני סיום העבודה כולם הצטופפו מול המשרד, כולל הפקידים. המנהל הציג בפניהם את סניור גונסאלו, האחראי החדש על המחסן.

חיים הודה לו ופנה לכולם:

"חזירים הם מומחיותי. שקי קמח אינם חזירים, אבל אני מצפה שבעזרת המנהל סניור פרדיננדו אוכל במהרה לדאוג לרווחיות המחסן, כי הרי לשם כך אני נמצא כאן. אני חש אחריות גדולה מאוד, משום שפרנסת עובדים רבים תלוייה בהצלחתי בתפקיד".

זהו היה כל הנאום. כשמדובר בקשר עם העובדים, כל מילה מיותרת עלולה לסבך אותו עם המשטר. חיים חשש שאפילו המילים הספורות שאמר גם הן היו מיותרות. מעמד כזה היה הראשון והאחרון שהוא קיים.

העבודה במחסן הייתה פשוטה מאוד. משאיות גדולות היו מביאות עד לדלת גדולה במחסן שקי קמח, מהנמל או מטחנות הקמח של המפעל, והעובדים פרקו את הסחורה והניחו אותה על אצטבאות. מתקני עץ ניידים בעלי מדרגות איפשרו לסבלים להגיע עד למשטחים שבדרגשים העליונים. מהצד השני של המחסן הייתה דלת דומה. משם הסבלים העמיסו שקי קמח על משאיות קטנות מדגמים שונים (חלקן היו שייכות לחברה) ועגלות עם סוסים של הלקוחות מן העיר והסביבה. לא היה הרבה מה לשנות, אבל אורח לרגע רואה כל פגע, ואכן חיים הכניס כמה סידורים לייעול העבודה והם עוררו הערכה אצל הפועלים. ידיעת הישגיו של חיים הגיעה לאוזני דון הרננדס, לא מפיו, אף שהוא דאג שזה יקרה. במיוחד טיפל חיים בהורדת רמת האבק הלבן ובזאת הקל עלה העוברים ושיפר מאוד את מראה האולם. עיקר תרומתו היה בתחום הפקידות והרישומים, שם צעד אחרי צעד ביצע מהפכה שלמה. תוצאות מעשיו של חיים לא איחרו לבוא. הן היו בולטות דיין כדי שיגיעו לידיעת דוניה גראציה, וממנה לדון הרננדס, ולעורר את התענינותם. שביעות רצונם התבטאה בהעלאת משכורתו.

חיים לא היה צריך לדאוג לאספרנסה, כי על פי הנחיותיו של דון הרננדס, דוניה גראציה עשתה זאת, וברצינות רבה. היא ממש אימצה את הילדה לחיקה, קנתה לה שמלות חדשות ואפילו נהגה לבקר בבית הספר כדי להתעניין בהתקדמותה בלימודים. אספרנסה הצטיינה בכיתה בכל המקצועות וציוניה היו מרשימים. במתמטיקה הייתה משיכמה ומעלה מכל התלמידים. חיים ידע שדוניה גראציה הייתה מדווחת לדון הרננדס על הישגי הילדה, משום שבפגישותיו עם חיים

אספרנסה התמידה בכתיבת מכתבים ארוכים ומפורטים לקונסואלה ולאחיה הצוענים, והם הקפידו לענות לה. קונסואלה כתבה באריכות והאחים בקיצור, פתקים ממש, אבל אלה הכילו את כל החדשות, כמו למשל הודעה על חתונתם.

חיים השכיל לחסוך ופתח חשבון בבנק. פיקדונו תפח מדי חודש. הוא החל לדאוג להופעת מראהו. הוא קנה ביגוד חדש והתלבש כיאה למעמדו, שהלך והתבסס בהתמדה. הזקן העביר לסמכותו מחסנים נוספים ואף העמיד לרשותו מכונת עם נהג. על פי לבושו, הוא השתווה לנכדים המכובדים של הזקן. חיים חיקה אותם ואימץ לעצמו את סגנון הדיבור וצורת ההתנהגות המעודנת שלהם. לאחר שביקר במספרה אופנתית והסתפר כיאה, לא נשאר בו זכר מהצועני הכפרי הקודם. כעת נראה כאיש החברה הגבוהה של מדריד מבטן ומלידה. דון הרננדס החל להזמין אותו לשיבות העסקיות ולפגישות רמות הדרג בטרקלין של הקומה השנייה, כאשר עסקו בענייני קמח. הצלחה גוררת הצלחה וחיים נהיה ממומחה לחזירים למומחה לקמח. הזקן הרבה להיוועץ עימו בקטנות ובגדולות.

כח

בהתקרב תאריך הביקור השנתי של דון הרננדס בחווה של דון רמון, שאל דון הרננדס את חיים אם הוא מעוניין ללוות אותו עם בתו. "בהחלט!", הגיב חיים באופן ספונטני, בשמחה. הוא ישמח לבקר את ידידיו בחווה, במיוחד את

היום המיוחל הגיע ומוקדם בבוקר העמיסו את המזוודות על אותה מכונית שחורה ואותו נהג מהביקורים הקודמים של דון הרננדס. הנסיעה הייתה מייגעת במקצת בגלל המרחק והחום, אבל חלפה ללא תקלות מיוחדות.

קבלת הפנים בחווה – שישו ושימחו. בנוסף למכובדות הטקסית המסורתית בה הקבילו את דון הרננדס, אספרנסה גנבה הפעם את ההצגה. ההתלהבות הייתה רבה. פגישתן של אספרנסה וקונסואלה הייתה התפרצות של שמחה מהולה בדמעות.

מסתבר שלא רק חדרו של דון הרננדס נשמר לו כנהוג. חיים ואספרנסה מצאו את החדרים בהם גרו אז בדיוק כפי שעזבו אותם. השנה שחלפה לא שינתה דבר בבית החווה הגדול, כאילו הזמן פסח שם. נדמה שביקורם היה אירוע השנה המרכזי, שהעיר את הבית לחיים מתרדמה עמוקה.

אספרנסה הייתה באופוריה משיחותיה האינטימיות עם קונסואלה ופגישותיה עם החברות מבית הספר של הנזירות בו למדה, שם התקבלה בחום ובהתלהבות. הימים חלפו מבלי שנתנה את דעתה על כך. נהג המשאית הקטנה שהיה מסייע אותה קודם לבית הספר, שמח לעמוד לרשותה.

חיים נהנה מאד מהביקור. הוא ביקר עם קונסואלה ואספרנסה בבית העלמין, מקום קבורתה של אסמרלדה, ונדהם לראות את המצבה שהקימו ועד כמה המקום היה מטופח. קברה היה ממוקם על יד קבר אחד האחים של קונסואלה, שנפל במלחמת האזרחים. היכן נהרג האח השני לא הצליחו לגלות. עקבותיו נעלמו לעולם. ממנו נשארה רק התמונה על קיר הסלון. החלקה המשפחתית הייתה מסומנת בגדר נמוכה של מוטות ברזל דקים מעובדים בצורה סימטרית, קונסואלה פקדה את בית העלמין לעתים קרובות ודאגה לניקיון המצבות ולפרחים רעננים.

חיים ואספרנסה הסבו לשלחן המרכזי בכל הארוחות. התיחסו אליהם באותה חשיבות כמו אל דון הרננדס. הארוחות היו עליזות, כאשר כולם מדברים בחופשיות, כמשפחה אחת. חיים גם שוחח ארוכות ביחידות עם קונסואלה ביחידות. מאז שאסמרלדה נפטרה, הקשר הנפשי אליה התהדק והגעגועים גברו, כאילו לאחות יקרה.

שבוע במקום נידח, בבית הגדול של החווה, עשה את שלו גם בקשר בין הגברים, דון הרננדס, דון רמון וחיים. מחיצות נפלו, אף שחיים השתדל לשמור על המרחק הראוי המתבקש. ממש יום לפני חזרתם למדריד הופיעו פדרו ופאבלו, הבנים של אסמרלדה. הפעם באו במשאית והביאו עימם את נשותיהם וילדיהם הקטנים.

סיפור נישואי האחים היה רומנטי ופיקנטי גם יחד. פדרו הבכור, הדינמי והשובב, פגש באחד המסעות המסחריים את מריה-אנג'ליקה, בחורה כפרית חיננית ועליזה, מלאת חיים, שרכשה ממרכולתו איזו חולצה – ואת לבו. פרחה ביניהם

המשאית בה הגיעו לחווה הייתה של חבר טוב שלהם, ממחנה הצוענים. הם שכרו אותה במיוחד לביקור. פרשו מזרונים ושמיכות על הרצפה בחלק האחורי של הרכב והנשים והילדים ישנו בנסיעה, שהייתה בלילה. הם הגיעו במפתיע לחווה השכם בבוקר ונתקבלו בצהלת שימחה. אסמרלדה התמוגגה מהאחינים, שני ילדים וילדה אחת, שובבים שהתרוצצו בכל הבית, שבהחלט היה קטן עבורם. קונסואלה ארכה לחברה לשתי הנשים ונהנתה מהשיחות, אם לשפוט מארשת פניה. היא הייתה זקוקה לשיחות כאלה. חיים ושני הבנים של אסמרלדה הסתגרו בחדרו ודנו על עתידם. הוא סיפר על מעשיו במדריד והם שיתפו אותו בתוכניותיהם לעתיד. מאז שהתחתנו, המסעות לצורך מסחרם התחילו

קונסואלה דאגה לחדר בו יוכל הנהג לנוח ולישון, כי נהג שעות רבות בלילה ומצפה לו כל הדרך חזרה.

לקראת הערב כל החבורה נסעה, לאחר פרידה נרגשת שהתארכה. חיים, אסמרלדה וקונסואלה עמדו במרפסת בכניסת הבית וליוו במבטם את המשאית המתרחקת.

למחרת שוב פרידה, הפעם של האורחים ממדריד. לפחות במה שנוגע לאספרנסה, הייתה חזרה מורחבת ממה שקרה כאשר עזבו את החווה לפני שנה. קונסואלה לא הייתה יכולה להתנחם. הסתיים עבורה שבוע מסעיר ועתה חייה חוזרים למסלול, לבדידות.

דון רמון נשאר יושב בסלון שקוע בהרהוריו. מאז נפטרה אשתו דולורס זה דיוס, הזדקן פלאים, התהלך בקושי, נשען על מקל. שבר כלי.

כט

עם השנים מעמדו של חיים הלך והתבסס. פקדונותיו בבנק תפחו בהתאם. הוא היה לאריסטוקרט לכל דבר, בלבושו, בדיבורו, בהופעתו ובהתנהגותו. אדם מצליח, שלא מתנזר ממנעמי החיים שמדריד של שנות החמישים הייתה מסוגלת

אושר לבני תמותה, מושלם ואבסולוטי – אין. הרהורי לב הופיעו אצל חיים מהכיוון שממנו פחות ציפה, מהנקודה היהודית. כאמור, חיים לא היה דתי מעולם. הוא גדל בבית חילוני, אף אנטי־דתי. החוויות הדתיות היחידות שהתנסה בהם ושחווה בהיותו ילד היו הביקורים בבית הסבים, שומרי מצוות מחמירים. בפולין הוא לא הלך לבית כנסת ובמשך כל זמן שהותו בארץ ישראל לא נכנס לבית כנסת אף לא פעם אחת. דווקא לכנסיות נוצריות בספרד הזדמן מספר פעמים, בודדות אמנם, בגלל מחויבות שהיו לו לבתו או לדון רמון.

על אף שאלותיה וחקירותיה כדישל אספרנסה בקשר לעברו, נזהר חיים מלגלות את מוצאו. גם כשסיפר לה על ילדותו ונעוריו, סיפוריו היו כאלה שהיו יכולים להתרחש בכל מקום בעולם. אף פעם לא הזכיר את השמות "פולין" או "פלשתינה". אספרנסה לא הרפתה ממנו, חרף כל התחמקויותיו.

באחת השיחות, והנערה כבר בת־16, גילתה לו שהיא יודעת שהוא יהודי. חיים נשאר המום, מבלי לדעת כיצד להגיב. מאין היא יודעת? אמא סיפרה לה והשביעה אותה לא לדבר ולא לספר לאיש על כך. היא גם יודעת שהוא לחם נגד הפשיסטים במלחמת האזרחים, אבל לעולם לא הזכירה את הדבר באף מקום ובאף נסיבה, ולו ברמז הקטן ביותר. לא התחלקה עם איש בסודותיה הכמוסים.

חיים לא ידע את נפשו מרוב מבוכה. מחשבותיו התעופפו מבלי שיוכל לתפוס אותן. מעולם לא חש את עצמו כל כך אבוד: ילדתו הצליחה להסתיר במשך שנים סודות כאלה גם ממנו! הוא היה גאה בה. הוא חש השפלה שהיא "סידרה" אותו, אבל שמח שהמסך שהפריד ביניהם נפל, נעלם ואיננו עוד. כעת יוכל להסיר מפניה את המסכה שהיה על פניו. בפנימיותו חש הקלה – אבל עד כמה?

על היהודים אספרנסה ידעה את מה ששמעה ממורותיה הנזירות ובבית הספר – שהם הרגו את ישו. גם אסמרלדה אמה לא ידעה יותר. אספרנסה למדה אמנם סיפורים תנ"כיים בברית החדשה, אבל הם לא הוסיפו לה הרבה ידע על היהודים. למעשה, גם חיים לא יוכל להוסיף לה הרבה יותר, למרות שלמד בחדר. הוא יהודי משום שנולד יהודי ובילדותו העסיקה אותו יהדותו רק כאשר בגללה הציקו לו ה"שקוצים", ילדים גויים. הוא היה מתגונן והם פחדו ממנו, כי ילד חזק היה וידע להראות להם את נחת זרועו.

מאז הגילוי הגדול והנורא, השיחות בין האב לבתו על הנושא תכפו והתרחבו. מחיצות נפלו. אספרנסה התוודתה שהיא איננה דתיה מאמינה כל כך, רבים ספיקותיה. אדיקותה הדתית היא רק כלפי חוץ, העמדת פנים, כדי לא להיות שונה מחברותיה. כך אמא לימדה אותה, כי כאלה הצוענים. חיים העמיד פנים שגילוי אספרנסה מפתיעים אותו. לא היה לו נוח להודות בפניה שאסמרלדה אשתו גילתה לו על החינוך הזה שנתנה לבתם והוא הסתיר זאת ממנה. בינו לבין עצמו לא ידע אם נהג בתבונה ובהגינות אם לאו. אולי עדיף היה להפגין כלפי ביתו יותר פתיחות, עם יותר אמון בה. ייתכן שעל ידי כך הקשר ביניהם היה מתהדק ונעשה אמיץ יותר.

הנה חיים מוצא את עצמו במצב ממנו במשך התחמק שנים, אם מחוסר עניין, אם מחוסר ברירה – לדון בענייני דת, אמונה, אלוהים. גם אצלו רבו כעת יותר שאלות מתשובות. הוא חש צורך להבהיר את השקפת עולמו, קודם כל לעצמו, ולא ידע אם יש לו כזאת. מעולם לא הקדיש מזמנו למחשבה מעמיקה בסוגיות האלה. בפולין בהיותו יהודי בין גוים עוינים היה הדבר הטבעי ביותר שיכול היה לתאר זאת לעצמו. כך נולד, כזה היה המצב ולא יכול היה אז לדמיין סיטואציה אחרת.

נכון שבית נעוריו היה פוליטי. אביו, בונדיסט בלב ונפש עם אובססיה לשפת האידיש, חירף את נשמתו בחלום על שבוא תבוא חברה אנושית שוויונית שבוא תבוא – גן עדן עלי אדמות, אבל באותו ית ראשו היה נתון באותו העת רובו ככולו להתעמלות ולספורט. המקסימום שעסק בענייני היה לתקוע אגרופים נאמנים ל"שקוצים" מהשכונה, שבנוכחותו לא העיזו להתקרב לנערים היהודים.

בישראל לא שם לב בכלל שהוא יהודי, כי לא פגש שם גוים שאיימו עליו. להיפך, ידידו סימקה עורר אצלו אמפטיה למיעוט הערבי בארץ.

בספרד, בוודאי לא היה לו פנאי לעסוק בפילוסופיות. פשוט לא חשב על המחר. מאז שפגש את אסמרלדה וחיו ביחד, היא ניווטה את החייהם מהיום למחרת, כאילו הם באי בודד

בקיצור – חיים לא ידע איך להסביר לבתו במה הוא יהודי. גם הוריו לא ידעו להסביר לו. אביו היה אמנם אדם משכיל, מלומד, קורא ספרים, איש ה"בונד" ואידישיסט, אבל במבט לאחור בזמנו לא היו לו תשובות לשאלותיו של חיים. לכל השאלות היה מגיע לתרבות ולשפה האידיש, לפרולטריון, למלחמת המעמדות ולסוציאליזם שיביאו גאולה לעולם. חיים לא הבין מעולם לאיזה מין מעמד פרולטרי התכוון. קשה היה לו להבין איך החייטים, הסנדלרים, הספרים, העגלונים והעובדים היהודים בבתי המלאכה בעירתו ישתפו פעולה עם ה"פרולטרים" הגוים שהוא הכיר להבסת המעמד הבורגני המנצל של חנוונים וסוחרים ובזאת יביאו גאולה לאנושות. עניין מלחמת המעמדות לא הסתדר לו – אין חיה כזאת. כל המלחמות שידע עליהן היו בין מדינות – גרמניה נגד אנגליה, גרמניה נגד ברית המועצות, ארצות הברית נגד יפן – או בין אידיאולוגיות – פשיזם נגד דמוקרטיה – או בין דתות: קתולים נגד פרוטסטנטים, נוצרים נגד מוסלמים. איננו מתאר לו מלחמת עולם בין מעמדות, חייטים נגד עגלונים או ספרים נגד חנוונים, למשל.

לא רק אצל אביו החילוני לא מצא תשובות, אלא גם אצל הסבא הדתי שלו. לשאלה על אלוהים היה עונה תשובה נחרצת "שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד". זהו ואין להוסיף. תשובה לעניין, ברורה כשמש. חיים נשאר במצב של פחות הבנה מאשר קודם. במקום תשובות שיניחו את

סיומקה, תיאורטיקן מעמיק בעל ידע רחב בתחום האידיאולוגיה והפילוסופיה המרקסיסטיות, בתקופה שעדיין עסק בהטפה רעיונית, לא הצליח חרף כל מאמציו להאיר את עיניו של חיים, שלא קלט ולא הסתדר עם המלל על מלחמת המעמדות, הדיאלקטיקה המסתורית, תזה-אנטיתזה-סינתזה, העולם הישן שיש להחריב בכדי להקים על הריסותיו עולם חדש. סיומקה טען שברית המועצות התחילה לבנות את העולם החדש הזה עם תוכניות החומש, אבל העולם הקפיטליסטי מפריע ועושה הכל כדי למנוע מהמהפכה את השגת מטרותיה. והיהודים? בעולם החדש לא תהיה בעיה של יהודים. הפרולטררים של העולם יתאחדו ויקימו חברה בה לכל אחד על פי צרכיו ומכל אחד כפי יכולתו, לא יהיו עוד מלחמות, דתות, עמים ומדינות, ולא יהיו אפליות גזעיות ואחרות. כולם יהיו שווים. גברים ונשים, ילדים ומבוגרים, חלשים וחזקים...

בספרד סיומקה השתק, הפסיק לדבר אידיאולוגיה. האם שינה את דעותיו? לא עלה בידי חיים לדובב אותו ולעמוד על דעתו. כל פעם שניסה לחקור אותו, סיומקה הסתכל בו בעיניים בוהות ועצובות, ושתק.

אם כך, מה יסביר חיים לביתו? שמלחמת המעמדות תביא את גאולת העמים, או שידקלם לה את "שמע ישראל"? דבר אחד כן סיפר לה. הוא נזכר שלמד משהו על האנוסים והאינקביזיציה בספרד, סיפר לה את מה שידע על כך וסיכם באומרו שהם כעת אנוסים בספרד.

מודעות זאת העסיקה את חיים והציקה לו. חייו הנפשיים השתבשו. החיים הנוחים מהם נהנה היו לו פתאום לזרא. הנקודה היהודית התנפחה, הלכה והתעצמה בקירבו, התפשטה ומילאה את כל ישותו: הם חייבים לעזוב את ספרד. משאלת לב זאת נהפכה להחלטה נחרצת.

ל

שוב שיחק לידיו המקרה והתמזל מזלו. באחת הישיבות רמות הדרג אליה הוא הוזמן, עלה לדיון הצורך לסיים תהליך ממושך של משא ומתן לרכישת משלוח חשוב של חיטה מארגנטינה ו דון הרננדס החליט לשלוח את נכדו העוסק בייבוא לנהל את ההתדיינות במקום. העניין עורר אצלו רעיון: מדוע הוא, בעל סמכא בענייני קמח, לא יסע כיועץ? השאלה – איך להעלות אפשרות כזאת בפני הממונים?

במלחמות מנצחים בתחבולות, את זאת חיים ידע. איזה תחבולות להמציא? הוא חיפש הזדמנות להיפגש עם דוניה גראציה וכשההזדמנות המתאימה הופיעה, פניו היו נפולות ועצובות. שאלתה "מדוע אתה נראה כך, מה מדאיג אותך?" הייתה בדיוק מה שציפה כדי לגולל לפניה את "צפונות לבו". הוא סיפר לה שאחיה הבכור של אימו היה פקיד גבוה בחצר מלך ספרד ונשלח לארגנטינה בשליחות ממלכתית. עם הפלת המונרכיה והקמת הרפובליקה, הוא נשאר בארגנטינה והביא לשם את כל משפחתו, כלומר את בני הדודים שלו. בעת מלחמת האזרחים נפטרה אימו והקשר עם משפחתה בארגנטינה נותק. הוא יתום מהורים, אחיו נפלו במלחמה ואחיות אין לו. קרובי המשפחה היחידים שיש לו הם הדודים בארגנטינה אותם הכיר בילדותו (אם הם עדיין בחיים)

–"טוב! יש לך שבועיים להכין את הניירות לנסיעה.
התוכל?"

–"בעזרתך אני חושב שכן".

בעזרת דון הרננדס, הכל הסתדר. צילצול טלפון של הזקן לכאן ולשם, הוראה לנכד עורך הדין לטפל בנושא והנה חיים מחזיק בידיו דרכונים, לו ולבתו. יתר הפרטים, כמו כרטיסי אונייה, היו קלים להשגה לדוניה גראציה.

אספרנסה כתבה מכתבים ארוכים לקונסואלה ולאחים. תיארה את השתלשלות הדברים, על השליחות המסחרית של חיים לארגנטינה וסיימה ב"להתראות בקרוב". בענייני היהדות לא הזכירה מילה.

לא

ירחמיאל סיים את סיפורו על שהותם של חיים ואספרנסה במדריד בהרגשה מעורבת. אפשר לומר שהיה מרוצה בעלילה שטווה. נראה לו שהיא הגיונית וריאלית. הדברים יכולו לקרות כפי שתיאר ובכל זאת משהו היה חסר. חיים שלו בילה במדריד מספר שנים ופרט להתקדמותו האטית בעבודה ובמעמדו כל התרחשות יצאת דופן לא קרה. תופעה זו דווקא נראתה לו נכונה, משום שהיא עשויה להסביר, בנוסף להתעוררות ה"נקודה היהודית" בליבו, את כמיהתו לעזוב את ספרד, למרות שלא היה לו רע שם. לא אירע לו שם כל מעשה מרגש...

ירחמיאל סקר במחשבתו איזה אירוע יכול היה להוסיף. הוא שקל על איזה הרפתקה רומנטית, אבל זנח את הרעיון משיקולים שונים: ראשית, משום שחיים באיזה שלב הוא היה צריך לעזוב את ספרד, כי היה ברור לו שהספר ייגמר בישראל – זאת כוונתו לפחות. שנית, כדי לשמור את ההתרחשות הרומנטית לסיום הספר.

מה ידוע לירחמיאל על מדריד? לא הרבה יותר ממה שכבר ניצל בסיפורו... כן, נמצא שם המוזיאון המפורסם "פראדו" ומלחמות השוורים. איך יכול לשלב את המוזיאון בסיפור? דמותו של חיים כפי שבנה אותה איננה מתאימה למוזיאונים. ייתכן מאוד שכיתתה של אספרנסה ביקרה ב"פראדו" באחת הפעולות הלימודיות והיא התרשמה מהתמונות וסיפרה לאביה על הגדולות והנצורות שראו עיניה. אז מה? ירחמיאל לא תיאר לעצמו שחיים היה מתעניין ורץ למוזיאון.

מלחמת שוורים זה משהו אחר. סביר להניח שאיש שאהב ספורט והתמודדויות, שבצעירותו היה בעצמו ספורטאי מצטיין, לא ידיר את פעמיו ממופע כזה.

*

קהל רועש וגועש מילא עד אפס מקום את האצטדיון הענק של מלחמות השוורים. ההמון העצום ישב רגוע או מתוח, שקט או שואג, מוחא כפיים בנימוס או קם מדי פעם על רגליו כאיש אחד ומריע בהתלהבות, כאילו שמנצח נסתר מנחה אותו. כל המבטים מרוכזים בשניים שבזירה העגולה הרחבה – לוחם השוורים והשור.

חיים לא היה יכול להישאר אדיש באווירה טעונת המתח: הוא היה מוקסם מהופעת לוחם השוורים. איזו עמידה אלגנטית, זקופה ואצילית. איזו הליכה גברית של רוקד פלמנקו, בצעדים מדודים של אוטומט ואיטיים של חיילים במסדר אבל. ואיזה אומץ לב וקור רוח! בעיני חיים לוחם השוורים לא נראה אנושי, כי אם מעין רבוט שאינו פוחד מהמוות, יפה אך ללא רגש.

והשור? מסכן – בהמה כל כך מרשימה, כולה שרירים, עוצמה, כוח... נכנס לזירה בדהירה, נעצר בפתאומיות ומסתכל סביבו, כשהוא מתנשף בכל קיבולת ריאותיו. לוחם אמיתי!

מלחמת שוורים מתנהלת בסדר קבוע כמו במסדר צבאי או בטקס דתי. כאשר השור נכנס לזירה, שכמיות של מספר טוריאדורים מדרבנים ומעייפים אותו על ידי שמריצים אותו מאחד לשני. "פיקדורוס", רוכבים על סוסים מרופדים במזרונים סביב גופם, להגן עליהם מקרני השור, מתקרבים

ההצגה דורשת מומחיות גדולה ואומץ, ומובטחים שבחים ופרסים עצומים – מחמאות והמחאות – למצליח להלהיב את הקהל.

חיים נדבק בהתלהבות הקהל ונסחף כמוהו, אבל בהגיעו הביתה לא הרפו ממנו המחשבות. מלחמת השוורים איננו קרב הוגן! בתור מתאגרף הוא מצפה שוויון הזדמנויות לשני היריבים בספורט. החזק, הזריז והמתוחכם ביניהם מנצח, השופט ירים את ידו והקהל יריע לו. מלחמת השוורים איננה ספורט, אלא המשחק מכור מראש – רק על ה"מטדור" לנצח (לא תמיד זה קורה...) ורק לו התהילה והפרסים. לשור הפצוע, ההמום והעייף, אין סיכוי. גם אם הוא מכניע את יריבו, מפיל אותו ואף הורג אותו, אחד דינו – להיגרר על ידי צמד סוסים כשהוא שרוע בכל אורכו על חול.

הם התאכסנו בתא במחלקה הראשונה של אנייה טרנסאטלנטית גדולה וההפלגה עברה עליהם בנעימים וללא תקלות. שייט מענג בים רוגע. בהיותם נחשבים כנוסעים מכובדים מאוד, לפעמים הקברניט הזמין אותם להסב לשולחנו בארוחות הערב. אספרנסה חשה בטוב כמרכז משיכה לצעירים בגילה במחלקה, שחיפשו את קרבתה וחיזרו אחריה. חיים ומנואל, הנכד היבואן, גרו שניהם באותה הטירה, אכלו ליד אותו שולחן והשתתפו לפעמים באותן הישיבות, אבל היו זרים זה לזה. לא זכור לחיים שאי פעם ניהלו שיחת רעים. שייט באונייה עושה פלאים בקירוב לבבות, אולי משום שהאוקיינוס משרה הרגשה של שיתוף גורל על המפליגים: "כולם באותו סירה". שיחות גישוש ביניהם התפתחו מעבר לדיונים ארוכים ומורכבים המסחריים שלשמש נסעו ביחד. התפתחה לידידות ביניהם.

ברצלונה, קאזאבלנקה, ריו דה ז'ניירו ובואנוס איירס.

הם התאכסנו במלון ארבעה כוכבים במרכז העיר, לא רחוק מהמשרד שייצג את העניינים המסחריים של דון הרננדס בארגנטינה. שם התקיימו הישיבות עם הגורמים המעורבים בחוזה שהיו צריכים לסכם את ענייני התבואה. אסמרלדה לא נוכחה בישיבות. היא ישבה בחדר ההמתנה וקראה בספר, או שאחת הפקידות, הצעירה מכולן, עליה הוטל התפקיד לטפל באורחת, הייתה לוקחת אותה לסייר בעיר. אספרנסה לא השתעממה כלל. עולם גדול וחדש נתגלה לפניה.

מברק בלתי צפוי טרף את התוכניות. דון הרננדס נפטר! מנואל נחפז לחזור הביתה כמה שיותר מהר. הצער גדול והאבל כבד, אבל הדאגה לצוואה היא אשר הכתיבה את צעדיו. חיים נדהם מהיכולת והכישרון של מנואל לנהל משא

לפני חזרתו הבהולה, מנואל סיים בחיפזון את הדיונים ושני הצדדים חתמו בראשי תיבות על הסעיפים העיקריים שהוסכמו בחוזה. הוא הנחה את חיים איך לסיים את הפרטים שנשארו פתוחים, שלא היו מהגורליים, והאציל עליו את הסמכויות הדרושות. הוא גם שילם מראש לבית המלון את השהות חיים ואספרנסה לעוד שבועיים, הזמן שלהערכתו נדרש היה לסיום את תפקידו והוא השאיר בידי סכום כסף למחייתו. התקופה שימשיך בארגנטינה תהיה על חשבוננו, כפי שהיה מוסכם מראש.

נסיעתו של מנואל הקלה על חיים והוא הרגיש שאוויר צח ממלא את ריאותיו. הוא סיים בהצלחה את המוטל עליו והנה הוא חופשי לענייניו. אספרנסה כתבה מכתבים ארוכים ומפורטים לקונסואלה בכפר, לדוניה גראציה במזריד ולאחים במחנה הצועני, "כי אבא עסוק מאוד והסתלקותו של דון הרננדס זיעזעה אותו עד כדי כך שאיננו מסוגל להתרכז

לפני היציאה מספרד, דאגתו הגדולה הייתה איך לקחת עימו את הסכונותיו המופקדים בבנק. הוא לא היה מוכן למשוך אותם, משום הסיכון בעצם הפעולה, שיכולה לעורר חשדות, בנוסף לזה היה הסיכון הכרוך בהחזקת סכום כסף מזומן כה גדול בנסיעה ודאג אם יצליח להבריח עימו בשלום את כל הכסף בשלום, הוא לא ידע איזה ערך יהיה לכסף ספרדי בחוץ לארץ. לא היה לו עם מי להיוועץ. דון הרננדס היה יכול להדריך אותו, אבל איך יפנה אליו ויאמר לו שברצונו להוציא את רכושו מהמדינה. הוא החליט לגשת למנהל הבנק בו מופקד הכסף. חיים פגש בו בישיבות בטרקלין של דון הרננדס וקיווה שיזכור אותו. הוא קבע פגישה ונתקבל בסבר פנים יפות. הזדהה כאחד המנהלים של דון הרננדס ומנהל הבנק הגיב שהוא ניזכר בו ושאל במה יוכל לשרת אותו. חיים סיפר לו על הנסיעה לארגנטינה בשליחות מסחרית של החברה ושהוא מתכוון, בהסכמת שולחיו, לשהות שם תקופה נוספת בעניינים פרטיים משפחתיים. בתקופה זו, ואין לו כעת הערכה כמה זמן תארך, יצטרך להתקיים על חשבונו. כל הסכונותיו מופקדים בבנק ולכן הוא מבקש יעוץ כיצד עליו לנהוג כדי למשוך את הסכומים שיהיה זקוק להם בארגנטינה. יתרה על כך, בנוסף לדמי הקיום להם יזדקק, בדעתו לרכוש דברים ויש לו רעיונות לעסקים ואין הוא יודע אם כל הכסף שלרשותו

לג

הדבר הראשון שחיים חיפש כשהתפנה מעיסוקיו המסחריים היה ליצור קשר עם מוסד יהודי בעיר וכך הגיע לבניין הקהילה היהודית בעיר. השוער, בחור צעיר, הסתכל עליו דרך האשנב בדלת. ראה אדם מלובש בקפידה בחליפה מחוטבת הנראה בעיניו כדיפלומט או איש ממשלה, מלווה בבחורה יפה בשמלה פרחונית מהודרת. מופתע שהאיש פנה אליו בעברית, שכנראה לא הבין, ביקש בספרדית מהאורח להמתין וסגר את אשנב. לאחר המתנה קצרה נפתחה הדלת ואדם ממושקף במשקפיים בעלות עדשות עבות במסגרת עבה ושחורה מונחות על אף זק וגדול, ומעליהם גבות גם הן שחורות ועבות. איש רזה ונמוך, מבוגר, אבל לא זקן, לבוש חולצה לבנה ללא מעיל, בירך את חיים ובתו לשלום בעברית ושאל מה הפצם.

– "ברצוני לדבר בעניין אישי עם אחד המנהלים. רצוי נציג ממדינת ישראל, אם יש כאן".

– "אני שליח מטעם הסוכנות היהודית. שמי מרדכי. מרדכי גפני. אנא, היכנסו ובואו למשרדי."

בבנין רחב הידיים התרוצצו אנשים רבים, רובם צעירים, ששלחו אליהם מבטים סקרנים. הם פילסו את דרכם עד לחדר קטן, בו רק שולחן קטן עם ניירות מפוזרות עליו ו בפינתו ארונית נמוכה. על הקיר תמונת בן-גוריון המכריז במוזיאון תל-אביב על הקמת מדינת ישראל, פוסטרים של הקרן הקיימת לישראל עם תאודור הרצל וחיים וייצמן. במרכז מפה צבעונית בי גדולה של מדינת ישראל.

מרדכי ביקש סליחה לרגע ויצא כדי להביא עוד כסא והציע להם לשבת.

חיים הציג את עצמו ואת ביתו וסיפר שבא מספרד, אליה הגיע מארץ ישראל לפני כמעט עשרים שנה כמתנדב לבריגדה הבינלאומית במלחמה האזרחית. כעת הוא מבקש לחזור עם הבת לארץ ישראל. מרדכי התעניין בפרטים, במיוחד בעברו בארץ, ייתכן כדי לאמת את דבריו. השיחה התארכה והגיעה עד לפולין, לעיירה של חיים. בלי משים הוא עבר לדבר באידיש ומרדכי התפלא מהשפה העסיסית שבפיו, לאחר שתי עשרות שנים שלא השתמש בשפה זאת. "לשכוח שפת אם לא שוכחים", התבדח חיים והשיחה קלחה בין אידיש לבין עברית. אספרנסה שתקה והקשיבה בלי להבין.

מרדכי, חבר באחד הקיבוצים בעמק יזרעאל, היה שליח בארגונינה כבר שלוש שנים, מטעם הסוכנות היהודית. אדם נמרץ, בתנועה מתמדת. עיניו ריצדו מצד לצד ומצמצו ללא הפסק, מלווה בהתכווציות עצבניות בלחי השמאלית. עווית קלה הניע את כל גופו בהפסקות, כאילו לא ידע מנוחה ורגיעה. דיבר בקול של מורה לפני כתת תלמידים, הבוטח בעצמו ויודע על מה שהוא מדבר. בתחילה חיים לא סימפט

מרדכי פנה לאספרנסה בספרדית ושאל מה תוכניותיה. היא ענתה לו שאמה נפטרה כשהייתה ילדה וחוזן מאביה אין לה איש בעולם. כל חפצה להישאר עם אבא, לא חשוב לה היכן.

לד

חיים ואספרנסה השכימו לקום והקדימו להגיע למשרד הקהילה היהודית. מרדכי כבר חיכה להם ויצאו לדרך. הם עלו לאוטובוס שהסיע אותם לפרבר די מרוחק ממרכז העיר. השכונה הזכירה לחיים את אזורי העניים של מדריד, בתי מגורים ישנים חד קומתיים, צמודים זה לזה, בלי גינון, די מוזנחים. לאחר הליכה קלה הם נעמדו מול בית לא שונה בהרבה מהיתר. מרדכי סיפר להם שבשכונה הזאת תושבים רבים הם מהגרים יהודים שבין שתי מלחמות העולם הגיעו ממזרח אירופה.

מרדכי הקיש בדלת ואחרי המתנה קצרה, היא נפתחה קצת ו דרך הפתח הציץ אדם מבוגר שכנראה הכיר את מרדכי, משום הוא שפתח מייד את הדלת לרווחה ובחיוך ידידותי הזמין אותם להיכנס.

הי זה בית מגורים שהפכו אותו לבית מלאכה. בחדר הכניסה, לא גדול במיוחד, דלפק במרכז, עם מיני בדים מפוזרים ללא סדר. סביב הקירות דרגשי עץ ועליהם, מצד אחד של החדר חבילות של בדים גזורים במידות וצורות שונות, ובקיר ממול ערימות של חולצות מקופלות. הם חצו את החדר ונכנסו לאולם ארוך, כזה שכנראה נוצר על ידי

בפינה בצד עמדה מכתבה קטנה, ניירות פזורות עליה, וכסא אחד – המשרד של המפעל. בעל הבית התרוצץ במפעל עד שהביא כסאות לכולם, לאחר שפינה את הסחורות שהיו מונחות עליהם. ואז התיישבו סביב השולחן.

מרדכי פתח והציג את אלה לאלה ובמילים ספורות הסביר את מטרת הביקור. חיים הוא ארצישראלי שהגיע מספרד ומתכוון לעלות ארצה. השאלה היא האם יוכל להעסיקו וגם לעזור לו לשכור איזה חדר בשכונה, עד שמרדכי יסדר לו את הניירות הדרושות לעלייה. הוא מניח שמדובר בשניים שלושה חודשים, אולי עוד חודש נוסף, משום שנאבד לו

השיחה התנהלה בבלייל של ספרדית, אידיש ועברית. יעקב התעקש לדבר בעברית וכשחסר לו מילה או ביטוי עבר לאידיש. דיברו ודיברו, לרוב על חוויות בארץ ישראל. לאחר שלוש שנים, יעקב דיבר בהתלהבות ובגעגועים על הקבוץ "שלו" של אז בעמק יזרעאל. לולא המלריה היה נשאר בארץ עד היום, אבל הוא חלה במחלה הזאת ולא היה מה לאכול. שני אחיו שהיגרו לארגנטינה הזמינו אותו להצטרף אליהם. לא הייתה לו ברירה וירד לארגנטינה עם אשתו, דור חמישי או שישי בארץ, שהכיר בירושלים. שמה בספרדית פרידה, באידיש פרידל (כך קוראים לה כעת בבית) – בעברית קראו גילה, תרגום של אֶלְגֶּה בספרדית-לדינו, שהיו מדברים במשפחה הספרדית המכובדת בירושלים. לי למדה אידיש, כי כל יתר המשפחה בארגנטינה הם מפולין ומדברים אידיש בבית. רק הנכדים מסרבים לדבר אידיש – הם מבינים מש שאומרים בשפה זאת, אבל עונים בספרדית.

יעקב ואשתו, אם היה תלוי בהם, היו מוכנים לחזור היום לישראל, אבל המשפחה... בנוסף, מה יעשה שם בגילו. חקלאות כבר לא בשבילו. מרדכי לא ניסה לשכנע אותו שעליו לעלות ארצה. כבר מיצו את הנושא בעבר ואין מה לדוש בו. העיקר, "טאכלעס" (תכלית), האם יעקב יכול לעזור לחיים? כן, בהחלט. הוא יחפש עבורו דירה בסביבה ועד שימצא, אם יהיה צורך, אפשר לסדרי שתי מיטות באופן זמני במפעל. מקום יש. מהגרים יהודים כבר ישנו כך אצלם.

חיים השלים בבית המלון את תקופת שהותו אשר שולמה מראש וניצל אותה למספר משימות, והראשונה הייתה רכישת בגדים חדשים שיהלמו את החיים החדשים המצפים לו. גם אספרנסה ערכה מסע קניות, בלוויה והנחייתה של אחת הפקידות הצעירות במשרד של מרדכי, שהקדישה להם הרבה מזמנה והייתה להם לעזר רב. חיים גילה שמרדכי, או אדם אחר בשליחותו, אסף מידע עליו בבית המלון ואצל משרד הסוכן של דון הרננדס, אבל לא הזכיר את הדבר, שלדעתו היה נכון ומוצדק. "כבדהו וחשדהו – כלל גדול ביהדות", חשב לעצמו.

מרדכי סיפר לחיים שהוא שוחח אודותיו עם השגריר הישראלי, שהתעניין בענייניו ואף הביע רצון להכירו אישית. פגישה זו התקיימה בבניין השגרירות, שם שאלו אותן השאלות והם נתנו אותן התשובות, והסיכום – העניין יועבר לבירור משרד הפנים בירושלים וסביר להניח שינפיקו לו ולביתו דרכונים ישראלים. עליהם להמתין עד שהכל יתברר ויתבהר. קצת סבלנות ויהיה בסדר.

בינתיים יעקב שכר חדר עבורם אצל משפחה יהודית בשכונת מפעל החולצות, לא רחוק מהדירות שלו ושל אחיו. מרדכי דאג לרכב שיעביר לשם את מזוודותיהם, אלו שהיו להם מקודם והמזוודה הגדולה חדשה שרכשו לקניות החדשות. הרכושם גדל.

ביום שנקבע, חיים התייצב במקום העבודה החדש, לבוש בבגדים החדשים המתאימים.

לה

עבודתו של חיים חייתה בטיפול בסחורה בחדר הכניסה של המפעל. החלקים הגזורים של בדים מהאולם הצמוד הגיעו לחדר הקדמי חבילות-חבילות קשורות בחוטים, ולכל אחת פתק ממוספר עם הגדרה לאן החלק שייך. תפקידו של חיים היה לסדר את הסחורה על הדרגשים לפי סדר קבוע, כדי למנוע בילבול. התופרות היו מגיעות עם חבילות של חולצות מוכנות. עליו היה לקבל את הסחורה הגמורה, לבדוק את כמות חולצות ואת איכות התפירה, טכניקה שלמד בהדרכת יעקב, ובעיקר, לנהל את הכרטסת של תנועת הסחורה, על פיה שילמו לתופרות. הוא גם מסר להן את מנות הבד הגזורות לתפירה. את ההתחשבנויות והתשלומים התקופתיים יעקב שמר לעצמו.

המכירות התבצעו על ידי מספר סוכנים-נוסעים יהודים, עם מזוודת דגמי החולצות של המפעל, שכל אחד באיזורו היו פוקדים את לקוחותיהם ומחפשים לקוחות חדשים. הייצור במפעל היה לפי ההזמנות שנתקבלו מלקוחות ומחנויות בגדים, בשכונות ובערים השכנות. היו גם לקוחות ללא חנויות, שמכרו בהקפה לבתים פרטיים, בתשלומים חודשיים. הסוכנים והלקוחות היו רוב רובם יהודים. יעקב טיפל בכל האנשים האלה וחיים עזר לו באריזת הסחורה למשלוח.

מאין לקח ירחמיאל כל המידע על הפרטים שהוא מתאר? פשוט מאוד: כאמור אביו עבד כמגהץ במפעל קטן לחייטות מעילים והאיש שגזר את הסחורה היה עולה מארגנטינה, עמו התיידד ושהיה מבקר אצלם. האורח הירבה לספר על בואנוס איירס ועל בית המלאכה לחולצות שהיה לו שם. ירחמיאל האזין בצמא לסיפורים שלו כל כך פעמים, שהייתה לו הרגשה שהוא בעצמו היה שם...

חיים הסתגל מהר מאוד לתפקידו, לשביעות רצונו של יעקב. נשות שלושת האחים היו באות אחרי הצהריים לעזור, כי בבוקר עסקו במשק הבית ובבישול. אשתו של יעקב, פרידה, נהגה לשוחח עם חיים בעברית רהוטה, עם הגהה מודגשת של כל "ע" ו"ח". אישה קטנה, עדינה, בעלת הופעה אצילית ורגועה, שונה בהתנהגותה מיתר הנפשות פולניות ואשכנזיות הפועלות במפעל..

הבית בו שכר חיים חזר היה שייך לזוג יהודים פולנים. הוא, שבתאי שווארצברג, סנדלר, היה עובד בחצר הכניסה, ששימש לו כסדנה, שבמרכז שולחן סנדלרים ועל ידו מכונה לתפירת נעליים. צמוד לקיר עמדה מכונה בעלת ציר מאורך מופעל על ידי מנוע חשמלי, עליו הסתובבו מברשות, גלגלים עם נייר לטש ואבני השחזה. על הרצפה, על יד כסא הסנדלר, הייתה ערימה של אומי עץ בגדלים וצורות שונים. בארון נמוך ללא דלתות, על אצטבאותיו, היו מסודרות נעליים מתוקנות וכאלו שלתיקון. על הרצפה בפינה, חבילות וחתכות עור. אשתו עמלה בבית, בבישול, בניקיון ובכביסה. היו להם מספר בנים ובנות, אבל פרט לבת הזקונים הצעירה, עמליה, בגיל של אספרנסה, כולם היו נשואים ומסודרים בבתים משלהם.

שבתאי זה אדם מעניין מאוד. שמנמן, גדול מימדים ובעל שער שיבה דליל, שמשום מה הזכיר לחיים כבש גדול ומבוגר; בניגוד למידותיו והופעתו הגמלונית הוא היה איש תמים, פשוט וטוב לב. הוא הגיע לארגנטינה בראשית המאה העשרים בגפו בגיל חמש עשרה ועבר את כל תלאות המהגרים בתקופתו, עד שמצא משפחה של סנדלרים שהעסיקה אותו כשולייה ונער שליח. המשפחה הזאת ממש אימצה אותו, למד אצלה את רזי המקצוע ואף התחתן עם שרה, אחת הבנות. עם פטירת בעלי הבית הוא ירש את הבית, את הסדנה והלקוחות, עימם הוא ממשיך עד היום. לאחר הנשואים נולדו להם תאומים, שובבים ומוכשרים. האחד סיים את לימודי הרפואה, הצליח בכירורגיה וכיום הינו רופא מנתח מבוקש בבית חולים. השני הוא מהנדס בניין עם משרד עצמאי במרכז העיר. היו להם גם שתי בנות, שסיימו בית ספר תיכון והתחתנו. הן עקרות בית מצליחות ואימהות מסורות. בקיצור יש להם נחת מבניהם, שמזמן לוחצים על אביהם שיעזוב כבר את עבודתו, משום שהם יכולים לפרנס את הוריהם בכבוד. שבתאי איננו מוכן, כי אם יפסיק את מלאכתו חיינו לא יהיו חיים.

הוא צדק ללא ספק. בעבודה היה דברן שלא חדל מלפטפט לרגע ומחוץ לעבודה לשונו כאילו נבלעה, במעט שלא הוציא מילה מפיו. כפי שיש אנשים שאינם מדברים מבלי ל"נצח" בידיים על דיבורם, כך שבתאי, כדי לדבר הוא היה זקוק להחזיק בפטיש, במחרר ובכלי סנדלרות אחרים, לדפוק, לתפור ולתקן נעליים, בקצב דיבורו. בלעדיהם לא הסתדר. מקצועו נהיה לאלטר אָגו לאישיותו.

אשתו שרה, שבצעירותה הייתה אישה יפה בעלת צמות שחורות ארוכות, רזונת ושברירית הייתה למטרונה מכובדת מתאימה למעמד בעלה. עדיין היה ניתן לזהות בפניה עקבות יופייה מצעירותה. הצמות שבינתיים התארכו והלבינו, נשאר מרשימות כבימים ההם. קליעת צמותיה וסיבובן סביב הקודקוד הייתה מלאכה מסובכת שדרשה את עזרת הבנות. כמו שרה המקראית זו של שבתאי הרתה את עמליה בגיל מבוגר – גילה היה מעל לארבעים – והריונה הפתיע אותם, לאחר חמש עשרה שנים ללא הולדת ילדים. לך תבין את טבע האדם.

כבר ביום הראשון שהגיעו לבית, אספרנסה ועמליה מצאו שפה משותפת. עמליה שמחה מאד שתהיה לה בבית חברה בגילה והזמינה את אספרנסה לגור עמה בחדרה, סידור שהיה נוח לשתייהן. העבירו לשם את מיטתה ומזוודת החפצים של אספרנסה.

עמליה, חברה בקן של תנועת נוער ציונית, לקחה עמה לשם בערב את אספרנסה, שהתלהבה מאוד מהפעולות שקיימו. בפעם ראשונה בחייה נקלעה לחברותא מעורבת של בנים ובנות, בלי מחיצות ביניהם. בכל בתי הספר שלמדה בילתה בכיתות חד-מיניות, של בנות בלבד. בקן היא נפגשה עם בנים שהתייחסו אליה בטבעיות ולא הרגישה רתיעה ומבוכה. היו להם שיחות קבוצה בהן דיברו על מדינת ישראל, נושא שעניין אותה מאד. שם לראשונה שמע על קיבוץ ולמדה לרקוד ריקודים במעגלים של בנים ובנות ביחד. המנגינות הקצביות היו קליטות, אבל את המילים לא הבינה. הן בעברית, אמרו לה. כאשר סיפרה שהיא ממתינה לתעודות כדי לנסוע למדינת ישראל, חשה במבטי הערצה

עמליה גם לקחה את אספרנסה לבית ספר התיכון בו היא למדה והביאה אותה למנהל, שמנמן מרכיב משקפיים עבות, שישב מאחורי המכתבה עם חיוך של אדם מרוצה מעצמו. הוא שמע בסבלנות את סיפורה של אספרנסה: היא נמצאת בארגנטינה עם אביה, בשליחות מסחרית מספרד מטעם החברה בה הוא עובד. אין לה מושג כמה זמן עוד ישארו, חודש, חודשיים או יותר. היא לא רוצה להפסיד לימודים ומעוניינת להשתתף בשיעורים בכנת חברתה עמליה. המנהל בחן את תעודות הציונים של אספרנסה. ציונים מצויינים. הוא הבטיח לבדוק מה ניתן לעשות, בדק, עשה מה שניתן היה לעשות ואספרנסה צורפה לכיתה.

היא מיהרה לספר על חוויותיה למתכתבים שלה, אבל בלי להזכיר מילה על יהודים ויהדות. לאחיה סיפרה שחיים אביה מנהל מחסן משלוחים של בית הרושת לחולצות, ללא פרטים נוספים.

מעמדו של חיים בעבודה השתפר מדי יום. הוא היה עובד חרוץ – יעקב היה מרוצה ממנו וסמך עליו. באחת השיחות ביניהם חיים העיר ליעקב שאם היה תלוי בו, היה משנה את שיטת הקונפקציה במפעל, היה חותר לייצור חולצות יוקרה. יעקב גילה עניין ברעיון והביע נכונות לעשות ניסיון. חיים

לו

חיים לבש אחת החליפות המהודרות שלו מספרד, "בגד עבודה שלו", כהגדרתו, הכניס כל אחד מהזגמים לחוד בעטיפה שקופה, ארז אותן בתיק עור גדול ונסע העירה, למרכז המסחרי. הוא סייר לאורך הרחוב הראשי, כולו חנויות עם חלונות ראוה גדולים ומעוצבים היטב. עצר מול חנות שנראתה לו מתאימה למטרתו וביקש מהמוכרת שבאה לקראתו לדבר עם מנהל החנות. הופעתו המגונדרת הרשימה אותה כנראה, משום שבלי לשאול שאלות נוספות אצה להודיע למנהל שאורח מבקש אותו. המנהל בא בעצמו להזמין את חיים למשרדו. הם התיישבו זה מול זה ליד המכתבה.

– "מה רצונך, אדוני?"

– "שמי גונסאלו וילאר ואני עובד במפעל ליצור חולצות, הקיים מעל לשלושים שנה, ושהתמחה בתפירה איכותית, אבל הוא כבול במערכת שיווק שאינו מאפשר לו לנצל את הפוטנציאל שלו. אני מחפש חברה בעלת יוזמה ויכולת שיווקית שתממן ותעזור למפעל שלנו לעבור לייצירת חולצות ברמה גבוהה. הבאתי מספר חולצות כדי להדגים את טיב הסחורה שהמפעל מייצר" – אמר והניח את הדגמים שהביא על המכתבה.

חיים הציע למנהל להביא חולצות מהחנות להשוואת הדגמים. הוא הסב את תשומת ליבו של המנהל לפרטים קטנים אך חשובים והרשים אותו במקצועיותו. השיחה נערכה כמעט שעתיים והוא השאיר את הדגמים בידי של המנהל, להצגתם לבעלי החנות. הם גם סיכמו שהמנהל יבקר במפעל, כדי שיוכל להתרשם מהבעלים והמפעילים.

לא עבר שבוע והם הגיעו להסדר ניסיוני. החנות תספק למפעל מבחר בדים בעלי איכות גבוהה וכאשר המלאי הראשון הזה יהיה מוכן, יקדישו לו תצוגה מיוחדת בחלון הראווה הראשי וגם יפרסמו בעיתונות ידיעות על השקת דגם מודרני חדיש של חולצות בחנות. המנהל גם הסכים עם קביעתו של חיים שהלקוח, לפני להתרשם מהסחורה מתרשם מהאריזה, והטיל על חיים לדאוג לאריזה ולמותג. יעקוב הציע "חולצות יענקילביץ" וחיים פסק "חולצות יאנקי" (Yankee – כתוב, באנגלית), שם קליט יותר, שמתקשר לשם הבעלים, אבל רומז לסחורה מיובאת מאמריקה (הכוונה לארצות הברית).

כפי שסוכם, מכונית החנות סיפקה את הבדים והמפעל נכנס לקדחת עבודה. גם קודם לא שמרו על שמונה שעות העבודה היומיות, אבל הפעם המשיכו עד חצות. לתפירה נבחרו התופרות הטובות ביותר וחיים, בעת קבלת החולצות המוכנות הכפיל את הבקרה על איכותן, הוא גם חיפש ומצא מפעל להדפסת פתקאות על סרט בד, רכש עטיפות שקופות, הזמין קרטונים עליהם יקפלו את החולצות וקליפסים מחומר אל-חלד לתפיסת החולצות עליהם, במקום הסיכות שהיו מקובלות, כדי לא לפגוע בבדים. רכש קופסאות מנייר קשיח, אחת לכל חולצה.

החנות הזמינה את מעצב חלונות הראווה כדי לעצב תצוגה מיוחדת של חולצות "יאנקי" ופירסמה מודעות תעמולה. התוצאות לא איחרו לבוא, המכירות היו בהחלט טובות והחנות מהרה לחתום עם יעקב חוזה המסדיר את השותפות. החלו משלוחים בכמויות גדולות של בדים נבחרים לתפירת החולצות. החנות השתדלה להפיץ את החולצות גם בחנויות אחרות, עימן היו להם קשרי מסחר.

יעקב היה מאושר בשנוי. לא היה לו צורך בקניית בדים – הם סופקו על ידי החנות, וכמו כן אין יותר ההתעסקות עם צי של מוכרים-סוכנים-מתווכים, התחשבנות עם עשרות לקוחות מפוזרים על שטח עצום ורדיפה אחרי גבית חובות, כי הרי לא כולם עמדו בהתחייבותיהם, והעיקר: הרווח מכל חולצה היה פי שלוש וארבע. העסק שגשג והחלו לדבר על שכירת מבנה גדול יותר ותוספת ציוד, כדי שיוכלו לעמוד בלחץ ההזמנות, כי עדיין המשיכו לעבוד גם במערכת הקונפקציה הפשוטה מקודם.

והנה הופיע מרדכי השליח והודיע לחיים שהגיעו הדרכונים הישראליים ועליו לגשת לשגרירות לקבלם. בבת אחת גונסאלו וילאר אי גארסיה דה טראגונה חזר להיות חיים רפפורט ואספרנסה נהפכה לתקווה.

מרדכי, אולי משום שחיים מצא חן בעיניו, או משום שכך היה אופיו, התעניין בו ודאג לו מאוד בהיותו איש ציבור רציני, שלא הירפה ממשימה שלקח לידינו. הוא היה נשוי לילידת ארגנטינה שהכיר כאשר בקיבוצו למדה באולפן לעברית לעולים. הוא היה מנהל האולפן ובעת החתונה גילו היה בדיוק כפול מגיל אשתו. חייהם המשותפים היו טובים ולהם ילדה קטנה בגיל ארבע. שליחותו איפשרה לזוגתו

יעקב לא שמח בבשורה והשתדל לשכנע את חיים לדחות את עלייתו ארצה. בישראל מלחמות, המצב הכלכלי שם לא כל כך שפיר ויש לו בארגנטינה הזדמנות פז להתקדם. הוא הציע לו שותפות בעסק והטבות נוספות. חיים לא היה מוכן לדון בנושא, במה שנוגע למצב המלחמתי והכלכלי במדינה, דינו יהיה כדין העם כולו בארץ. החלטתו נחרצת וסופית.

אספרנסה לא הייתה כל כך שלמה עם ההחלטה. טוב לה בארגנטינה, בחייה החברתיים עם חברותיה, בפעילות הציונית בקן ובבית הספר. לא היה לה חשק להתחיל שוב במדינה חדשה שלא ידעה מה מצפה שם ועם שפה שלא ידעה. היא שיתפה את אביה בהרגשותיה וחששותיה, אבל לא התווכחה עמו.

לז

תנאי ההפלגה לארץ באוניית חברת צים הישראלית לא היו כתנאי האוניה בה הפליגו לארגנטינה. הם נסעו במחלקה השלישית, עם קבוצת עולים מארגנטינה ובריו דה ז'ניירו בברזיל הצטרפו אליהם מספר משפחות נוספות. ביניהם הייתה חבורה של צעירים עליזים, חלוצים שפניהם לקיבוצים בארץ. ההפלגה עד לנמל היעד, חיפה, הייתה די משעממת, עם חניות קצרות בדאקאר שבאפריקה ובגנואה שבאיטליה.

עם הגעתו לנמל, חיים התרגש מאד. הוא לא השתנה לדעתו מאז שעבד בו, פרט מזה שלא נראו בו חיילים אנגליים.

לפני שעזבו את ארגנטינה הוא הוציא את כל הכסף שהשאיר בפיקדון בבנק במזריד. מרדכי השליח עזר לו במשימה. מדי חודש משך סכום חלקי, עד שכל הכסף היה בידו, מרדכי קיבל את הכסף לידי ונתן לו קבלות וערבויות שבארץ יקבל את הכסף בלירות – המטבע הישראלי. חיים החליט לא לגעת בכסף זה עד שמצבו יתברר לו ויחליט מה לעשות.

תקווה הלכה ללמוד עברית באולפן במרכז הקליטה וחיים נסע מדי יום העירה לחפש עבודה ודפק על כל דלת: בלשכת העבודה, בהסתדרות, בארגון יוצאי פולין ואיפוא לא? לא בחל בשום הצעה, אם רק היה מסוגל לה מבחינה פיזית, כי הרי היה נכה, אמנם ידו הימינית החלימה מאוד, אבל נשארה פגומה.

הוא עבד כרטיסן קולנוע, כמלצר בבית קפה ועוד תעסוקות שלא מצא בהן לא פרנסה ולא סיפוק. כל ניסיונותיו להשיג עבודה כמחסנאי במפעל או חנות גדולה לא צלחו. הופעתו האתלטית והחסונה שיחקו לטובתו, אבל צבע שערותיו

הייתה מוטלת עליו כל הלוגיסטיקה בבית הספר שלא הייתה קשורה ישירות לחינוך. היה ראשון להגיע כדי לפתוח את השער, והאחרון לצאת, כדי לסגור אותו. הוא היה ממונה על הסדר והניקיון בבנין ובחצר, ארגן ופיקח על צוות המנקות שבאו אחרי השיעורים לנקות את הכיתות. ובנוסף, היה עליו לפתור את כל התקלות והבעיות המעשיות של הבית והמורים, מהחלפת נורה חשמלית, תיקון ברז דולף, ביוב שנסתם, חלון שלא נסגר, זכוכית שנשברה עד לדאגה לגירים בכיתות. העבודה לא הייתה משעממת, להיפך – כמה שהספיק יותר, כך רבו המשימות. הוא התרוצץ כל היום, כמו מכבה-אש אחרי דליקות.

קשר עם הילדים לא היה לו. תמיד היה עסוק במשהו, עד שפעם ליווה קבוצה גדולה של ילדים קטנים למוזיאון, כדי לעזור למורות בהשגחה עליהם. מספר ילדים הצטופפו סביבו, נצמדו אליו, ואף נתנו לו יד. הוא הצטער שהיו לו רק שתי ידיים. הילדים דיברו אליו בקול רם, לפעמים כולם ביחד והוא לא יכול היה לענות להם. הוא חש כמורה ההולך עם תלמידיו, שוחח וצחק עמם. מתי היה כל כך עליז? מאז שהוא גילה את הילדים והם גילו אותו, הם היו לידידים. הוא נעשה מלווה קבוע ונחוץ בכל פעם שקבוצת ילדים יצאה לפעולה מאורגנת מחוץ לכותלי בית הספר. בהפסקות באו ילדים בחצר לשוחח עמו, לשאול או לבקש משהו. גם

עם הזמן נהפך ל"חיים יתקן", למוסד אהוד בבית הספר, שידו בכל ושבּלעדיו אי־אפשר. מצב זה נעם לו מאןד והיסב לו נחת רב. היה מתבדח שהוא מתגאה מעבודתו יותר מאשר מתגאה נשיא המדינה ממשרתו. ככתוב, איזהו עשיר? השָמח בחלקו. גם זוכה באושר.

לח

חיייו של חיים התנהלו במי מנוחות על פי שיגרה קבועה: בית, בית־הספר, בית, בית־הספר... בבית־הספר יום לא דמה ליום. מהרגע שהשכם בבוקר פתח את השער עד שסגר אותו בשעות הערב, ציפה לו יום ארוך של התרוצצות שלא איפשר לו ליהנות מההפסקה של שלוש שעות המגיעה לו כדין, לארוחת צהריים ולמנוחה קלה. הוא לא התלונן – דווקא הפעילות המוגברת ללא הפסקה היא שנתנה לו טעם לחיים. אף פעם לא היה יכול לחזות מראש מה צפוי לו למחרת, איזו זכוכית תישבר באחד החלונות, איזו דלת תיתקע, איזה ילד ייפצע במשחקים בחצר והוא ישא אותו למרפאת בית־הספר בידיו החסונות, ואיזה מורה תבקש מה ממנו.

אם הוזכרו בקשות של מורות, הוא שם לב שאחת מהן, אילנה, צעירה באמצע שנות העשרים, יפה וחיננית, הייתה

תכיפות המפגשים המיסו מחיצות ונוצר קשר בלתי אמצעי
נוצר ביניהם. בהתחלה הייתה התעניינות נימוסית בלבד –
"איך אתה מרגיש בבית הספר?", "מה אתה חושב על...".
עם הזמן התפתח הדו־שיח לתחומים שונים, גם האישיים. כך
נודע לו שאילנה הייתה נשואה לחבר שחיזר אחריה עוד מימי
בית הספר. חיו להם חיים יפים ומאושרים. עם פרוץ
המלחמה הוא קיבל צו גיוס, התייצב ליחידתו ויצא לחזית.
יותר לא שמעה ממנו עד שבאחד הערבים הגיעה לביתה
משלחת מטעם קצין העיר, מורכבת מקצין, אחות וחיילת
לבשר לה שבעלה נפל בקרב. בתקופה ההיא היא הייתה
בחודשי הריונה האחרונים. החיילת נשארה עמה כל הלילה
ובבוקר התמלא הבית קרובי משפחה וחברות. בעת השבעה
הבית רמה למרקחה והיא התהלכה כמסוממת ולא קלטה את
המתרחש. עם גמר השבעה גם נגמרה ההמולה, הבית
התרוקן, היא נשארה עם עצמה ולאט לאט החלה להסתגל
למצבה החדש. נולד לה בן, אותו גידלה לבדה. הורי בעלה,
שגרו לא רחוק מביתה, היו לה לעזר רב בטיפול בתינוק והם
ממשיכים לסעוד אותה כל העת. הם שמרו על קשר עמה
ומאז שנולד הבן, נכדם היחיד, הלך הקשר והתהדק. הם
אנשים צעירים עדיין, מסורים ודאגנים, המתייחסים אליה
כאילו הייתה ביתם. כאשר הבן גדל דיו והיא רשמה אותו
למשך היום לגן ילדים בשכונה, חזרה אילנה למשרתה

תולדות חייו של חיים הרשימו אותה מאוד ולא שבעה מלשואול עוד ועוד פרטים. הקשר ביניהם הלך והתהדק עד כדי כך שכאשר לא קראה לו לעזור לה במשהו, חיים נהג להתייצב מיוזמתו מדי פעם בפעם לשאול אותה האם היא זקוקה למשהו ממנו – אמתלה להיפגש עמה.

גילו של חיים היה במעט כפול מזה של אילנה; הוא י היה כול להיות אביה, אבל כנראה שהמשותף ביניהם גבר על פער הגילים. נושאי השיחות הפליגו למרחקים ועסקו בעניינים שונים. פעם היא סיפרה לו על כך שהיא מגדלת בגינתה מבחר גדול של צמחים שונים, בהם היא משתמשת להכנת תה, בטעמים שונים. חיים גילה התעניינות – הוא אוהב לשתות תה, אבל מכיר רק את התה הרגיל אותו הוא קונה במכולת. אילנה הזמינה אותו לבוא לביתה לטעום מהתה שהיא מכינה והבטיחה להכין מתכון שלה של תערובת צמחים מיוחדת. היא רשמה לו בפתק את כתובת ביתה והם קבעו את היום לבואו.

לט

חיים הופיע בדיוק בזמן שנקבע ואילנה כמעט לא זיהתה אותו בחליפה המחויטת שלבש, לראשונה בארץ (בישראל לא השתמש עדיין באף חליפה שהביא מספרד). על אף גילו ושערותיו המאפירות שמר חיים על הופעתו האתלטית המשדרת כוח והחלטיות, המהולים ברוך ומבע של טוב־לב. תכונות אלה הן שמשכו את תשומת לבָה של אילנה. מאז שאיבדה את בעלה, היא חשה בודדה מאוד. אמנם חברותיה

*

חיים התיישב על הספה בסלון ואילנה אצה להביא את תה
הצמחים שהכינה מקודם במיכל זכוכית מיוחד לשם כך. היא
העמידה אותו על פלטה חשמלית ששמרה על חומו.

מול חיים, על שולחן נמוך, פרסה מפה לבנה רקומה ועליה ערכה תקרובת – עוגיות ופיצוחים. היא מזגה את התה בזהירות לשתי הכוסות שעמדו מוכנות, התיישבה לידו ושניהם לגמו את המשקה המהביל באיטיות ובשקט. הם נהנו מכל לגימה, עד הטיפה האחרונה.

–"אף פעם לא שתיתי תה טעים כל כך", החמיא חיים עם הבעה של השתוממות.

–"אתה מגזים כמו ג'נטלמן" הגיבה עם חיוך מלא סיפוק על פניה והחלה ביניהם שיחה קולחת. בְּנֵה לא היה בבית משום שנשאר ללון אצל הסבים. אילנה אמרה להם שעליה ללכת לפגישה חשובה.

בפעם הראשונה גלשה שיחתם לשיחת נפש, בה שוחחו על הרגשות שהם חשים אחד כלפי השני. הוא ציין עד כמה תשומת לבה אליו ושיחותיה מיטיבים עימו. הוא איש בודד, אין לו ידידים איתם יוכל להחליף דעות. הוא ממש מחבב אותה וטוב לו להימצא בקרבתה. היא הגיבה גם היא מחבבת אותו. מאז ראתה אותו לראשונה היא חשה סימפטיה כלפיו וגם לה נעים להימצא בקרבתו.

הם ישבו קרובים זה לזה. חיים חש את גופה הרענן. שלא כאסמרלדה, אישה בשלה, שרירית, שתלטנית ובוטה, אילנה הייתה כה רכה ושברירית. נדף ממנה ריח בשמים עדין שהיה משכר אותו – תחושה כזאת טרם חש מעודו.

–"השעה מאוחרת, עלי ללכת", הפטיר חיים בהביטו בשעון ובלי משים חיבק קלות את כתפיה. אילנה התכרבלה בחיקו ולחשה לו:

–"אל תלך. אינני רוצה להישאר לבדי בבית הלילה."

חיים נשאר.

מ

ירחמיאל קרא פעם נוספת את הקטע שכתב על שתיית התה בביתה של אילנה ונזכר בחיוך נוסטלגי בַּתָּה ששתה עם דבורה שלו כאשר ביקר בביתה בפעם הראשונה. כמה שהם היו תמימים! הם התייחדו רק אחרי החתונה, בירח הדבש שבילו במלון באילת. עד אז, הסתפקו בנשיקות חטופות בהיפרדם...

חיים המשיך לבוא בהתמדה ללגימת התה המהביל של אילנה ולהישאר עמה, כדי שלא תישאר לבדה בבית בלילה. הקשר שהתפתח ביניהם היה לרוחם והם סיכמו להמשיך בו בינתיים כפי שהוא. הם ישמרו עליו בסוד. האמת היא שאילנה חששה מתגובת המשפחה והחותנים. עליה להכין אותם בסבלנות ובתבונה למצב החדש.

חיים לעומתה החליט לגלות לתקווה בהזדמנות הראשונה שתזדמן לו את המתרחש. היא די בוגרת כדי להבין ותקבל בברכה את הידיעה שהוא מצא לו חברה חדשה לחיים.

חיים היה בטוח בכך ובכל זאת מחשבות מוזרות הציקו לו. אסמירלדה הייתה מופיעה בחלומות, כשוכבת לצידו, קפואה, בלי לזוז ומבלי לדבר. רק חייכה לו חיוך קל, בשפתיים ובעיניים. הוא נזכר בחיים שחי עימה – נדמה לו שהם היו מאושרים. במיוחד אחרי שאספרנסה נולדה. אסמירלדה הייתה אישה קטנה, אבל חזקה בגוף ובנפש. אישה גמישה, שרירית ומוצקה, שלא ידעה מנוחה, ידיה ידיים של אישה עובדת משחר ילדותה. תמיד עשתה משהו במשק הבית, ללא

הוא תמיד השתומם כיצד היא הצליחה להתקשר לבנים ולהשפיע עליהם, וכיצד ידעה להביא אותם לקבל אותו, חיים, כבן זוגה. הקשר שלה לאספרנסה היה מעורר בו קנאה. עד כמה שהוא אהב את ביתו והקדיש לה תשומת לב, והיא החזירה לו אהבה, לא הצליח לחוש שבתו מתייחסת אליו כפי שהיא מתחברת לאימה.

כשירחמיאל קרא שנית את תיאורו על הקשרים ששררו בין חיים, אסמרלדה ואספרנסה, הוא הגיע למסקנה שהעביר אליהם את תחושותיו כלפי אשתו ובניו ויחסם אליו. אותו מכבדים ומחבבים, את דבורה הם אהבו והעריצו.

בלי משים, חיים החל לחשוב על אילנה ולא היה יכול שלא להשוות בין שתי הנשים. אילנה החביבה, שלא כאסמרלדה הנמרצת, הייתה רכה, רכרוכית, שברירית, תנועותיה רגועות ומדודות. לא היה יכול לתאר לעצמו מורה לילדי בית ספר עממי יותר מתאימה מאשר אילנה.

הן היו כל כך שונות בהופעתן ומזגן, ובכל זאת הוא מצא בהן תכונות משותפות רבות. שתיהן השתלטו עליו באופן מוחלט, כל אחת על פי דרכה. הוא – איש גדול, חזק, קשוח, אתלט – היה כולו כנוע מולן, מתוך רצונו החופשי, כי טוב היה לו כך. ועוד, שתיהן לכדו אותו ברשתן – הן היו

ואם לא הספיק – שתיהן הצילו את חייו: אסמירלדה פשוטו במשמעו, ואילו אילנה גאלה אותו מבדידות והתנוונות. מאז שהתקשר לאילנה החל להקפיד על הופעתו, על הלבוש, על התספורת ואפילו על שיפור צורת הדיבור. נישואים לאישה צעירה הם סגולה להרגשת נעורים, חשב בליבו.

מא

באחד הימים בא לקראתו קצין מלווה באחד הילדים ופונה אליו:

–"שלום, אני אבא של דוד (הילד שעל ידו). סיפרו לי שאתה לחמת בבריגדה הבינלאומית במלחמת האזרחים בספרד. האם זה נכון?"

–"כן, נכון", השיב.

"שמי מיכאל שביט, מיקי לידיני. גם אני לחמתי שם. אם לא מפריע לך, הייתי רוצה להיפגש עימך לשיחה ולשאול אותך כמה שאלות."

–"ברצון. אני לרשותך"

כך הוא הכיר את מיקי שהזמין אותו לביתו, וילה קומתיים בשכונה יוקרתית בעיר. פגישתם זו הייתה התחלה של ידידות שנמשכה לאורך השנים. מתוך החלפת החוויות מספרד, התברר להם שאף השתתפו יחד בקרבות, מבלי להכיר איש את רעהו.

מיקי, יהודי יליד קנדה. יחד עם עוד סטודנטים מהאוניברסיטה בארצות הברית בה למד, נסחף לרעיונות שהביאו אותם לבריגדה אמריקאית שהתארגנה לעזרת הרפובליקנים במלחמת האזרחים בספרד. הוא השתתף בקרבות רבים ולמזלו יצא מהם שלם. לפני מפלת הממשלה הספרדית, לאחר הפרידה הנרגשת של "לה פסיונריה" מהבריגאדה הבינלאומית שהתקיימה בברצלונה, הועבר עמה לצרפת, לא לפני שמסרו לה את נישקם בגבול, ובדרך לא דרך הוא ומספר חברים ביחידתו הגיעו לדרום צרפת, לחווה בודדה קרובה לגבול. הוא היה בין אלה שלא הצליחו לחזור לארץ מוצאם ונתקעו בצרפת.

עם פרוץ מלחמת העולם וכיבוש צרפת על ידי הגרמנים הוא יצר קשר עם המחתרת הצרפתית ובהיותו דובר אנגלית רהוטה היה פעיל בקשר רדיו עם המודיעין האנגלי. קבוצתו עסקה בין היתר בהצלת טייסים מהאווירייה האנגלית שצנחו על אדמת צרפת. על ההתנסות וההרפתקאות מתקופה זו הוא היה מסוגל לספר שעות וימים. הוא המשיך לחיות בהווה את כל מעשיו מהעבר שלא הירפו ממנו ועלו על פני השטח שוב ושוב בכל שיחת רעים. עם גמר מלחמת העולם הוא התגייס למוסדות היהודים בצרפת שעסקו באיתור יהודים משארית הפליטה, שהתחקו במיוחד אחרי ילדים יהודים שהוסתרו במנזרים ואצל משפחות נוצריות. הוא עבד כמדריך בפנימייה חינוכית, בה עמלו להחזירם ליהדות. הילדים המבוגרים יותר היו מודעים למוצאם ואף זכרו את שמותיהם האמיתיים, שלהם ושל הוריהם, מקום מגוריהם מקודם ופרטים נוספים על עברם, אבל הצעירים מאד לא זכרו הרבה. עם הכרזת מדינת ישראל עלה מיקי ארצה עם קבוצת ילדים והתגייס

עם גמר מלחמת השחרור, בדרגה סגן־מפקד פלוגה, הוא חתם על שרות בצבא קבע. הוא התחתן עם בחורה שהכיר במוסד החינוכי לילדים יהודים בו עבדו שניהם בצרפת. כעת היה גימלאי שסיים את הקרייקה הצבאית שלו בדרגת מפקד חטיבה, אבל מטעם משרד הביטחון נשלח לפעמים לצרפת למשימות מיוחדות עקב שליטתו בשפה הצרפתית וקשריו הטובים עם בעלי תפקידים בממשל ובצבא הצרפתיים, שפעלו עמו ב־Resistance בתקופת הכיבוש הגרמני. בכל פגישה הוא היה מוביל את השיחה למשימות העולמות האלה, אבל אף פעם לא סיפר, לו ברמז, מה היה תכליתן ומה היה תפקידו ופועלו. שומעיו נחשו שמדובר בענייני רכש, אבל איש לא העז לשאול שאלות וקיבלו את דבריו כפי שהם – סוד מדינה! לחיים תמיד הייתה הרגשה שמיקי מתוחכם מאד – היה לו צורך להתפאר במעשיו בבריגדה היהודית שלחמה בספרד, בפעילותו במחתרת הצרפתית ובמלחמות ישראל. הוא הגדיל לעשות דווקא בערפול המחושב בו עטף את משימותיו הסודיות בצרפת – אין דבר מרשים ממסתורין!

מיקי היה אבא גאה ומסור לשני ילדים, הצעיר בהם – דוד – הוא התלמיד בבית הספר של חיים.

חיים התקבל בביתו של מיקי כאורח רצוי, הרי הם אחים לנשק ממלחמה קשה ועקובה מדם. חיים הרגיש שם כבן בית, היה מוזמן לכל אירוע, חברתי כמשפחתי. הוא גם נהג להביא איתו את ביתו, כאשר הדבר התאפשר. בזמן האחרון גם אילנה ליוותה אותו וגם היא נהנתה מחוג חברתי חדש זה ואף

ידידיו של מיקי נעשו גם ידידיו של חיים. מרביתם היו קצינים שבעבר שירתו עימו באותן היחידות או כאלה ששרתים איתו כעת, אבל היו ביניהם גם אזרחים, לרוב חברים מילדות, ולמרות שדרכיהם בחיים נפרדו, קשר הידידות מהעבר הרחוק נשמר. הקצין הקשוח, התקיף והסמכותי בצבא היה בחייו האזרחיים אדם אחר – נעים הליכות, ידידותי, בלתי אמצעי ואיש משפחה. בין חבריו היה מי שפנה למסלול אקדמי וכיום הוא פרופסור בר סמכא בתחמו, אחרים העדיפו כיוונים אחרים ועשו חייל באומנות, בהוראה, בתעשייה ובמסחר. כולם – חברותיו וחבריו – הם אנשים מצליחים ומסודרים, ואולי היו כאלה שגורלם בחיים לא שפר והם התנתקו (או הורחקו?) מהחוג.

הידידות עם מיקי חילצה את חיים מבדידותו החברתית. אין הוא עוד איש ערירי, אלא אדם השייך לחוג חברתי רחב ומגוון. כשנודע לאחד החברים החדשים האלה, תעשיין מצליח, בעל בית חרושת לרהיטים, שחיים חצרן בבית ספר ושמע על עברו כאחראי על מחסנים, הציע לו מישרה דומה במפעלו כמנהל אחת המחלקות. חיים הודה לו בחמימות, אך סירב.

–"לפני חצי שנה הייתי מקבל הצעה כזאת בשתי ידיים, אבל כעת, הסתדרתי יפה בתפקידי כחצרן בית הספר ואינני מוכן לוותר על הסיפוק שלי בעבודתי, גם לא בעבור משכורת גבוהה יותר. מכל ההתנסויות השונות והמגוונות בחיי, כאן מצאתי את ייעודי. העבודה איננה קלה במיוחד, עלי להתרוצץ ללא הפסק. אין יום דומה למשנהו והאתגרים

– "לא חשוב מה אדם עושה, אלא איך הוא עושה והתגמול שהוא מקבל בתמורה. לא על כסף לבדו יחיה האדם. לא אני, בכל אופן", סיכם בנימה פילוסופית.

ירחמיאל היה מרוצה מאוד ממשפט אחרון זה, הממזה את השקפת העולם שלו. גם עבורו הכסף איננו העיקר בחיים, לא בשבילו בכל אופן, אף על פי שזה לא מפריע כשיש לך, אך כשהוא חסר החיים אינם חיים.

מב

רוב חייו התנהלו בבית הספר, בו היה הראשון להגיע ואחרון לצאת. הוא לא התלונן על כך, משום שנהנה ממלאכתו. מפעם לפעם נסע למרכז תל-אביב לרכוש דברים כמו חלקי חילוף, חפצים לכיתות, הזמנות מיוחדות של אחד המורים. הוא נהנה מאימון המנהל, שהאציל עליו אחריות וסמכויות רבות, הרי אחריות וסמכות הולכות תמיד ביחד, אין האחד מתקיים בלי השני.

יושב לו חיים באוטובוס חצי מנומנם, כאשר באחת התחנות עולה נוסע, משלם את הכרטיס ומתקרב אליו.

– "תסלח לי, אדוני. האם אתה חיים רפפורט?"

– "כן", ענה אינסטינקטיבית. הוא מקיץ מבוהל במקצת מהנימנם ומרכז את מבטו לאיש הפונה אליו, במאמץ לזהותו.

– "אינך מזהה אותי?"

–"רגע רגע. פניך מוכרים לי, אבל קשה לי להיזכר."

–"אני שמואל רבינוביץ. אינך נזכר בי?" , הציג האיש את עצמו בחיוך רחב על השפתיים, בהסירו את המשקפיים.

–"כן, כן", כעת הוא זוכר היטב. הם היו ביחד במכבייה ב-1935, לפני למעלה מעשרים שנה. האיש שָׁמַן קצת, הקריח קצת, הרכיב עתה משקפיים, גם שערותיו הלבינו קצת (כמו אצל כולנו), אבל אין ספק – זהו אותו שמואל רבינוביץ!

הם ירדו בתחנה הבאה של האוטובוס. נכנסו לבר, התיישבו באחד השולחנות, הזמינו כוסות תה והסיפורים קלחו. אחרי המכבייה שניהם לא חזרו לפולין, אלא נשארו בארץ. שמואל קיבל משרה של מורה להתעמלות בגימנסיה הרצליה בתל־אביב וכיום הוא מפקח מטעם משרד החינוך על הספורט בבתי הספר תיכוניים.

הזמן חלף מבלי שחשו בכך. מעל עשרים שנה לא התראו וכך נפגשים, סתם, במקרה. חיים היה המום, קשה לו להאמין. כן, לחיים היה קשה להאמין, אבל לא לירחמיאל. מקרים כאלה מתרחשים בעולמנו. הנה הוא זוכר שבמלחמת יום כיפור, בעת שירותו כאפסנאי במחנה צבאי בסיני, הגיע פעם מטעם הועד למען החייל משלוח של כובעי צמר לחיילים. אלה היו כובעים שמתנדבות בעורף סרגו עבור החיילים. לכל כובע היה מכתב צמוד, ציורים של ילדים וגם שקית עם ממתקים – שי לחייל. אחד החיילים שקיבל חבילה כזאת החל לקפץ ולצעוק משמחה. הכובע שקיבל היה סרוג על ידי ביתו והציורים היו מבניו. מתוך עשרות או מאות אלפי הכובעים שנסרגו עבור חיילים בכל החזיתות, הוא

מקרה נוסף, מרשים לא פחות, קרה לירחמיאל עצמו אישית. לאימו הייתה אחות צעירה בפולין, שלא הספיקה לעלות ארצה, כי הייתה צעירה ממנה בהרבה, עדיין ילדה קטנה. עם פרוץ המלחמה, הקשר של אימו עם משפחתה נפסק ולא התחדש יותר. כשהיא נפטרה, בהיותם בהמתנה בחצר בית הקברות מול המבנה ממנו יצאו עם עגלות הנפטרים שהובלו לקבורה, הכריזו על לוייה של אישה, ששמה כזה וכזה מבית כזה וכזה. ירחמיאל לא הכיר את שם משפחתה, אבל שם האישה ושם משפחתה כרוקה היו כשמה של אחותה הצעירה של אמו. מקריות שלא תתואר! הוא ניגש למלוויה כדי לברר את ה"חידה" והתברר לו שהנפטרת באמת הייתה אחותה הצעירה של אימו! אם לא די בכך, האחות הזאת, שנפטרה ממש באותו יום בו נפטרה אימו, גרה במשך שנים רבות מספר קילומטרים מבית אימו ואחת לא ידעה על השנייה – מקרה ממש מדהים!

האחיות לא זכו להיפגש, אבל כיום בניהן ונכדיהן פיתחו קשרי ידידות. ירחמיאל ובניו ובני שתי המשפחות ניפגשים לעיתים מזומנות (בשמחות, ולהבדיל באבלות).

מג

בינתיים תקווה סיימה את האולפן בהצלחה רבה, ועברית שוטפת בפיה. מעל לכל, התרשם חיים מהמהירות והקלות שבתו הסתגלה לרעיון שהיא יהודייה, או שמא היא מתחזה, נאמנה להשקפת האם הצוענייה. ספק אם תייוודע לו האמת,

בהמלצת מדריכים שבאולפן הוא התקשר לעליית הנוער ורשם אותה בחברת נוער באחד הקיבוצים, לאחר שביקרו בו והתרשמו טוב מפינת הנוער שלו. כבר בשבוע הראשון תקווה קיבלה "הורים מאמצים" – משפחה שאצלה הייתה מבלה לעיתים את שעות הפנאי שלה, משפחת גורפין (מקודם גורפינקל), יעל וגלעד, זוג צעיר ידידותי וחם, עם שני ילדים, בת 10 ובן 5, שהתקשרו מהר אליה כאל אחות מבוגרת.

ההתחלה, ככל ההתחלות, קשה היא. סביבה חדשה, הרגלים חדשים, חברים חדשים, אבל הזמן מיישר את כל ההדורים. לתקווה לא היו קשיים בלימודים, בהם הצטיינה כתמיד, במיוחד במקצועות הריאליים. במתמטיקה הייתה משכמה ומעלה מעל יתר התלמידים. היא הייתה פעילה בחיים החברתיים ורקדנית מבוקשת בכל המסיבות והאירועים בקיבוץ. גם בעבודה ההצלחה האירה לה את פניה. היא הייתה עוזרת אחרי הצהריים בגן ילדים והסתדרה עם הילדים ועם הגננות. אפשר לסכם בקיצור שתקווה הייתה לסיפור הצלחה בקיבוץ, הגדרה מדויקת באופן חלקי בלבד,

לפינת הנוער צריפי מגורים מעץ, בעלי 5 חדרים, לשלושה נערים בכל אחד, 2 כיתות לימוד, מועדון חברתי, מחסן בגדים, חדר ישיבה של המורים, חדר למטפלות, משרד. הכול בצריפים מעץ סביב מגרש-חצר מרכזי. בקיצור, 40 נערים ונערות בגילאים סביב 17 בממלכת נעורים השוכנת בקצה הדרומי של הקיבוץ, אבל נפרדת ממנו. הנערים חיו שם בינם לבין עצמם חיים מלאי שמחה, בחופשיות ופעילות חברתית ענפה. משם יצאו רק בכדי ללכת לעבוד מספר שעות במקומות העבודה בהם היו מסודרים, לרוב באופן קבוע, ומי שרצה היה הולך לבלות את שעות הפנאי אצל משפחתו המאמצת. לא כולם ולא תמיד. תקווה הרבתה ללכת למשפחה המאמצת שלה, כמעט מדי יום. כשהילדים היו שם אהבה לשחק איתם ונהגה לשבת במרפסת לקרוא ספר או לכתוב מכתבים; אהבה גם לשוחח עם ה"אמא" שלה, אישה חביבה שהקדישה לה הרבה תשומת לב. אמא אחרת לא הייתה לה ממילא.

תקווה אהבה מאד את הגיוסים בפרדס ובמטעים, אליהם יצאו הנערים מדי פעם, תמורת תשלום המוקדש למטרות חברתיות של הקבוצה. אהבה את הנסיעה לעבודה בפלטפורמה הענקית נגררת על ידי טרקטור עם גלגלים

לא כך הגיוסים בגידולי השדה ובשטחי הירקות, בהם היו צריכים לעשב או לקטוף כפופים או על הברכיים. את הגיוסים האלה תקווה שנאה, כי הזמן שם עמד מלכת והגב דאב.

היו גם הריקודים וההצגות. חברי קיבוץ "משוגעים לדבר" היו באים לפינת הנוער ללמד אותם ריקודים ולביים הצגות לחגים בקיבוץ. תקווה השתתפה גם בלהקת הריקודים של החברה וגם הופיעה בהצגות שלה.

מה שהכי הפריע לה בקיבוץ היה הקשר, נכון יותר חוסר הקשר, עם בני הקבוץ בגילה, שלמדו במוסד חינוכי הנמצא בקבוץ אחר ובאו לקיבוץ רק בסופי שבוע ובפגרות. חבורה סגורה, שהסתכלה על בני עליית הנוער שהתחנכו בקיבוץ כעל בני חסות.

מד

"אתם בודאי תופתעו לקבל ממני מכתב ממדינת ישראל. קודם כל עלי להתנצל בפניכם על שכל כך הרבה זמן עבר מאז מכתבי האחרון ששלחתי, מארגנטינה. לא כתבתי

כך הגענו לישראל, המדינה בה אנו חיים כיום. אבא עובד בבית ספר כמנהל (כתבה 'אדמיניסטרטור'). אני, לאחר שלמדתי את השפה העברית בקורס מיוחד במרכז של מהגרים, לומדת כעת בפנימייה בקיבוץ בצפון הארץ".

כך התחילה תקווה את המכתבים ששלחה לספרד לדודים הצוענים, לקונסואלה ודוניה גראציה. בהמשך הסבירה בקיצור מה זה קיבוץ – ישוב בו כל חבריו שותפים שווים, מן קואופרציה שכזאת, המצאה של החלוצים היהודים שהגיעו לפלסטינה אחר מלחמת העולם הראשונה. סיפרה עוד מספר פרטים על חוויותיה, עד כמה שטוב לה ועד כמה היא מרוצה מחייה. לסיום הבטיחה להרחיב יותר במכתבים הבאים והביעה את געגועיה לקרובים ולידידים. היא כתבה גם לארגנטינה לחברתה עמליה ולמשפחת יענקילביץ.

כולם השיבו למכתביה. מספרד נדמה היה שנדברו ביניהם, משום שלא הגיבו כלל לידיעה על יהדותה. ציינו שמתגעגעים לאספרנסה שלהם ומאמינים שעוד יתראו. שאלו על הארץ ועל הקיבוץ וקיוו שההתכתבות ביניהם תימשך.

קונסואלה דיווחה לחיים על השנויים שהתרחשו בחברה. על פי הצוואה שדון הרננדס השאיר הוקמה מינהלה

מנואל הנהיג שינויים במנגנון ובהתנהלות, שנראו לדוניה גראציה כנבונים. היא עצמה השתתפה בשיבות הראשונות כמזכירה וכרושמת הפרוטוקול, אבל החליטה לצאת לגמלאות. לא היה לה נוח עם המנהל החדש. הוא אמנם התייחס אליה בכבוד רב, אבל זמנים חדשים זמירות חדשות. חוץ מזה, היא כבר לא צעירה כל כך ודון הרננדס הבטיח את עתידה. הוא הוריש לה בצוואתו קצבה נדיבה לקיומה, שתקבל לכל ימי חייה והזכות להמשיך לגור בדירה, ללא תשלום.

גם קונסואלה סיפרה על ההתרחשויות בחווה שלה. אביה, דון רמון, נפטר. פתיל חייו דעך מיום ליום, עד שנגמר והוא החזיר בשלווה וברוגע את נשמתו לבורא. היא נשארה לבדה עם כל החווה. דיכאון וייאוש פלשו לנפשה. היא פנתה בכתב למנואל, שהוא בנו של בן דוד של אביה, והוא בא מיד לחווה, סייר בה לאורכה ולרוחבה, עיין בספרי הנהלת החשבונות וקיים איתה שיחות הבהרה. הוא הציע לה שותפות, על ידי כך שחברתו תרכוש חצי מהחווה בסכום שנראה לה סביר. הוא ייקח על עצמו את ניהול החווה ואת האחריות עליה והיא תקבל חצי מהרווחים. הוא גם הציע לה לעבור למדריד ואם תרצה, תוכל להתגורר בחיק המשפחה, בטירה. קונסואלה חושבת שמנואל היה נדיב והגון מאוד והם בהליכים להסדיר

במכתבה לעמליה, תקווה הרחיבה את הפרטים על חייה בקיבוץ. עמליה הקריאה בהתלהבות את המכתב בקבוצה בקן. סנסציה. ביקשו ממנה את הכתובת של תקווה וכמה מהנערים והנערות כתבו לה.

גם מיעקב קיבלה תשובה. דף קצר בספרדית עילגת עבור תקווה ומספר דפים באותיות צפופות באידיש, עבור חיים. סיפר על העסקים המתפתחים יפה ורווחים נאים בצידם. מצבו השתפר עד כדי כך שהוא שוקל ברצינות לבוא לביקור בארץ. מגיע זאת לאשתו פרידה ("גילה" בעברית). יש לה בארץ משפחה ענפה, אחים ואחיות, שהקשר עימם התרופף עד כדי כך שאין היא יודעת מי בחיים ומי לא. כן, הם בוודאי יגיעו בקיץ. הוא גם סיפר שמרדכי השליח סיים את תפקידו בארגנטינה וחזר ארצה, לקיבוצו בעמק יזרעאל.

ההתכתבות תבעה ממנה זמן רב. היא נהגה להביא לחיים את המכתבים שקיבלה ותשובותיה. חשוב מאוד היה לה שהוא יקרא אותם. חיים היה שולח את מכתביה, כי בקיבוץ לא עמד לרשותה תקציב לכל כך הרבה מכתבים לחוץ לארץ.

מה

תקווה נהגה לבקר אצל אביה פעם בחודש, לבית אותו שכר בקרבת בית הספר. הם שוחחו רבות. היא סיפרה לו על חוויותיה ב"קיבוץ שלה" והוא סיפר לה על חוויותיו ב"בית הספר שלו". היא הודיעה לו על החלטתה לא להישאר

הפעם הביאה עימה מכתב מיעקב. הוא הגיע עם אשתו לביקור בארץ ונמצאים בינתיים בירושלים, אצל משפחתה. יש לה קרובים רבים בעיר, כך שיישארו בה שבועיים לפחות ואחר-כך ייצאו לסיור מאורגן בארץ. בתוכניתם לבקר לפני חזרתם הביתה גם אצלו. חיים התקשה לקרוא ולקח לו זמן רב לפענח את הכתוב. למחרת הוא בעצמו ענה למכתב הזה, באידיש, והשתומם איך עדיין שלט בשפה זו לאחר עשרים שנה שלא כתב בה מילה. שפת ילדות לא שוכחים. אביו היה מתגאה בו.

בעת חיים היה שקוע בקריאת המכתב, תקווה בחנה אותו: –"אבא, אתה נראה טוב", החמיאה לו בשובבות. "התיספורת שלך מתאימה לך מאד. אתה נראה צעיר יותר".

חוא התפנה מקריאת המכתב ופנה אליה. משהו אמר לו שזה הרגע לו ציפה כדי לספר לה על אילנה. אסור לו להחמיץ אותו.

–"בבית הספר בו אני עובד היכרתי אחת המורות ושמה אילנה. התיידדנו והיא ששכנעה אותי להסתפר כפי שאני כעת. לדעתה הרעמה שהייתה לי הייתה משהו איום ונורא".

בספרד חיים בתחילה לא הרבה להסתפר ושערותיו צמחו וצמחו. הוא היה מושך אותן אחורה ואוסף אותן בשרוך. אסמרלדה הייתה מקצרת את מקלעת השערות כשהגיעו לכתפיים. לראשונה אצל ספר ביקר במדריד, אבל נשאר עם

תקווה התעניינה באילנה הזאת וחיים התעודד לספר עליה ומרוב התלהבות כמעט לא שם לב שברגע שהתחיל לפרט את היחסים שנרקמו ביניהם, עיניה האדימו ונעשו לחות.

–"איך יכולת?.." , מלמלה בקול עצור ומתחנן.

חיים שתק, מופתע והמום. בתו בוכייה. איפה טעה?

–"איך יכולת לעשות דבר כזה לאמא שלי?" , הפצירה תקווה, קמה ורצה להסתגר בחדרה.

אם יש דבר שהוא לא ציפה לו, שלא עלה כלל וכלל על דעתו, הייתה תגובה זאת של בתו. הרי תמיד נראתה לו כל כך נבונה, מבינה ובוגרת. הוא היה מודע לקשר האמיץ בין הבת לאמה, אבל מעל שלוש שנים חלפו מאז נפטרה אסמרלדה והוא נישאר בודד – היא, בתו האהובה, חיה את חייה בקיבוץ רחוקה ממנו והוא נותר גלמוד, צמא לחברה, לידידות.

נכון שמאז שהכיר את מיקי והצטרף לחוג ידידיו, מצא לפרקים מזומנים סביבה חברתית אוהדת לבלוי, אבל המפגשים האקראיים האלה לא מילאו את החלל העצום שאסמרלדה השאירה בלבו. חיים השתומם ולא יכול היה להבין שבחורה נבונה כמו תקווה בתו איננה תופסת עובדות חיים פשוטות כאלה. אולי הוא האשם, משום שלא העריך נכונה את המצב ונחפז יתר על המידה. הוא לא תיאר לעצמו שגם עם בת חכמה דרושה דיפלומטיה. כנראה שלא השכיל

דווקא עם דני, הבן של אילנה, העניינים התפתחו אחרת. פרט לפגישה הראשונה, הילד נכח תמיד בבית כשהוא בא. לא ברור לו אם הילד ידע והבין מה מתחולל בינו לבין האמא שלו. הילד נמנע מלהתקרב אליו והמשיך לשחק עם צעצועיו והתעלם לחלוטין מנוכחותו. אילנה לא התערבה ולא העירה שום דבר, לא לו ולא לילד – לא בנוכחותו, בכל זאת.

באחד הערבים, חיים ואילנה ישבו על הספה הגדולה ושוחחו בערנות על אירוע שהתרחש באותו בוקר בבית הספר. צריחות ובכי של דני הקפיצו את אילנה והיא אצה לקראתו כדי לחבק ולהרגיע אותו. גם חיים קם וניגש לראות מה קרה: משאית גדולה מפלסטיק הייתה מוטלת על הרצפה והארגז המתהפך שלה בידיים של הילד.

– "דני, תן לי לראות מה קרה ונראה מה נוכל לעשות."

חיים הרים את המשאית ולקח את הארגז מידי הילד, שעקב אחר הבדיקה בעיניים דומעות. חיים בחן את החלקים מכל הצדדים ביסודיות, לאט לאט, כאילו הוא ניצב בפני בעיה קשה ומסובכת. דני הפסיק לבכות והמתין בסקרנות למוצא פיו.

– "אני חושב שנוכל לתקן את זאת", פסק חיים. "אביא מחר דבק מיוחד ואני מקווה שנצליח לתקן". סיכם והניח את שני החלקים על הרצפה, בפिנה.

למִקְרַת חיים הביא עמו שתי שפורפרות קטנות של דבק אפוקסי. הוא התיישב על השטיח, דני הביא את שני חלקי המשאית וחיים ניגש למלאכה, כשדני עוקב אחר מעשיו בעניין ועוזר לו להחזיק את החלקים ה"חולים". הם ערבבו בקיסם מעל נייר עיתון ישן מספר טיפות משני המרכיבים של הדבק, מרחו בזהירות את המשחה על פני שטחי השבר של שני החלקים והצמידו אותם בחוזקה.

–"חייבים לחכות חמש דקות".

שניהם אחזו ביחד את חלקי המשאית שלא יזוזו, כשחיים מביט על השעון בקיר בסלון – חמש דקות של דממה מוחלטת ומתח. הם הניחו את הצעצוע בפינה, בעדינות, כאילו מדובר בקריסטל יקר ערך.

–"אסור לגעת בו עד מחר בבוקר", הסביר חיים בכובד ראש, כשאילנה מסתכלת עליהם מרחוק, משועשעת ומחייכת.

מז

בפעם הבאה שחיים בא אליהם הוא לא הספיק להתיישב כהרגלו על ספה ודני התקרב אליו עם המשאית בידיו.

–"ראה, דוד חיים: הצלחנו!" הכריז חגיגית, בפנים קורנות מרוב אושר.

זאת הפעם הראשונה שדני פנה עליו ביוזמתו ועוד קרא לו בשמו. הוא התכופף לכיוון הילד ונשק לו במצח. אילנה נשארה בצד, נהנית נרגשת מהמחזה.

–"דני, אמרתי לך שלא עוזר לבכות. בכי לא מתקן כלום".
חיים אמר את המשפט הזה לדני ומיד קלט שעליו לאמץ את
מוסר ההשכל שלו לעצמו.

גם לאיחוי הקרע שנפער בינו לבתו לא יעזרו בכי ורגשי
חרטה. לתיקון צריך "דבק אפוקסי", אבל איזה?

דני ו"דוד חיים" היו לידידים. חיים הקדיש לו תשומת לב
ושיחק עמו, ובתמורה זכה לחיבוקים ולחיבה. אילנה החליטה
שאם דני מקבל את חיים, כבר לא אכפת לה מה יגידו
במשפחה ואת דבר חברותה עמו הפיצה לכל עבר. התגובות
היו שונות כמספר האנשים להם סיפרה. כל אחד עם טעמו.
הוריה עיקמו במקצת את האף – "הוא יכול להיות אבא
שלך!" – אבל התרצו והשלימו. מעל הכול היא חששה
מתגובת הורי בעלה הנפטר וראה זה פלא: הם שמחו ואימצו
את חיים לחיקם ללא הסתייגויות והערות. מהביקור הראשון
אצלם חיים הרגיש כבן בית. הוא הסביר לעצמו שהפתיחות
כלפיו נבעה מהצורך שלהם לשמר את קרבתם ההזוקה
לאילנה, בגלל דני נכדם. בעלה הראשון של אילנה היה בנם
היחיד ונכדם הוא הנכס היקר ביותר בעולמם.

מח

באחד הערבים הביאה מונית את יעקב ואשתו לביתו של
חיים. כבר שבועיים שהם נמצאים בארץ ועד אתמול בילו
בירושלים, אצל קרובי אשתו. חלק מהאחים והאחיות אינם
בין החיים, אבל בניהם אירחו אותם בחמימות ובכבוד רב.
מה הפתיע אותם הוא שהאם – זקנה מצומקת כולה קמטים
אך מלאת אצילות, שגילה מתקרב למאה – עדיין צלולה

כעת הם בתל אביב ומתאכסנים בבית מלון מול הים. הם מתכוונים לצאת למחרת לטיול מאורגן של שבוע ימים בכל הארץ. אחרי כן בתוכניתם להשכיר מונית ליום שלם, כדי לנסוע לעמק יזרעאל לביקור אצל מרדכי בקיבוץ, שהוא גם "קיבוצו" של יעקב. הם מזמינים את חיים להצטרף אליהם – בדרך יוכלו לשוחח, כי כעת עליהם לחזור לבית המלון. המונית ממתינה להם. סיכמו ביניהם שיבואו בעוד שבוע לאסוף אותו בבית הספר, שם הוא ימתין להם בבוקר.

*

המונית הגיעה בדיוק במועד שנקבע. חיים התיישב במושב האחורי ליד יעקב וגילה עברה למושב הקדמי על יד הנהג – לא נוח היה להצטופף ביום קיצי כזה. למרות הנסיעה הארוכה, לא הספיקו לסיים את סיפוריהם.

בקיבוץ היה יעקב ממש בהלם: שום דבר נשאר כפי שהוא זכר ותיאר לעצמו. הכול השתנה ללא הפך: דשאים ועצים בכל מקום – גן עדן עלי אדמות.

מרדכי מצידו סידר לעצמו יום חופש מעבודה – "קיבל שבת" בעגה הקיבוצית – כדי להקדיש תשומת לב לאורחים. הוא כיבד אותם בדירתו בקפה ועוגיות ויצאו לסייר בקיבוץ, בבתי הילדים ובמפעל התעשייתי. המקום היחיד אותו יעקב זיהה היה המבנה הראשון בקיבוץ – בית ארוך בנוי אבנים, שבחלקו היה בית מגורים ובחלקו חדר אוכל ומטבח. במשך שנים שימש המבנה כמחסן וכמתבן, עד שלפני חגיגת יובל

בצהריים אכלו בחדר האוכל ענק, מואר ומרווח, עם ציפויי עץ מבריקים, שלדעת האורחים יפה כמה מונים מחדר האוכל של בית המלון בו השתכנו. יעקב התהלך כמו סהרורי בין השולחנות בניסיון לזהות איזה פנים מוכרים. הוא עצר מול כל חבר מבוגר והסתכל בפניו במבט חד ומרוכז, אולי הוא יזהה אותו, אחרי יותר משלושים שנה... מרדכי תפס אותו בזרועו ומשך אותו בקושי לפינת ההגשה כדי לקחת מגש וסכום ולגשת למזנון לבחור מנה. כשישבו לשולחן, מרדכי שאל את יעקב את מי הוא מחפש. יעקב החל לומר שמות מהרשימה החקוקה בזיכרונו ומסתבר שחלק מהחברים האלה כבר נפטרו, אחרים עזבו העירה או ירדו מהארץ כמוהו. בין אלה שחזרו לאירופה, מרביתם נספו בשואה ומי ששרד ועלה ארצה מחדש, לא חזר לקיבוץ. מהרשימה של יעקוב בודדים בלבד בקיבוץ ומרדכי הציע לגשת אליהם לאחר הארוחה.

אכזבתו של יעקב הייתה טראומטית. רק אחד או שניים זכרו אותו במעומם ולא גילו התלהבות מהמפגש. שנים כה רבות חלם לראות שוב את הקבוץ "שלו" וכעת נוכח לדעת שעבורו אין הוא קיים יותר. הוא חש שדפי הקבוץ "שלו" נשרו מאלבום התמונות שלו ואבדו. הקיבוץ הרשים אותו מאד, אבל מבחינתו האישית הביקור היה מאכזב ועצוב.

מרדכי נבחר עם חזרתו מארגנטינה למזכיר הקיבוץ. בהתקרב השעה ארבע אחר הצהריים התנצל על כך שעליו

משם נסעו מערבה, לקיבוץ של תקווה. מאז השיחה על אילנה, חיים ותקווה לא נפגשו עדיין. היא חדלה לבוא לבקר אצלו כהרגלה מקודם ואפילו פתק אחד לא שלחה לו. הוא היה מתוח מאד לקראת המפגש עמה ולא ידע למה לצפות, סיפר ליעקב ולגילה את סיפורו ושיתף אותם בחרדותיו, כדי שיהיו מוכנים לקבלת פנים קרה או צוננת. יעקב וגילה הגיבו שהם בהחלט מסוגלים להבין ומקווים לטוב.

תקווה קיבלה אותם בשמחה רבה, כלומר את יעקב וגילה. מחיים התעלמה לחלוטין, כאילו לא היה נוכח – לא נגשה אליו ולא דיברה עמו. חיים הבליג ושתק, מבלי להראות סימני רוגז או פגיעה. הוא נגרר אחריהם בשקט. אדם זר לא היה מנחש שחיים הוא האבא של תקווה, אלא היה מתרשם שהוא הנהג או סתם מלווה של התיירים שתקווה מדריכה. היא לקחה אותם לסיור בבתי הילדים, שהיו ריקים באותה שעה, כי הילדים היו בבית הוריהם. מפעלי הקיבוץ כבר היו סגורים והם ראו אותם רק מבחוץ. הלכו לפינת הנוער, שגם היא הייתה ריקה מאדם. בחדרה של תקווה הם נחו ושוחרו עד שבהתקרב שעת ארוחת הערב ניגשו לחדר האוכל של הקיבוץ, מבנה גדול ומפואר, שחלונותיו צופים לים. שבעים מהארוחה, פנו למונית. תקווה נפרדה מיעקב וגילה בחמימות ומחיים התעלמה לגמרי. עד כמה הוא נפגע וסבל רק הוא ידע, כי לא חשף את רגשותיו. הוא היה נחרץ בהחלטה לתת שהות לזמן – מה שיעשה בזמן, לא יעשה השכל.

המונית פתחה בדהירה דרומה, קודם לביתו של חיים ומשם לבית המלון. כולם היו, כפי שאומרים, עייפים אך מרוצים.

חיים היה מדוכה וכאוב מהתנהגותה של תקווה כלפיו, אבל התנחם בכך שמבחינת אורחיו יעקב וגילה הביקור היה מוצלח, מוצלח יותר מאשר בקיבוץ של מרדכי.

מט

מי ששלח את המכתב יישאר תעלומה לא פתורה: המזכירה הטכנית של הקיבוץ, תקווה או אחד המדריכים שלה? מה זה משנה, העיקר שהייתה בו הודעה על חגיגת הבאת הבכורים בקיבוץ, טופס משוכפל על ניר ירקרק, מקושט בציורי שבעת המינים. יום שישי, בשעת בין הערביים, בשטח המרעה. למטה שתי הערות: בבקשה לבוא בחולצות לבנות ותזכורת לרכזי הענפים להקדים למקום עם הביכורים.

בערב חיים לקח את המודעה כדי להראותה לאילנה. הוא מוכרח להיוועץ עמה איך עליו להתנהג. האם לנסוע או לאו. אילנה רק הציצה במודעה ולפני שקראה את כל תוכנה, התפרצה בשמחה:

–"יופי! נסע כולנו. דני ייחנה מאוד מהחגיגה. הוא אף פעם לא ראה דבר כזה, אף פעם לא היה בקיבוץ."

הפעם הוא כמעט התעלף. רעד עבר בגופו, מהקודקוד עד קצה אצבעות הרגליים. מין חרדה תקף אותו. הוא התנסה בכל מיני מצבים בימי חלדו – מהעימות לבדו עם קבוצות "שקוצים" בפולין עד לחימה בקרבות מרים בספרד, ומה לא? אבל פחד – פחד מעולם לא חש. פחד לא ידע מהו. והנה הוא פוחד כעת משום שאילנה רוצה לנסוע עמו לקבוץ של

אילנה חשה, או תיארה לעצמה, מה מתרחש בקרבנו.

–"חיים, אני מרגישה שאתה חושש מפגישתנו עם תקווה."

–"נכון", פלט חיים בקשי, כאילו בלע את לשונו. הוא לא היה דברן גדול, אבל הפעם המילים נעדרו מפיו. איך תגיב תקווה עם יביא את אילנה עמו?

–"חיים, אתה זוכר כמה חָרַדתי שמא קשרינו ייודע למשפחת? הנה אנחנו ביחד, כעת כולם יודעים וכלום לא קרה. לפעמים הדברים לא כל כך שחורים כפי שאנו מתארים לעצמנו. בריחה מבעיה איננה פותרת אותה – עם בעיות יש להתמודד."

חיים לא היה מסוגל לנהל שום דיון. הוא חש אובד עשתונות והחליט להשאיר הכול בידי אילנה. יעשה מה שהיא אומרת וניראה מה יקרה.

ג

הם ניצלו את הפגרה מהלימודים בבית הספר כדי לנסוע לקיבוץ, באוטובוס, ושם יחליטו על החזרה. אם לא ימצאו דרך אחרת, יזמינו מונית מחיפה השכנה.

בשעה שלוש אחרי הצהריים חיים, אילנה ודני ניצבו בפינת הנוער מול חדרה של תקווה. קולות וצחוקים של בנות בקעו מבפנים. אילנה הקישה נמרצות בדלת, שנפתחה ותקווה עמדה בפתח, מופתעת בראותה מי העומדים לפניה. את אילנה היא לא הכירה אישית, אף פעם לא ראתה אותה, אבל

–"שלום! אפשר להיכנס?", פתחה אילנה בקול מתנגן וחגיגי.

–"בבקשה", התאוששה תקווה, פתחה את הדלת לרוחבה וזזה הצידה כדי לפנות להם את דרך.

אילנה הייתה עליזה וחברתית מאד ונכנסה ראשונה, כשעיניה סוקרות את החדר וסוחבת את דני המלטף את רגליה. חיים נכנס אחריהם בפנים קפואות ומתאמץ לחייך.

–"את בוודאי תקווה, הבת של חיים. רואים מיד – אתם דומים מאוד."

תקווה חייכה ולא הגיבה.

מין צחוק עצור וקטוע פרץ מגרונו של חיים ומיד נעשה שוב רציני. הרעיון שתקווה דומה לו הייתה המצאה גאונית ממש... מאיפה היא שלפה אותה? אילנה באה כנראה מוכנה להתמודדות, בהחלטה נחושה לנפץ את המכשולים ולנצח בקרב.

לתקווה שערות שחורות כפחם, עורה השחום בהיר, גופה מוצק ומחוטב, אבל הייתה רזונת ולא כל כך גבוהה לעומת אביה גברתן, עם שערות אפרפרות (פעם היו בלונדיות) ופנים בהירים, אדמדמים ושזופים במקצת.

בלבו הוא חשב שתקווה דומה אולי יותר לאילנה מאשר לו. במחשבה שנייה שם לב שבכל זאת יש להם משהו משותף – צבע העיניים! לשניהם עיניים כחולות כאבן הספיר. העיניים

"יתכן שאילנה צדקה..." , חשב חיים בלבו, ורווח לו.

–"את בוודאי דומה מאד גם לאסמרלדה אמך", סיכמה אילנה בעליזות. "בקווי הפנים הספרדיים", המשיכה לאחר הירהור קצר, באותה אינטונציה עליזה, כדי לא לתת לדממה להשתלט על האווירה.

תקווה השתוממה שאילנה ידעה את שם אימה והסתקרנה לשאול:

– "מה? אבא סיפר לך על האמא שלי?"

– "איזו שאלה! הוא לא חדל מלספר עליה. אסמרלדה היא הדמות המרכזית בזיכרונות שלו והוא מהלל אותה כל הזמן. את יודעת מה? אני חוששת שבסוף עוד אקנא בה", אמרה כמי שלא מתכוונת ברצינות למה שאמרה.

המסר היה חד וחלק. אילנה שידרה לתקווה שאין בכוונתה לתפוס אצל חיים את מקומה של האמא שלה ונדמה שתקווה קלטה את זאת, משום שננסך על פניה חיוך ידידותי.

–"סליחה, אפילו לא הצגתי את עצמנו. שמי אילנה ואני חברה של חיים אביך וזה הוא דני, בני".

היא הרימה בעדינות את הזרוע של הילד המבויש והושיטה את ידו לתקווה, שלרגע היססה במבוכה, אבל לטפה את היד הקטנה של הילד, רכנה לקראתו ולחשה בקול רך "ש...לו...ם...!" , כפי שנהוג לדבר לילדים קטנים.

–"אוי! כמעט ואני שוכחת!", פלטה אילנה ומהרה לחפש במרץ בתוך התרמיל הבד הגדול שנשאה בצדה, תלוי על

אילנה הוציאה מהתרמיל חבילה ארוזה בנייר פרחוני מבריק והגישה אותו לתקווה.

חיים עמד בצד כחייל בחיל המשמר של מלכת אנגליה, דרוך ומתוח מבלי להוציא הגה מפיו ומבלי להסיט את המבט מבתו. הוא חזה במתרחש כבסרט מתח והשתוקק לדעת מה יקרה, אולם כל דבר דרמטי לא קרה. תקווה פנתה לשתי החברות שישבו על אחת המיטות והציגה את האורחים:

–"זה אבא שלי וזאת חברה שלו".

–"נעים מאד!", אמרו שתי החברות במקלה, קמו, התנצלו ויצאו מהחדר, בנסיגה דיפלומטית.

"אולי תשבו?", הזמינה תקווה את האורחים והצביעה בידה על המיטה ועל הכסא שהיו בחדר. בנוסף לשני אלה עמדו בחדר ארון בגדים ומכתבה. החדר, לשתי דיירות, היה נקי, מסודר ודי מרווח. אילנה ודני הדבוק אליה התיישבו על המיטה ואילו חיים התמקם בכסא.

תקווה, עדיין בעמידה, התירה את החבילה שקיבלה והניחה את ניר האריזה על המכתבה. הייתה זאת בונבונירה בקרטון בצורת לב גדול בצבע אדום ועליו מודפס באותיות זהב מובלטות "באהבה". תקווה הגישה להם את הקופסה הפתוחה וכל אחד, גם היא, התכבד בבונבון אחד עטוף בנייר שקוף צבעוני. לדני היא ביקשה שייקח עוד אחד ולא התקשתה לשכנע אותו. שקט השתרר כשעסקו בבונבונים. שוב אילנה שברה אותו ונטלה לעצמה את רשות הדיבור:

–"תקווה, זאת הפעם הראשונה שדני מבקר בקיבוץ. הוא שמע שבקיבוצים יש משקי ילדים עם חיות. אם משק הילדים אינו רחוק, האם את מוכנה להראות לו אותו?".

–"אין בעיה. משק הילדים שלנו ממש על ידינו. בוא דני, בוא איתי". היא אחזה בידו ומשכה אותו קלות. הוא הלך אתה. חיים ואילנה הלכו בעקבותיהם ובדרך התלחשו ביניהם. הדיבור חזר לחיים.

ממשק הילדים – לא בקלות הוציאו את דני משם – ניגשו למשפחה המאמצת של תקווה, יעל וגלעד גורפין, שאירחה אותם בכבוד רב וגינונים. הם ישבו במרפסת הגדולה וניהלו שיחה ערה על דא ועל הא.

–"כדאי לנו לזוז, כדי שנתפוס מקומות טובים", אמר גלעד, בהסתכלו בשעון. כולם קמו ויצאו בצוותא לדרך.

נא

שעת בין הערביים. בשטח המרעה נקצה חלקה גדולה, ובה אמור להתקיים טקס הבאת הביכורים. במפלס הנמוך הרכיבו במה גדולה מחלקים מתפרקים ולצדדיה שבעה שערים בצורת קשת בנויים ממוטות ברזל בניין עגולים, מעוטרים בכפות זקלים, עלים ופרחים – שלושה משמאל וארבעה מימין. בכל אחד מהשערים היה תלוי שלט עם שם אחד משבעת המינים.

בשתי פינות הבמה בחזית, רמקולים ענקיים.

במורד, בצורת אמפיתיאטרון, קרשים רחבים על חבילות קש שמשו מושבים עבור החברים וציבור האורחים. חג הביכורים, מבחינת מספר הנוכחים בו, הוא החג הגדול ביותר בקיבוץ, כי הוא החג היחיד ללא הגבלה להזמנת אורחים. אנשי העיר אוהבים לבלות את החג הזה בקיבוץ, בחיק הטבע. בקיבוצה של תקווה הוא התקיים על גבעה הקרובה לשפת הים ובעת שהשמש שוקעת ורוח קלה, נעימה ומרעננת נושבת מן הים.

בזמן שחברים העובדים בענפי הקיבוץ התכוננו להתחלת הטקס, הגישו שלגונים לציבור, לשמחתם של הילדים, וגם של המבוגרים.

–"הקהל מתבקש לשבת. אנו רוצים להתחיל בטקס הבאת הביכורים", הכריז מנחה הטקס במיקרופון בקול חזק ובנימה מתחננת, והמתין קצת לרגיעת הציבור.

–"שבעה ימים תספרו החל..." , החלה חברת קבוץ בקול חגיגי את מסכת החג, שהתנהלה כמדי שנה על פי מיטב המסורת הקיבוצית.

בתחילה ריקוד "שבעת המינים" על ידי שבע חברות צעירות עם סלים על כתפיהן, שירת מקהלת הקיבוץ, ברכת רכוז המשק והבאת ביכורים מכל הענפים החקלאיים של הקיבוץ, שנציגיהם – בחור ובחורה – הניחו על יד הבמה מגש עץ עם מוצרים חקלאיים שהענף מגדל. צוות עובדי הרפת הביא עגל קטן עם בקבוק ומוצץ בפיו.

מסמר הטקס, כבכל שנה, היה הופעת משק הילדים. אחרי עגלה קטנה מקושטת בפרחים רתומה לסוס פוני קטן הלכו בשורה עורפית ילדי בית הספר, כל אחד נושא בידי "דייר"

בין משלחת למשלחת של ענפי המשק השונים היו הופעות מקהלה וריקודים. ילדי הפעוטונים יצאו ברונדו המסורתי בו כרגיל פותחים ילדי הקיבוץ את הופעתם בחגי הקיבוץ. בקצב המנגינה "סלינו על כתפינו", הילדים, כל אחד עם אחד מהוריו, צעדו בשורה למרכז הרחבה מול הבמה ומבצעים כל מיני מעגלים, בלוי תשואות הקהל והצחוק המפרגן שמעוררים הילדים הקטנים שהתבלבלו בתפקידם.

להקת ריקודים של נערי עליית־הנוער, ותקווה ביניהם, הופיעה בתלבושות צבעוניות במחרוזת ריקודי־עם עליזים. הם רקדו יחפים בזוגות ובמעגלים גדולים וקטנים בסירוגים, עם קפיצות מרהיבות וצעדים חינוניים. הקהל פרץ במחיאת כפיים סוערות.

להקה של שש בנות־הקבוץ מהמוסד החינוכי, לבושות בשמלות כמו סדינים לבנים מתעופפים, נעלי בלט על רגליהם וסרטים כחולים סביב הראש בגובה המצח, רקדו בתנועות קצביות מוזרות של ידיים וגוף, התרוצצו על הבמה, כל אחת בצורה אחרת, התגלגלו ברצפה. המוזיקה שנשמעה ברקע – מסתורית, עם הקשת תופים ורעשים של רוחות מעולם אחר – מעין ריקוד מודרני. תקווה לא הבינה ולא אהבה אותו. היא העדיפה את ההופעות המרנינות של הילדים הקטנים, מהגנים ומבית הספר.

הורי התינוקות שנולדו בשנה האחרונה עלו אתם על הבמה, כשהאחים הבוגרים מלווים אותם. הכרוז קרא את שם

שוב עלו על הבמה ילדים מבית הספר והפעם להפרכת יונים צחורות המבשרות את השלום שבוא יבוא.

לתיאור טקס הבאת הביכורים בקיבוץ בפרטי פרטים הסתמך ירחמיאל על מה שראה כשהיה ילד בשבוע החופשה שבילה פעם אצל קרוב משפחתו הקיבוצניק. בשבילו היה זה חיזיון בל ימחה בזיכרונו.

נב

תם ונשלם הטקס הארוך ומגוון. חיים, אילנה ודני הלכו עם תקווה והמשפחה המאמצת שלה לארוחת ערב חגיגית, מורכבת כולה מגבינות ודברי חלב, שהוגשה על שלחנות עגולים מפזרים על הדשא ועל המשטח המרוצף הגדול מול חדר האוכל.

בקיבוץ היה בית־הארוחה ובתיווכו של גלעד, האבא המאמץ של תקווה, חיים שכר בו "צימר" ושם הם לנו בלילה, לא לפני שהתארחו אצל המשפחה ושוחחו עד מאוחר. דני נרדם על הספה וחיים נשא אותו למיטה, כשהוא ישן על ידיו.

נג

למחרת בבוקר תקווה, האורחים והמארחים טיילו בקבוץ. אילנה ותקווה הלכו רוב הזמן ביחד ושוחחו ביניהן. חיים לא

באיזשהו רגע אילנה אמרה לתקווה שיש לה משהו לומר לה בפרטיות. שתיהן התרחקו מהקבוצה המטיילת והסתודדו.

–"תקווה, ברצוני לספר לך משהו, בתנאי שתבטיחי לי לא לגלות לאיש, ובמיוחד לא לאבא שלך. הוא טוען שאת יודעת לשמור סודות. את מבטיחה לי?"

תקווה, אם מתוך סקרנות, אם מתוך נימוס, הבטיחה.

–"לא סיפרתי עדיין לאיש, גם לא לחיים – את הראשונה." אילנה הנמיכה את קולה והביטה סביב כדי להיווכח שלא מאזינים לדבריה, צעד מחושב להוספת נופף דרמטי למעמד. "אני מצפה לתינוק מחיים, אח או אחות לך ולדני. אנא, אל תספרי לאבא שלך, אני רוצה לגלות לו בעצמי."

לאחר ארוחת הצהריים בחדר האוכל של הקיבוץ, גלעד, האבא המאמץ, תפס יוזמה והשיג "טרמפ" עבורם אצל אורחים של השכנים, ברכב טרנזיט גדול. לקראת הערב נסעו לתל-אביב.

בחנייה לא ניגשה תקווה לחיים, אבל נפרדה מאילנה ומדני בחיבוקים חמים ובנשיקות. חיים לא ניסה לכפות את עצמו על בתו, עמד בצד ונהנה מהמחזה. איך אילנה הצליחה אפוא שהוא נכשל? מילא, תקווה עדיין רחוקה ממנו, אבל הוא יודע שיגיע אליה.

כאן סיים ירחמיאל את ספרו, כותב "סוף־ף" באמצע השורה החדשה בעמוד האחרון של המחברת האחרונה וסגר אותה.

הוא יכול היה להמשיך בסיפור עוד כהנה וכהנה, כי רעיונות לא חסרו לו, כמו למשל, על שירותה של תקווה בצבא, כתצפיתנית במגדל פיקוח בשדה־תעופה צבאי בדרום; על היכרותה עם בחור, נניח קצין או טייס קרבי, כיצד שניהם הלכו ללמוד באוניברסיטה, סיימו בהצטיינות וקבלו מילגות להתמחות בארצות הברית, וכה הלאה וכה הלאה. ועל חיים, יכול היה לספר על פגישתו עם מרדכי כמה שנים לאחר הביקור עם יעקב, ואיך מצא אותו בבית הסיעודי בקיבוץ, חולה אלצהיימר...

כל מה שחשב היה פרי דמיונו, אירועים סבירים, אם כי קבע שספרו לא יתבסס על הביוגרפיה שלו. הוא יהיה דמיוני־ריאלי, כלומר: צילום דמיוני של מצבים שלא התרחשו במציאות, אבל היו יכולים להתרחש.

הוא לא ילעס את סיפורו כמו מסטיק. נגמר!

פרק 2

א

ירחמיאל גמר את הספר, כלומר גמר לכתוב אותו, זאת אומרת שלא גמר. עברו, ספר כתוב שלא הודפס הוא עובר שלא נולד – חבלי לידה שאין איש יודע כמה זמן יימשכו ואם בכלל יצא הספר לאור. עם כתיבת "סִוֶּרְף" באמצע השורה האחרונה של העמוד האחרון במחברת האחרונה וסגירתו, מרוצה מעצמו, הוא נכנס לפרדס ומי חכם ויודע מתי ואיך ייצא ממנו.

ראשית חוכמה, למרות הכתב היפפה שלו, רצוי להגיש כתב־יד של ספר כשהוא מודפס בצד אחד בלבד של הדפים, ברווחים של שורה־כך־שורה־לא, עם שוליים רחבים להערות העורך או העורכת; אין מדפיסים ספר בלי עריכה מקצועית, כך הדריכו אותו אנשים יודעי דבר עמם התייעץ.

כאן מתעוררת בעיה פשוטה – לירחמיאל אין מחשב ואפילו מכונת כתיבה אין לו. עברו מחשב איננו רק חלום, אלא חלום בלהות. לעולם לא העז להתקרב למחשב, קל וחומר לגעת בו. גם למכונת כתיבה לא נזקק מעולם, אפילו לא לחישובית דיגיטאלית פשוטה. גם עם החשבונות שהיה עליו לעשותם בסניף הדואר הוא הסתדר טוב מאד בלי חישובית, כפי שהסתדר בחיים בלי שלמד לנהוג במכונית. הוא לא ילך עכשיו, בגילו, להתמודד עם מכשיר כה מסובך ומפחיד. אפילו בטלוויזיה הוא לא התעסק בזמן שדבורה הייתה חיה.

אל תעסיקו מן הפיסקה האחרונה שירחמיאל חדל-אישים. הוא היה זה שבבית סוחר דברים, מעביר דברים, מרים דברים ומוריד דברים... תפקידים אלו מילא בצד הטוב ביותר, עד כדי כך שדבורה אשתו הייתה נוהגה לומר שלא ידעה איך בלעדיו הייתה מסתדרת בחיים (לאשה זאת היה חוש הומור!).

כל נכדיו אשפי מחשב, דבר שאינו מפליא איש בימינו. כיום הילדים מתעסקים במחשב עוד לפני לפני ללכת לגן הילדים. מדוע לא יפנה לנכדתו הבכורה – לי, כתבנית שאצבעותיה מרחפות על מקלדת המחשב כמו שארתור רובינשטיין ניגן על קלידי הפסנתר בלי להסתכל עליהם? הוא מעולם לא ביקש דבר וחצי דבר מנכדיו, אפילו לא ידע איך עושים זאת, אבל אדם במצוקה מסוגל להזיז הרים: הוא ידבר עם לי.

כאשר לי נולדה, אמה ביקשה לקרוא לה בשם סבתא לאה ז"ל, אבל לטעמה שם זה לא היה מספיק מודרני וישראלי, לכן הסבו אותו לליאת. מקטנטונת קראו לה "לי", וכך היא נשארה עד היום.

כשדבורה הייתה בחיים, ביתם המה ילדים ונכדים, הכרוכים אליה. לא שהתעלמו מסבא ירחמיאל, אבל דבורה הייתה הכתובת לבקשות, לשיחות, להתייעצויות, לתלונות, לכל. במשפחה הוא היה נוכח על ה"במה" על ידה, אבל היא הייתה השחקנית הראשית, שמשכה אליה את כל המבטים. היא הייתה זו שהפעילה את כל החוטים המשפחתיים. לאחר פטירתה של דבורה, כפי שכבר סופר, הבית התרוקן. שתי בנותיו החלו בימים קבועים לבוא לבדוק את העניינים, כל אחת בתורה. מדי פעם באו בלווי בניהם, נכדיו. לרוב הקשר

ירחמיאל חייג ללי וביקש ממנה לבוא אליו. יש לו דבר מה אליה. באותו ערב היא התייצבה בפניו, ישר ממקום עבודתה. היא הייתה בחורה נמרצת ויעילה, ממש כמו סבתא דבורה. מילדות ידעה בדיוק מה היא רוצה. נכדתו הראשונה, כשהייתה קטנטונת ועדיין היחידה, משוש חיו, ירחמיאל מרוב חיבה הוא לא ידע איך לפנק אותה והיה קורא לה ברוך "לי-לי-לי" עם מנגינה אוהבת, עד שפעם היא גערה בו בתוקף האופייני לה, בטון פסקני שלא משאיר מקום לדיון:

–"סבא, לי קוראים 'לי'!"

זה הספיק. מאז הוא נוהג לקרוא לה לי, וזאת ללא כל גיבונים והתחכמויות.

–"סבא, קראת לי? אני פה."

–"לי, אני זקוק לעזרתך. כתבתי ספר וברצוני לדעת אם את יכולה להדפיס אותו."

–"מה? כתבת ספר? על מה?". התעניינה, כולה חיוך.

–"ספר דמיוני, לא משהו מיוחד. נובלה. לא סיפרתי עליו לאיש. בואי איתי ואראה לך את כתב-היד."

נגשו למכתבה והוא הוציא את החוברות מהמגירה והגיש לה אותם. היא בחנה אותן בעיון וקראה משפט פה ושם.

–"לא נראית לי עבודה רבה ובוודאי שאהיה מוכנה להדפיס לך. הבעיה היחידה היא שאני עסוקה מאד, כך שזה ייקח קצת זמן. אם זה לא בוער, ברצון..."

–"לא, מצדי אין בעיות, אני סומך עליך שיהיה בסדר".

לי הכניסה את החוברות לתיק המנהלים שנשאה עמה והם נפרדו לשלום, לאחר שסיכמו ביניהם שאם יהיו לה שאלות, היא תבוא לברר אותן עמו.

ב

לי, בחורה משכילה, עם תואר ראשון בעריכת דין, עבדה כמזכירה ומתמחה במשרד עורכי דין מכובד בתל־אביב. הספר של סבא היה בשבילה תגלית בלתי צפויה ובהגיעה הביתה, אחרי שאכלה את ארוחת הערב, השתלטה עליה הסקרנות. היא התישבה בכורסה מול הטלוויזיה מבלי להפעילה ושקעה בקריאת המחברות. בערבים הבאים היא המשיכה עד שסיימה את כולן. החזיקה על ידה פנקס ורשמה בו הערות לבירור. אישה מסודרת, תכונה שירשה בוודאי ממנו, סבא ירחמיאל.

השאלה הראשונה ששאלה אותו הייתה מדוע הוא מתחיל את הספר עם עורבים, שאינם מופיעים כלל בספר.

–"נכון שהעורבים האלה אינם מופיעים בטקסט של הספר, אבל הם נוכחים בו כל הזמן. כל בוקר הקרא־קרא שלהם הזכיר לי שעלי לקום ולהמשיך בכתיבת סיפורי. בעיני הם שותפים למעשה ומגיע להם שאזכיר אותם בפתחת הספר."

כך המשיכו מדי פעם בדיונים על עלילת הספר. לי ביקורתית מאד – העירה הערות, הציעה הצעות, המליצה על מחיקות פה ועל תוספות שם, החלפת בטוי מסוים וסדר אחר של מלים במשפט. הם נראו כשני שותפים במזימה סודית, בה כל פרט חשוב וגורלי. הזדהותה עם תפקידה הלכה

פעם כשהציעה לו להחליף ביטוי שנראה לה פשוט מדי, "וולגרי" להגדרתה, באיזה ביטוי יותר ספרותי, הוא הגיב ש"אין הוא כותב ספרות, אלו ספר". אין הוא מתכוון להשתמש בלשון של עגנון, טשרניחובסקי או אחרים. כבודם במקומם מונח, אבל אין הוא שואף להדמות להם או לחקות אותם. הוא מתבטא בלשונו, כי איננו יודע ואיננו יכול אחרת.

–"החגשתי את כתב־היד של ספרי לעיונו של ידיד שלי", סיפר לה, "הוא אמנם צעיר בהרבה ממני, אך אני מעריך מאד את פיקחותו ושיקול דעתו. ציפיתי לתגובתו כתלמיד שמגיש חיבור למורה בכתה. הוא שאל אותי אם אני מרבה לקרוא את בוקאצ'יו, כי צורת הכתיבה שלנו דומה. עניתי לו שההשוואה מחמיאה לי מאד, זכור לי שראיתי בקולנוע סרט מבוסס על סיפורי דקמרון, אבל לעולם לא קראתי אף לא שורה אחת מסיפוריו.. אני גם בטוח שהוא לא קרא מה שאני כתבתי, כך שאין לי שום הסבר מהיכן הדמיון בכתיבה שלנו. חבל שאין אני מאמין בגלגול נשמות..."

הוא קם ממושבו וניגש לשולחן נמוך ליד הכורסה בה נהג לשבת לצפייה בטלוויזיה, עליו הייתה ערמה לא מסודרת של עיתונים. הוא לקח אחד מהם וחזר לשבת מול לי. הסתבר לה שהיה זה מוסף ספרותי של העיתון עליו הוא היה מנוי. שני דפים בסך הכול – ארבעה עמודים. אם לקחת בחשבון את מודעות התעמולה והתמונות, חלקן די גדולות, השטח

–"ברשותך, לי, אדגים לך מה לדעתי ההבדל בין לכתוב ספר לבין לכתוב ספרות", אמר והרכיב באיטיות את משקפי הקריאה. הוא עלעל במוסף וסקר את ארבעת עמודיו מלמעלה למטה עד שאיתר מה שחיפש וקיפל את העיתון כדי להקל עליו את הקראת הקטע.

–"אקרא לך רק משפט אחד של מבקר שבמוסף מדור קבוע המוקדש לנושאים ספרותיים. הפעם זה מאמר מקיף על פלוני אלמוני, לרגל מאה שנים להולדתו. מדובר בסופר גרמני חשוב על פי המחבר – אני מודה בענווה שבקוראי מאמר זה, שמעתי עליו לראשונה."

ירחמיאל נשם עמוקות, הזדקף והקריא בקול רם משפט בעל שלוש שורות, עם הטעמה של קריין מקצועי. סגר את העיתון, הניח אותו על השולחן ופנה ללי:

–"לי, הגידי לי בבקשה, האם ברור לך מה רציתי להזגים? כבר שנים שמדי שבוע בשבוע אני קורא בשקדנות את המוסף לסיפרות מתחילתו עד סופו ורגיל לשפתו. המשפט שקראתי לך בנוי מילים יפות, אבל לא קלטתי מה כוונת המחבר. למרות שהמשפט מנוסח היטב, הייתי אומר מנוסח ברמה אקדמית, והוא מתנגן באוזניים כמו שירה קלאסית, מה הוא אומר? אני קורא את המשפט וחוזר לקרוא אותו שנית, אך אינני מבין. בעבורי זאת "כתיבה ספרותית", לעומת "כתיבת ספר" כפי שאני עשיתי. נכון שספרים עשויים להיות ספרותיים, אבל לא כל מי שכותב 'ספרותי' מסוגל לכתוב

הוא עשה תנועת ידיים של מי שמשתחוה לפי קהל בגמר ההצגה כדי להביע בכך שסיים לדבר ומוכן לשאלתה הבאה. הנכדה לא מצאה לנכון להגיב. היא קיבלה את דבריו כפשוטם, כמי שמכבד את זכותו של כל אחד לחשוב מה שהוא חושב. היא הסבירה לו שמסקרן אותה מהיכן סבא ירחמיאל לקח את דמויות הספר. האם הם פרי זיכרונותיו והתנסויותיו האישיים?

- "כולם מהדמיון שלי, הכול דמיוני, אבל לא אוכל להוסיף 'כל דמיון לאנשים או אירועים מציאותיים הוא מקרי בלבד', משום שאף על פי החלטתי לא להשתמש בנתונים ביוגרפיים שלי, מנין לי הביטחון שפרטים מסוימים לא התגנבו מתת-ההכרתי, מבלי שהתכוונתי לכך וללא ידיעתי? אני חושב שבכל ספר, גם אם הוא ספר לימוד מתמטיקה או דקדוק, משתקפת אישיותו של המחבר. מכירים את האדם בכיסו, בכוסו ובכעסו – למעשה בכל מה שהוא עושה – ובוודאי במה שהוא כותב. אפילו בחתימתו בלבד. אני מכיר גרפולוגית שמנתחת את אישיותו של אדם על פי חתימתו. אדם לא יכול לברוח מעצמו ומי שכותב או יוצר משהו, כותב ויוצר כפי שהוא יודע וכפי שהוא הנו. אם הוא מעתיק ממישהו אחר, הסיפור הוא אחר..."

- "ייתכן שלדמויות שיצרתי תכונות של אנשים שהכרתי", היריהר בקול והמשיך, בכובד ראש, "ומי יודע אם אין בהן גם דברים החבויים אצלי". אמר ושתק, נשען עמוק בכסא, בהביטו ישר לתוך עיניה של לי, כאילו רצה לפענח אם הניח את דעתה.

היא לא הגיבה על השגותיו והמשיכה לשאול, על מקומות, אירועים ותיאורים שבספר, מהיכן נשאבו הרעיונות הללו. ירחמיאל, במאמץ לתת מענה הוגן והגייוני לשאלות נכדתו, בחן את מחשבותיו והגיע למסקנה ששאלותיה גורמות לו להיטיב להבין את הגיגיו. החיים אינם חולפים חלק, כמו חוט ישר שמשחילים דרך קוף של מחט. אם לכתוב סיפור עלילה סביר, המשקף איזושהי מציאות אפשרית, עליו להיות פתלתל, עקלתון ולהתפתח במשעולים בלתי צפויים, כי כאלה הם החיים. מה לומר? מעניין איך פועל מוחו של אדם. מלהיב!

– "שאלות מעניינות", הינהן בראשו והמשיך כאילו הסביר לעצמו "בעת שכתבתי, לא נתתי את דעתי על הפרטים האלה. הסיפור זרם מעצמו. לא תכננתי מראש דרך איזה מדינות יחלוף סיפורי. נכון שברוב ימי לא יצאתי את השכונה, בה נולדתי ובה כנראה אמות. לעולם לא יצאתי את המדינה שלנו. אולי דווקא משום כך הרחבתי את העלילה למדינות אחרות... קראתי על ארצות רבות, גם שמעתי עליהן ברדיו וראיתי בטלוויזיה תוכניות על ארצות העולם רבות. בעצמי לא הייתי במקומות שתיארתי, אבל אני 'זוכר' אותם..."

לאחר הרהור נוסף, הוא המשיך לפתח את מחשבתו:

– "למעשה כן הייתי במקומות שתיארתי – בעת שכתבתי עליהם. לכן השתדלתי לפרט ו'לצלם' אותם. ייתכן שמבחינה טכנית לא כל כך מקובל בסגנון הסיפורת המודרנית לתאר תמונות בפירוט רב כל כך כפי שעשיתי עם החזירייה בחווה הספרדית (דרך אגב, נדמה לי שאף פעם ראיתי חזיר אמיתי...), עם המחסן של שקי קמה ועם בית המלאכה של חולצות. אינני כותב על סופרמן, על איש נושא רעיונות

לי הביטה בסבא מבלי להסתיר את הערצתה. עוד שאלה בפיה.

–"מדוע תקווה מתנתקת מאביה, אם היא נבונה ובוגרת כזאת? חיים היה כל כך בטוח שהיא תבין אותו."

–"אני לא יודע! אף אחד לא יודע. תגובת אדם מול מוות, גירושים ואירועים דומים בחיים היא עד כדי כך בלתי צפויה שאיש איננו מסוגל לחזות כיצד הוא עצמו היה מתנהג במצב דומה. אני חושב שהדילמה הקשה בנשואים שניים של אלמן או אלמנה עם ילדים איננה מה תהיה תגובתם, אלא האם ההורה צריך להתחשב בדעתם, או לדאוג לאושרו שלו. אישית אני מכיר גרסאות שונות. יש מקרים שאחים ואחיות מגיבים בצורות מנוגדות וקוטביות על מעשה גירוש או התקשרות חדשה של אחד ההורים. מדוע? לך תדע..."

בנושא זה לי הסכימה עם הסבא. היא מעריכה הורים המוכנים להקריב מחייהם למען הילדים ולשמור על המסגרת המשפחתית גם כשהיא כבר נהרסה למעשה ושנמנעים מלהתקשר לבן־זוג אחר, אך לבנים אין זכות להתערב או לשפוט אותם – ההחלטה היא שלהם בלבד. זאת דעתה!

–"משהו לא מסתדר לי בהתנהגותה של תקווה", התקשתה לי, "היא איננה סולחת לאבא ודווקא מתיידדת עם אילנה."

–"אני חוזר על קביעתי שלהתנהגותם של בני־האדם אין מתכון מראש. מדוע הם עשו ככה ולא אחרת? ככה! נדמה לי שזאת התשובה נכונה ביותר. פסיכולוגים, פסיכיאטרים ופסיכואנליטיקאים ינברו בנפשנו ויעלו השערות מהשערות שונות. זהו המקצוע שלהם. זאת פרנסתם. אני איש פשוט ומעדיף לספר את המקרה בלי לשפוט אותו. 'ככה!' זאת התשובה הכי חכמה להרבה שאלות בחיים. ילדים המציאו אותה".

ההסבר הזה נוצר אצלו ספונטאנית בעקבות שאלתה והוא היה מרוצה ממנו. לי הקשיבה ולא התווכחה עמו.

–"לאחר כל כך הרבה תהפוכות והרפתקאות, מדוע הספר מסתיים כך סתם, בטון מינורי במסיבת ביכורים בקיבוץ", ממשיכה לי בקושיות שלה, "זה לא סוף משמעותי לעלילה רבת תהפוכות כזאת".

–"הספר שלי איננו תסריט הוליוודי", חייך ירחמיאל. "יתכן וקורא מצפה לסיום שאינני מספק, אבל לרוב סיפור מסתיים כפי שהוא מסתיים, בצורה בלתי צפויה. כך גם שלי". פתאום הוא נזכר "יש אפילו יצירות שלא נגמרות כלל. שוברט כתב את הסימפוניה המוכרת כ-"בלתי גמורה" שש שנים לפני מותו – אם היה רוצה, היה יכול לגמור אותה".

הוא עצם את עיניו ושקע במחשבותיו:

–"את יודעת, לי, איזה שיטפון של ספרים ומאמרים נכתבו ונכתבים כביקורת על ספרים, שירים, ציורים, פסלים וכל יצירה האמנותית? מבקרים, פסיכולוגים והיסטוריונים

אתנחתא. לי חייכה בלי להגיב. התברר לה שגם אם העלילה אינה מרקיעה שחקים, סבא השקיע מחשבה רבה בספרו. וכך סיכם ירחמיאל את הדיון:

–"ליצירה – ספרים, מוזיקה, שירה, פיסול ועוד – אין מדריך, "שולחן ערוך". קיימים ספרי הדרכה ומורים המלמדים טכניקות מעשיות וממליצים מה רצוי ומה לא. קיימים סדנאות וקורסים מקצועיים-מעשיים או אקדמאים לתואר ראשון ושני לסיפרות, לידיעת השפה ולשיפור הלשון, אבל היצירה עצמה נשארת תחום בלעדי של יוצרה. לאחר סיום יצירתו, יכול היוצר להטות אוזן לביקורת ולהצעות, לבחון את עצמו ואת עבודתו, ואולי לשנות ולתקן פה ושם, וזאת לא תמיד. זה הכל. מבלי שיהיה לו מה ליצור, היוצר לא ייצור. הוא יוכל להעתיק, לחקות, לזייף, אבל לא תהיה זאת יצירה שלו."

–"אין חוק כיצד יוצרים יצירה ומה ליצור", נסחף חיים בשטף התלהבותו. "בעבר המליצו מומחים בקומפוזיציה מוסיקלית להימנע מאקורדים מסוימים של צלילים הצורמים לאוזן. באו קומפוזיטורים מודרניים והשתמשו באותם ה"קפוניות" לחיבור מוזיקה נפלאה. יצירה היא דבר אישי

תמו השאלות והתשובות. ירחמיאל התכוון בסך הכול לכתוב ספר, סתם ספר פרי דמיונו והנה עליו להתמודד עם מחשבות פילוסופיות. אם כבר מדברים על שאלות ותשובות, הוא נזכר באברך של מאה שערים שרץ מהכולל בו למד בצעקות "רבותי, שאלו שאלה, כי יש לי תשובה טובה". ירחמיאל מניח שלנכדתו לי יש עוד שאלות טובות רבות ואין הוא בטוח שיש לו תשובה לכולן.

ג

כעבור חודש, בבוקר השכם באחד הימים לי הביאה את כתביד הספר, מודפס לפי כל ההנחיות הגראפיות. עבודה מקצועית. בפיה בקשה: עליה לנסוע לירושלים למסור איזה תעודה בשליחות המשרד בו היא עובדת והיא מזמינה אותו, את סבא ירחמיאל, ללוות אותה. בדרך ישוחחו והזמן יחלוף בנעימים. ירחמיאל נדהם – זו הפעם הראשונה שנכד מזמין אותו... הוא גם שם לב שאדם בגילו, יליד הארץ, לא היה עדיין בירושלים והיה נרגש ונרעש. בזריזות ובמהירות שלא היה רגיל בהן הוא לבש את החליפה הטובה ביותר והנה הוא מוכן. באוטובוס ישב על יד החלון, להסתכל על הנוף. ירחמיאל היה נפעם כמו ילד. אין הוא זוכר שאי פעם נהנה מנסיעה כפי שנהנה מהנסיעה הזאת עם נכדתו לי, אפילו לא כשלידו ישבה דבורה אשתו האהובה. השיחה עם לי זרמה מנושא הספר אל מעבר לו. על מה לא דיברו?

אחרי למעלה מעשרים שנות היכרות, גילו אחד את השני.

עם גמר המשימה אליה לי באה לירושלים, היא לקחה את הסבא אל הכותל, הם טיילו בשכונה היהודית בעיר העתיקה ופנו משם למרכז העיר כדי לטייל ברחובות. הביתה חזרו לקראת ערב. ירחמיאל היה מאושר, הכול בזכות הספר שכתב.

ה

לו ירחמיאל היה מסתפק באושר שחוה בזכות בתיבת הספר, כאן היה מסתיים הספר הזה, אבל אין הוא מאלה שמסתפקים בחצי מלאכה. כפי שנאמר בתחילת הפרק הזה, "ספר שלא הודפס הוא כמו עובר שלא נולד".

לא נלאה את הקוראים בתיאורים המייגעים של כל גיחות ירחמיאל למו"לים בניסיון להוציא את סיפרו לאור. היו כאלה שדחו אותו בקש, אם כי באדיבות, ייתכן שבגלל שערותיו המלבינות. אחרים דחו אותו לא כל כך בקש ולא כל כך באדיבות, על אף שערותיו המלבינות. מצב רוחו ירד, אבל הוא לא נשבר. מפעם לפעם תיכנן וניסה מבצעים אחרים.

עוד מצעירותו היה לו הרגל משונה: הוא היה נהג לסמן בצבע אדום קטעים של מאמרים וכתבות בעיתונים וחברות שעניינו אותו במיוחד, ולפני שהשליך אותם לאשפה נהג לגזור מה שסימן ואסף את התגזירים בקופסה לנעליים. כשהתמלאה הקופסה, העביר אותם לקופסת קרטון גדולה של מכשיר חשמלי שאמו קנתה פעם. זו תספיק לו לזמן רב. מה היה בה? מה לא היה בה? פרשיות לשוניות ופירושי תנ"ך,

פעם, בעת שדיווח ללי על נסיונותיו הכושלות לעניין בסיפרו בתי הוצאה לספרים, הגיש לה לקריאה תגזיר מעיתון ובו ידיעה על מוזיאון מוקדש לאדגר אלאן פו בריצמונד, ארצות הברית, שנוסד ב-1922 ומחזיק אוסף גדול של מסמכים וחפצים שהיו שייכים או מתייחסים למחבר זה. המוצג המעניין ביותר הוא תיק עם 400 מכתבים של מו"לים שהחזירו לו כתבי-עת ששלה להם... במכרז שהתקיים לאחרונה אחד מספריו הראשונים נמכר ב-US\$200,000, עקב נדירותו.

לי לא הספיקה לסיים את קריאה והסבא דחף לידיה דף ממוסף של עיתון עם מאמר על ביקורו של מארק טוויין בארץ ישראל ב-1867, בו סימן פסוק המספר שבעת שהותו בלונדון מצא מו"ל שהסכים לפרסם אחת מספריו הראשונים (על חשבוננו), מאחר שלא הצליח לעשות זאת בארצות הברית.

לי הוסיפה לסבא שהנה בימינו ממש נמכרו מעל לשישים מיליון עותקים של הספר "הקוד של דה וינצ'י" מאת דן בראון, לאחר שכמאה ועשרים מו"לים סירבו לפניית המחבר שיפרסמו אותו.

—"אם בארזים נפלה השלהבת..." , הנהן ירחמיאל בנימה פילוסופית. נחמה פורתא.

ו

מי ש"הוציא את העגלה מהבוץ" הייתה שוב לי. מאז שהדפיסה את הספר חשה מחויבות כלפיו. היא נחלצה לעזרת הסבא, חיפשה ומצאה: היא השיגה מחברה מהאוניברסיטה, ששאפה להיות משוררת ופרסמה ספרון של שיריה הבכורים, את כתובתו של מו"ל המתמחה במהדורות קטנות של סופרים מתחילים. החברה המליצה בחום על מו"ל זה ושיבחה את נכונותו לעזור ולהדריך, ומה שחשוב – אין הוא יקרן.

לי מסרה את כתב־היד לעיון המו"ל. האיש היה בדיוק כפי שנאמר לה – אדם נחמד. מקשיב וחייכן.

–"השאירי לי את החומר. אתן אותו ללקטור שלי כדי לקבל ממנו חוות־דעת מקצועית. חיזרי בעוד שבועיים ונראה במה אוכל למענך", אמר לה כאילו משרדו קיים רק כדי לשרת אותה. על כסף, מוקדם עדיין לדבר.

על קיר המשרד עמדו אצטבאות עמוסות ספרים שהחברה הוציאה לאור. לי העבירה מבט עליהם וראתה ספרים לא עבים מדי של שירה, חוברות מוקדשות לחיילים שנפלן, ספרי הספד שמשפחות הוציאו על יקיריהם שנפטרו, סיפורים כמו הספר של הסבא שלה ואחרים. האוסף המוצג עודד אותה.

לי חזרה כעבור שבועיים, כמוסכם.

–"הספר נראה לנו, אבל זקוק כמובן לעריכה יסודית. אין אנחנו מוציאים מידינו ספר ללא עריכה מקצועית רצינית. אין אנחנו ערבים לתוכן הספרים, שהוא באחריות הבלעדית של המחברים, אבל אין אנחנו מוותרים על טיב העריכה הלשונית והגראפית. עניין של מוניטין".

הוא הגיש ללי מעטפה מוארכת, פתוחה, ובו ההצעה המודפסת של החברה להוצאת הספר, רשימה של סעיפים מנוסחים היטב: מה הן החובות והזכויות של המחבר, ומה הן אלו של החברה, מספר העתקים, זכויות היוצר, סוג נייר להדפסה ושל העטיפה, סדרי ההגהה של הדפוס, העטיפה, מחיר העריכה, חלוקת התשלומים ועוד פרטים רלוונטיים. לי הגיבה שעליה לבדוק ולהתייעץ.

עוד שבוע חלף ולי חזרה והודיע שהמחיר נראה לה, אבל ביקשה להפיק הצעה נוספת ללא פירוט, בה יהיה רשום חצי הסכום המוצע, בכדי להראותו לסבא. את ההצעה האמיתית היא תשמור בידיה וגם את החשבונות יש להגיש לה, כיוון שהיא זו שתדאג לפירעונם.

ירחמיאל השתומם על כישרונה העסקי של הנכדה. למחיר זול כזה לא פילל. מחירי ההצעות שהוא קיבל היו נראים לו אנציקלופדיים, לא הולמים סתם ספר פשוט כמו שלו. נודע לו שלי כינסה מועצה משפחתית – אביה ושתי הדודות – והציגה בפניהם את נושא ההוצאה לאור של ספרו של סבא ומבלי לשאול לדעתם הטילה על כל אחד מהם מכסה כספית – השתתפותם. ייתכן שעיקמו את האף בלבם, אך מי יתווכח עם לי?

לי גם התקשרה בטלפון עם הדוד השני, הנמצא בדטרויט, ארצות הברית. הוא אמר שישלח לה את חלקו. דוד זה, בנם השלישי של דבורה וירחמיאל, האח "הסנדוויץ" כפי שהאחים כינו אותו, משום שנולד בין שתי האחיות, סיים הנהלת חשבונות, הכיר תיירת יהודיה אמריקאית, התחתן איתה והיא שכנעה אותו לנסוע עמה לארצות הברית. הוריה עשירים, היא בת יחידה, והם יממנו לו את לימודיו לתואר

על פי דפוסי הדפים הערוכים שקיבל לאישור, הסתבר לירחמיאל שלא שינו כמעט כלום. השינויים לא היו משמעותיים ולרוב הסכים להם. בדיעבד נודע ללי שהאלקטור והעורך הלשוני של החברה המו"לית הייתה אשתו של בעל החברה, בוגרת קורס לסיפרות במכללה, שלא פרסמה מפרי עיטה אף מאמר אחד לרפואה, מה שלא גרע מהעובדה שעשתה עבודה נאמנה ומספקת. הבעל והאישה היו כנראה העובדים היחידים בחברה, מה שלא גרע מטיב השרות שהם מספקים.

לאחר ארבעה חודשים בערך, ירחמיאל קיבל לאישור דוגמה סופית של הספר לפני ההדפסה. בינתיים לי טיפלה בשער הספר. על פי הנחיותיה הכין הגרפיקאי שער עם רקע שחור, הכותרות בצבע צהבהב, ובפינה למטה עורבים שחורים. פשוט. אוריגינלי.

ירחמיאל כותב ספר: "חיים ותקווה"

עוד חודש חולף וירחמיאל מקבל משלוח של חבילות ארוזות בנייר עבה ובכל אחת מהן עשרים ספרים, חמודים ממש.

העובר נולד.

פרק 3

א

העובר נולד – תינוק חדש בא לעולם: הספר שירחמיאל חלם לכתוב וכתב אותו יצא לאור. האם הרך הנולד יעמוד על רגליו? לאן יגיע? חבלי הלידה פסקו וחבלים קשים מהם תפסו את מקומם. ירחמיאל חילק מספר ספרים לבני המשפחה, לידידים ולמקורבים, שקיבלו אותם מופתעים ובשמחה. ספר חינם כולם מקבלים בשמחה. היו כאלו שטרחו לטלפן להודות על המתנה, אף הביעו את הערכתם והעירו הערות, אף בכתב. אחרים לא.

כל מאמציו של ירחמיאל לשווק את ספרו עלו בתוהו. הוא נכח לדעת שללא תקשורת לא ניתן לשווק אותו. אם פעם, לפני עידן עידנים, רצית להיפגש עם העורך הראשי של עיתון, היה עליך לגשת למערכת, לגשת לחדרו, להקיש בדלת וישבת מולו. בימנו אנו, קודם כל, להיכנס למערכת היא משימה בלתי אפשרית, קשה יותר מאשר לקבל "גרין־קארד" לארצות־הברית! להגיע לעורך של עיתון, גם למשנה, רק אם אתה לפחות ראש ממשלה של איזה מדינה. לְדַבֵּר אם עיתונאי הוא סיפור אחר, אך לא פחות מסובך. ראשית כל, עליך להשיג את מספר הפלאפון שלו, לחייג אליו

פתרון לבעיית ההפצה של הספרים שנשארו בידיו קיבל ירחמיאל שוב מנכדתו לי, שלא עזבה אותו בדד במערכה. היא הביאה לו רשימה של ספריות ציבוריות והוא שלח להן בדואר עותקים מספרו, חינם-אין-כסף. יאמר לשבחן שמרביתן אישרו את קבלת הספר במכתב תודה נלהב, לרוב בטופס מדפס מראש, עם מקומות מיועדים לכתיבת שם הספר בתובת המחבר.

כך היגיע ירחמיאל עד הלום – הגשים את חלומו: כתב ספר, הוציא אותו לאור והפיץ אותו בכל הארץ. מה עוד יכול לבקש?